БЕЛАРУСКАЯ АКАДЭМІЯ

Беларусь і СВЕТ

2021 № 1

Веснік Беларускай Акадэміі

Філасофія

Паліталогія і сацыялогія

Эканоміка і права

Гісторыя і культуралогія

Філалогія. Мовазнаўства

Педагогіка, псіхалогія, адукацыя

БЕЛАРУСКАЯ АКАДЭМІЯ

Беларусь і Свет

навуковы альманах

ФІЛАСОФІЯ

ПАЛІТАЛОГІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

ЭКАНОМІКА І ПРАВА

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРАЛОГІЯ

ФІЛАЛОГІЯ. МОВАЗНАЎСТВА

ПЕДАГОГІКА, ПСІХАЛОГІЯ, АДУКАЦЫЯ

№ 1 / 2021

СКЛАД РЭДКАЛЕГІІ

Спасылка на часопіс пры выкарыстанні яго матэрыялаў абавязковая. Першасная (даведачная) версія часопіса "Беларусь і Свет. Веснік Беларускай Акадэміі" - гэта версія, апублікаваная на сайце Беларускай Акадэміі www. ba.edu.ue.

Адрас рэдакцыі: ul. Ciepła 40 lok. 15

15-472 Białystok. Polska

e-mail:biswba2020@gmail.com

ISBN 978-83-927045-6-0

ЗМЕСТ

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРАЛОГІЯ

ФІЛАЛОГІЯ. МОВАЗНАЎСТВА

ПЕДАГОГІКА, ПСІХАЛОГІЯ, АДУКАЦЫЯ

Ад рэдакцыі

Паважаныя калегі, шаноўныя сябры!

Вашай увазе прпануецца першы нумар альманаху **"Беларусь і свет. Веснік Беларускай Акадэміі"** (далей - *БіС ВБА*), падрыхтаваны беларускімі выкладчыкамі і навукоўцамі, якія жывуць у Беларусі і па за яе межамі і аб'яднаныя ў адукацыйна-навуковую ініцыятыву ***Беларуская Акадэмія***.

Беларуская Акадэмія абрала сваёй місіяй спрыянне развіццю беларускага грамадства праз адукацыйную і навуковую дзейнасць. Дзеля гэтага сябры Акадэміі імкнуцца захаваць і ўмацаваць беларускую акадэмічную супольнасць, акадэмічныя свабоды і традыцыі; стварыць аснову для набыцця беларускай моладдзю вышэйшай адукацыі па еўрапейскіх стандартах на базе беларускай вышэйшай школы і беларускіх культурных традыцый; дапамагаць развіццю навуковых пошукаў і абараняць свабоду навуковай думкі.

БіС ВБА - афіцыйнае выданне *Беларускай Акадэміі*, мэтай якога з'яўляецца заснаванне і развіццё адмысловай пляцоўкі для вольнай публікацыі і адказнага абмяркавання артыкулаў па найбольш актуальных пытаннях сучаснасці, перш за ўсё – з пункту гледжання таго, што адбывалася, адбываецца і будзе адбывацца ў Беларусі. Праблемнае поле вызначае і профіль публікацый: альманах змяшчае арыгінальныя навуковыя працы па філасофіі, эканоміцы, праву, сацыялогіі, паліталогіі, гісторыі, культуралогіі і мастацтвазнаўству, педагогіцы і псіхалогіі, філалогіі і іншых галінах гуманітарнай навукі. Разам з тым, спектр публікацый можа быць пашыраны, улічваючы навуковыя інтарэсы як сяброў *Беларускай Акадэміі*, так і калег, якія зацікаўленыя ў вольным выказванні сваіх навуковых ідэй і меркаванняў.

Усе артыкулы, якія друкуюцца ў альманаху, праходзяць абавязковую працэдуру рэцэнзавання. Рэцэнзентаў абірае Рэдакцыйная Рада з ліку сяброў і партнёраў *Беларускай Акадэміі*, якія з'яўляюцца прызнанымі навуковымі экспертамі па дадзенай праблематыцы. БіС ВБА – шматмоўнае выданне: да публікацыі прымаюцца тэксты на беларускай, ангельскай, рускай і польскай мовах.

У першы нумар альманаху, апрача іншых матэрыялаў, увайшлі артыкулы, што абмяркоўваліся на Першай статутавай навукова-практычнай канферэнцыі *Беларускай Акадэміі* “**Беларусь і свет: агульнае і спецыфічнае (актуальныя напрамкі даследванняў)**”, якая прайшла ў ан-лайн фармаце 12 сакавіка 2021 года. З секцыяў той канферэнцыі паўсталі першыя раздзелы часопісу, якія будуць пакрысе пашырацца і дапрацоўвацца з улікам патрабаванняў сучаснасці.

Да публікацыі прымаюцца арыгінальныя тэксты на беларускай, польскай, рускай і ангельскай мовах з прыкладаннем звестак пра аўтара (імя і прозвішча на мове артыкула і ангельскай), назвы, анатацыі і ключавых словаў на мове арыгінала і на ангельскай. Афармленне тэкстаў, спасылак і бібліяграфіі робіцца па ўзору публікаваных ў альманаху артыкулаў.

Рэдакцыя пакідае за сабой права адхіляць дасланыя ў яе адрас матэрыялы, калі яны не адпавядаюць навуковаму ўзроўню альманаха, або аформлены без уліку патрабаванняў да публікацыі.

Запрашаем да знаёмства з артыкуламі і далейшага супрацоўніцтва ўсіх навукоўцаў, выкладчыкаў і даследчыкаў, каму цікава Беларусь і праблемы сучаснага грамадства.

Рэдакцыя

ФІЛАСОФІЯ

Марина Можейко[1]

Язык и власть: белорусский язык в контексте социокультурных трансформаций

Marina Mojeiko

Language and Power: Belarusian Language in the Context of Socio-Cultural Transformations

Ключевые слова: энкратический язык, акратический язык, языковой пуризм.

Key words: sociolect, encratic language, acratic language, linguistic purism.

Abstract: The phenomenon of versification of linguistic practices in the context of social relations is analyzed. The structure of the national language is revealed by the criterion of its attitude to the phenomenon of power. In light of this, the encratic and acratic languages are compared, and the intentions of linguistic purism are analyzed. All problems are considered on the basis of the Belarusian language.

Современная философия языка, равно как и социолингвистика, опираются на признание того факта, что развитие любого национального языка – это процесс, протекающий под воздействием детерминант социокультурного характера. В силу этого, по формулировке У. Брайта, гуманитаристика еще в XX в. отказалась от рассмотрения языка «как единообразного, однородного и монолитного по своей структуре»[2].

Разумеется, было бы недопустимым упрощением искать непосредственное соответствие между социальной структурой общества и социолектами: соотношение между ними гораздо сложнее, и сегодня в центре внимания социолингвистики – как раз сложный «механизм, действующий от социальной структуры через мировоззрение на речевые установки и стиль»[3].

1. *Язык и власть: языки энкратические и акратические*

Воспользуемся для анализа обрисованной проблематики инструментарием современной философии языка. Моделируя функционирование языка как социального феномена, Р. Барт

[1] Белорусский государственный университет культуры и искусств, доктор философских наук, профессор, Минск, Республика Беларусь

[2] У. Брайт, *Введение: параметры социолингвистики*, [в:] *Новое в лингвистике. Вып VII: Социолингвистика*, Прогресс, Москва 1975, с. 34.

[3] Дж.Л.Фишер, *Синтаксис и социальная структура: Трук и Понапе*, [в:] *Новое в лингвистике. Вып VII: Социолингвистика*, Прогресс, Москва 1975, с. 419.

предлагает в качестве критерия его дифференциации такой маркер, как отношение к власти.

С точки зрения Р. Барта, ни один из функционирующих в обществе социолектов не может быть нейтрален по отношению к власти: и потому следует «разграничить два вида дискурса, две группы социолектов: внутривластные (осененные властью) и вневластные», – их Р. Барт именует соответственно энкратическими и акратическими языками[1]. Энкратические «развиваются, получают свои характерные черты в свете (или под сенью) Власти»[2], акратические же – вне этой сени.

Важно, что «посредующее звено между властью и языком носит характер не политический, а культурный»: связь языка с властью, по Р. Барту, «очень редко бывает прямой, непосредственной; в законе, допустим, формулируется запрет, но его дискурс уже опосредован целой правовой культурой, более или менее общепринятым *рацио*»[3]. Этот опосредующий комплекс Р. Барт называет доксой: «*докса* и является тем культурным, или дискурсивным, опосредованием, через которое осуществляется речь власти (или не-власти)»[4].

По внутренним своим параметрам, энкратический дискурс «согласуется с доксой, подчиняется ее кодам», акратический же – не только «резко обособлен, отделен от доксы»[5], но даже «в своих высказываниях всегда в той или иной мере направлен против доксы» и потому «в любых своих видах всегда *пара-доксален*», но при этом никогда «не связан прямо … с критикой власти»[6].

С точки же зрения параметров внешних, энкратический язык, по оценке Р. Барта, «вездесущ» и всепроникающ: «им пропитаны процессы товарного обмена, символические ритуалы, формы досуга, социосимволическая сфера (особенно, конечно, в обществах, где имеется массовая культура)»[7]. Тем самым, это вовсе не язык правящих классов, но язык всего принимающего сложившийся порядок населения (представители любых слоев общества его «могут заимствовать» и «принимать без сопротивления»)[8], в то время как акратический язык

---

[1] Р. Барт, *Разделение языков,* [в:] Р. Барт. *Избранные работы. Семиотиа. Поэтика*. Прогресс, Москва 1989, с. 529.

[2] Р. Барт, *Война языков,* [в:] Р. Барт. *Избранные работы. Семиотиа. Поэтика*. Прогресс, Москва1989, с. 536-537.

[3] Р. Барт, *Разделение языков,* [в:] Р. Барт. *Избранные работы. Семиотиа. Поэтика*. Прогресс, Москва 1989, с. 529.

[4] Ibidem, с. 529.

[5] Р. Барт. *Война языков*. В: Р. Барт. Избранные работы. Семиотиа. Поэтика. Прогресс, Москва 1989, с. 537.

[6] Р. Барт. *Разделение языков*. В: Р. Барт. Избранные работы. Семиотиа. Поэтика. Прогресс, Москва 1989, с. 529.

[7] Ibidem, с. 530.

[8] Ibidem, с. 530.

всегда отрефлексирован и системно организован: «присущая ему энергия разрыва порождена его систематичностью»[1].

И тот и другой социолект, по Р. Барту, обеспечивает определенную грань мировоззренческой идентичности: «языковая ограда, как и всякая другая, укрепляет и ободряет тех, кто внутри нее»[2].

2. Тарашкевица и наркомовка: акратический и энкратический языки в белорусском контексте

Как известно, первая полная кодификация белорусского языка была осуществлена Б.А. Тарашкевичем: в 1918 выходит в свет «Беларуская граматыка для школ», где впервые эксплицитно определены грамматические нормы литературного белорусского языка. Официально эта грамматика (*тарашкевица*) практиковалась вплоть до реформы белорусского правописания, которая была проведена в БССР в 1933 г. и имела два неблагоприятных для развития белорусского языка следствия (в развитии любого языка они были бы неблагоприятны): реформа упростила белорусское правописание и целенаправленно сблизила орфографические нормы белорусского и русского языков. Современные филологи подчеркивают, что правила, введенные реформой 1933 г., искажали нормы белорусского литературного языка путём искусственного наложения на них правил языка русского[3], что, разумеется, придает реформе характер, далеко выходящий за пределы лингвистики[4].

Официальный белорусский язык после реформы 1933 г. может быть оценен как энкратический, т. е. включенный в санкционированную государством языковую практику, в то время как *тарашкевица* на сегодняшний день являет собой типичный пример языка акратического, альтернативного официальному. Именно в этом контексте возникло современное самоназвание *тарашкевицы* – *классическое правописание* (*клясычны правапіс*), что имплицитно содержит интерцию на ее приоритетное использование. Энкратическому языку акратический дает название *наркомовка* (или *чернушевица* по имени действовавшего в 1933 г. наркома просвещения Д. Чернушевича), подчеркивая связь этой версии кодификации с советской языковой реформой, что – как результат русификации – оценивается негативно.

---

[1] Р. Барт, *Война языков,* [в:] Р. Барт. *Избранные работы. Семиотиа. Поэтика*. Прогресс, Москва1989, с. 537.

[2] Р. Барт, *Разделение языков,* [в:] Р. Барт. *Избранные работы. Семиотиа. Поэтика*. Прогресс, Москва 1989, с. 531.

[3] Б.А. Плотнікаў, ЛА. Антанюк, *Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум*, Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, Мінск 2003, с. 88.

[4] С.Н. Запрудский, *Научный и политический аспекты реформы белорусского языка 1933 года*, [в:] *Славяноведение*, 2007, № 3, с. 73-88.

Отличия между *тарашкевицей* и *наркомовкой* касаются, в первую очередь, орфографии и фонетики, но имеются также различия в лексике и словообразовании (например, *чай* и *гарбата*), причем для официальной версии характерна бóльшая близость с русским языком, в то время как для альтернативной – с западными языками (в первую очередь, с польским).

В результате длительной русификации в лексике *наркомовки* обнаруживаются вкрапления слов хоть и с белорусскими корнями, но с русскоязычной структурой, замены белорусских слов на аналогичные по значению русские лексемы (*адмяніць* вместо *скасаваць, саставіць* вместо *скласці*), присутствие в белорусском языке русских топонимов: *Мінск* вместо *Менск, Брэст* вместо *Бярэсце, Германія* вместо *Нямеччына* и мн. др.[1].

Современный «Словарь социолингвистических терминов», описывая «смешанные форм речи», относит *наркомовку* именно к таковым[2].

При этом, как отмечает Ф. Микинс, смешанные языки формируются на фоне радикальных социальных изменений в двуязычных контекстах (где языковое понимание фактически уже достигнуто) и выполняют не столько коммуникативную функцию, сколько функцию маркера социально-групповой идентичности[3]. Действительно, практикование наркомовки после реформы 1933 г. выступало маркером солидаризации с тенденцией русифиации, а тем самым – и принадлежности к конкретной социальной группе.

К смешанным языкам относится и *трасянка*, также выступая маркером конкретной групповой идентичности. Она начинает активно формироваться в конце 20-х – начале 30-х гг. XX вв., когда под знаком *борьбы с нацдемовщиной* были свернуты процессы развития национальных культур СССР; политика коренизации, выдвигавшая на руководящие должности национальные кадры, осталась в прошлом, и официальным языком (в первую очередь, языком советской бюрократии) стал русский.

Г.А. Цыхун отмечает и прагматическую подоплеку ситуации, «языковой конформизм говорящих …, когда индивидуум вынужден приспосабливаться к … языковой ситуации (сознательно или бессознательно ориентируясь на те … нормы речи, которые он считает

[1] С. Станкевіч, *Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу*, Навука і тэхніка, Мінск 1994, 79 с.

[2] *Близкородственное двуязычие,* [в:] *Словарь социолингвистических терминов* Институт языкознания Российской Академии наук, Москва, 2006, с. 33.

[3] F. Meakins, *Mixed languages*, [in:] *Contact Languages: A Comprehensive Guide*, Mouton de Gruyter Publisher, Berlin 2013, p. 159-228.

престижными)»[1]. Кодом причастности (и допуском) к руководящей советской элите было использование русского языка.

Трасянку, безусловно, можно трактовать как энкратический язык, причем по всем критериям: она возникает с целью адаптациии к советской власти (после свертывания политики коренизации), имеет в своей основе интенцию вхождения в систему *руководящих кадров*, характеризуется абсолютной безрефлексивностью со стороны говорящих и отличается некритичным принятием *доксы*.

3. Феномен языкового пуризма и трансформации современной белорусской лексики

Все мы знаем о равенстве действия и противодействия, так что маятник неизменно должен был качнуться в противоположную сторону, – к концу XX в. в белорусской культуре оформляется в отношении белорусского языка тенденция *языкового пуризма*. Это общая тенденция в развитии языков: *пуризм* (франц. purisme, от лат. purus – чистый) – стремление очистить литературный язык от иноязычных заимствований[2]. Собственно в фокус критики пуризма попадают также и диалектизмы, и просторечия, и элементы арго, но на волне национального подъема внимание к национальному языку и борьба за его чистоту актуализируются особо, иноязычные заимствования воспринимаются наиболее остро (особенно – в ситуациях несбалансированного и асимметричного билингвизма) и вычищаются особенно старательно и с идеологической подоплекой).

Так, применительно к белорусскому языку в конце XX – начале XXI вв. «пуристические тенденции особенно распространяются на лексику, заимствованную из русского языка»[3].

Разворачивание пуристических тенденций в развитии современного белорусского языка проявляет себя в следующих процессах.

1. Возрождение автохтонных лексем, считавшихся устаревшими: И.Р. Шкраба отмечает актуализацию «ресурсов архаической лексики, которая постепенно входит в стадию “ренессансного” существования»[4]. По оценке А.А. Морозовой, в этом проявляет себя общая тенденция «возвращения некоторых лексических единиц в национальные языки народов бывших советских республик» с

[1] Г. Цыхун, *Языковая ситуация и смешанные формы речи в Беларуси,* [в:] *Съпоставително езикознание*, 2006, № 1 (XXXI), с. 60.
[2] *Пуризм (Языковой пуризм),* [в:] *Словарь социолингвистических терминов*, Институт языкознания Российской Академии наук, Москва 2006, с. 176.
[3] А.А. Морозова, *Лексическая вариантность как лингвистический феномен (на материале современного белорусского языка),* [в:] *Актуальные вопросы филологических наук*, Издательство «Молодой ученый», Чита 2011, с. 98.
[4] І.Р. Шкраба, *Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове,* Асар, Мінск 2004, с. 163.

конца XX века, когда многие национальные языки бывшего СССР обрели статус государственных[1]. Подобная трансформация лексики воспринимается как возвращение к автохтонным лексемам взамен русифицированных (*атрамант* – на смену *чарніла, адсотак* – на смену *працэнт*, *цытрына* вместо *лімон* и т. п.

2. Активное формирование неологизмов, вызванное, по наблюдению В.П. Краснея, не только необходимостью номинации новых реалий, но и желанием дистанцироваться от русизмов[2], в рамках чего формируется органичная для белорусского языка лексика взамен неестественно звучащих в ней русизмов: *ходнік* – вместо *тратуар*, *зэльня* вместо *аптэка*, *наклад* вместо *тыраж*, *улётка* вместо *лістоўка, мінак* – вместо *прахожый*, *вітальня* вместо *прыхожая* (последние два примера демонстрируют также отказ от практикуемой в русском языке субстантивации причастий, для белорусского языка не характерной). Эксперты отмечают, что новые слов, которые «противопоставляются русизмам», несут в себе подчеркнуто приподнятую в аксиологическом плане семантику: *дарога да школы (да лякарні, да царквы) – шлях да асьветы (да ацалення, да Бога*[3]*)*. Для акратической лексики тарашкевицы характерны неологизмы, целенаправленно дистанцирующие белорусские лексемы от русских: *абэцэда* вместо *алфавіт, лядоўня* вместо *халадзільнік, слухаўка* вместо *тэлефонная трубка, спампаваць* вместо *скачаць* и др. А.А. Сомин отмечает в этом контексте тенденцию «намеренно сделать белорусский язык менее понятным, “элитарным”», так как «некоторым носителям белорусского языка присущ языковой пуризм, имеющий целью сознательную дивергенцию русского и белорусского языков»[4].

3. Проникновение в литературный язык диалектных лексем (*лецішча* вместо *дача*, *валізка* вместо *чамадан*, *імбрычак* вместо *чайнік*)

Таким образом, по оценке А.А. Морозовой, имеющие место пуристические тенденции, в целом, детерминированы «стремлением ограничить и в некоторой степени ослабить очевидную близость части общего с русским языком словарного фонда»[5]. В свете обрисованной тенденции в сегодняшнем языковом пуризме наблюдается выраженная

[1] А.А. Морозова, *Лексическая вариантность как лингвистический феномен (на материале современного белорусского языка)*, [в:] *Актуальные вопросы филологических наук*, Издательство «Молодой ученый», Чита 2011, с. 98.

[2] В.П. Красней, *Актыўная і пасіўная лексіка*, [у:] *Беларуская мова і літаратура*, 2007, № 10, с. 40.

[3] А.А. Морозова, *Лексическая вариантность как лингвистический феномен (на материале современного белорусского языка)*, [в:] *Актуальные вопросы филологических наук*, Издательство «Молодой ученый», Чита 2011, с. 99.

[4] А.А. Сомин, *Языковая рефлексия в современной Беларуси сквозь призму комментариев в интернет-СМИ*, [в:] Вестник Российского государственного гуманитарного университета (Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология), 2015, №1, с. 82.

[5] А.А. Морозова, *Лексическая вариантность как лингвистический феномен (на материале современного белорусского языка)*, [в:] *Актуальные вопросы филологических наук*, Издательство «Молодой ученый», Чита 2011, с. 99.

асимметричность: при последовательной элиминации русизмов, полонизмы воспринимаются абсолютно лояльно. Весьма красноречиво в данном контексте подмеченное Н. Б. Мечковской обстоятельство: «белорусский язык газеты «Наша ніва» (1906–1915) был значительно ближе к русскому, чем современный белорусский язык. На каждой ее полосе есть 10–20 слов, которые сейчас называют “русизмами”», и, в целом, «само формирование и последующая история литературных языков – это история рукотворной дивергенции письменной речи по отношению к русскому и (в меньшей мере) к польскому языкам»[1]. Более того, по оценке Е.А. Потехиной, «в целях освобождения белорусского языка от русизмов активизируется заимствование из польского языка, причём необязательно польских лексем» (не *пасол*, но *амбасадар*; не *карта*, но *мапа* и т. п.)[2].

Это прямо иллюстрация к концепции Р. Барта: акратический язык всегда рефлексивен, его носители строят свои языковые стратегии сознательно и целеположенно, в отличие от языка энкратического, энкратичность которого может не осознаваться (и, как правило, не осознается) практикующими его субъектами, подобно тому, как мольеровский г-н де Журден не знал, что *говорит прозой*.

4. Язык как маркер групповой идентичности в белорусском контексте

В такой ситуации функция языка выступать маркером групповой идентичности реализуется максимально полно: политическую окрашенность могут принимать даже морфологические вариации лексики (энкратическое *будзем* и акратическое *будзьма*).

Более того, одна-единственная буква может выражать социально-политические установки говорящего (например, *маю намер працаваць на гэтай кафедры – маю намер працаваць на гэтай катэдры*).

Даже в аксиологически, казалось бы, нейтральном метеорологическо-описательном тексте *сьнег ідзе* наличие мягкого знака выводит его за пределы нейтральности и подчеркнуто демонстрирует позицию говорящего в отношении реформы 1933 года, убравшей мягкий знак, служивший в белорусском языке для фиксации ассимилятивной мягкости согласных, и тем снивелировавшей – в числе

[1] Н.Б. Мечковская, *Белорусская трасянка и украинский суржик в аспекте ареальной лингвистики и социальной типологии языков*, [в:] *Современная славистика и научное наследие С.Б. Бернштейна*, Институт славяноведения РАН, МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва 2011, с. 330.

[2] Е.А. Потехина, *Обучение белорусскому языку в условиях белорусско-белорусского двуязычия (проблемы обучения белорусскому языку как иностранному)*, [в:] *Исследование славянских языков и литератур в высшей школе: достижения и перспективы*, МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва 2003, с. 170-173.

прочих – этот аспект проявления специфики белорусского языка в отношении русского.

Выводы

Современный белорусский язык функционирует в режиме двух социолектов: энкратического и акратического, причем имеет место большей частью неотрефлексированное использование энкратических языковых форм (хотя возможны и целеположенные варианты) и четко осознанное применение форм акратических, где неосознанные варианты полностью отсутствуют.

Библиография:

Литература:

Meakins F., Mixed languages, [in:] Contact Languages: A Comprehensive Guide, Mouton de Gruyter Publisher, Berlin, 2013, p. 159-228.

Барт Р., Война языков, [в:] Р. Барт. Избранные работы. Семиотиа. Поэтика. Прогресс, Москва,1989, с. 535-540.

Барт Р., Разделение языков, [в:] Р. Барт. Избранные работы. Семиотиа. Поэтика. Прогресс, Москва, 1989, с. 519-534.

Близкородственное двуязычие, [в:] Словарь социолингвистических терминов Институт языкознания Российской Академии наук, Москва, 2006, с. 33.

Брайт У., Введение: параметры социолингвистики, [в:] Новое в лингвистике. Вып VII: Социолингвистика, Прогресс, Москва 1975, с. 34-41.

Запрудский С.Н., Научный и политический аспекты реформы белорусского языка 1933 года, [в:] Славяноведение, 2007, № 3, с. 73-88.

Красней В.П., Актыўная і пасіўная лексіка, [у:] Беларуская мова і літаратура, 2007, № 10, с. 38-41.

Мечковская Н.Б., Белорусская трасянка и украинский суржик в аспекте ареальной лингвистики и социальной типологии языков, [в:] Современная славистика и научное наследие С.Б. Бернштейна, Институт славяноведения РАН, МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, 2011, с. 329-331.

Морозова А.А., Лексическая вариантность как лингвистический феномен (на материале современного белорусского языка), [в:] Актуальные вопросы филологических наук, Издательство «Молодой ученый», Чита, 2011, с. 96-100.

Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. , Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум, Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, Мінск, 2003, 672 с.

Потехина Е.А., Обучение белорусскому языку в условиях белорусско-белорусского двуязычия (проблемы обучения

белорусскому языку как иностранному), [в:] Исследование славянских языков и литератур в высшей школе: достижения и перспективы, МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 2003, с. 170-173.

Пуризм (Языковой пуризм), [в:] Словарь социолингвистических терминов, Институт языкознания Российской Академии наук, Москва 2006, с. 176.

Сомин А.А., Языковая рефлексия в современной Беларуси сквозь призму комментариев в интернет-СМИ, [в:] Вестник Российского государственного гуманитарного университета (Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология), 2015, №1, с. 62-86.

Станкевіч С., Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу, Навука і тэхніка, Мінск, 1994, 79 с.

Фишер Дж.Л., Синтаксис и социальная структура: Трук и Понапе, [в:] Новое в лингвистике. Вып VII: Социолингвистика, Прогресс, Москва, 1975, с. 397-421.

Цыхун Г., Языковая ситуация и смешанные формы речи в Беларуси, [в:] Съпоставително езикознание, 2006, № 1, Issue XXXI, с. 55-61.

Шкраба І.Р., Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове, Асар, Мінск, 2004, 240 с.

ПАЛІТАЛОГІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

Святлана Куль-Сяльверстава[1]

Палітычныя межы ў сучасным грамадстве: дэфініцыі, мадэлі, функцыі (да пастаноўкі праблемы)

Sviatlana Kul-Sialverstava

Political borders in modern society: definitions, models, functions (to the problem statement)

Ключавыя словы: палітычная мяжа, мадэль, функцыі, Беларусь.

Key words: political border, model, functions, Belarus

Abstract: The study of political borders as a phenomenon that outlines the life of modern society has become particularly relevant in recent decades. Due to both the processes of globalization, which are changing the map of the world and the emergence of new technologies that make the old models of protecting state borders ineffective, transform their functions and meaning. In 2020, Belarus represented to the world the examples of new use of the border as an instrument of political blackmail and repressions, as well as an ephemeral formation unable to resist new technologies for the dissemination of information and financial resources. The functions of the political border have also changed due to the pandemic - its importance as a cordon sanitaire with relevant procedures and legislation has significantly increased.

Даследванне палітычных межаў, як феномена, які акрэслівае жыццё сучаснага грамадства, у апошнія дзесяцігоддзі набыло асаблівую актуальнасць. Гэта абумоўлена як працэсамі глабалізацыі, якія змяняюць карту свету, так і з'яўленнем новых тэхналогій, якія робяць неэфектыўнымі даўнія мадэлі аховы дзяржаўных межаў, трансфармуюць іх функцыі і сэнс.

У цяперашні момант існуе некалькі дзясяткаў падыходаў да разумення феномена палітычнай мяжы і акрэслення гэтага паняцця. У значнай ступені падыход залежыць ад галіны навуковых ведаў, у рамках якой адбываецца вывучэнне палітычнай мяжы, ад задач, якія стаяць перад такім даследваннем. Так, у палітычнай лімалогіі (навуцы аб межах, ад лац. *limes* – мяжа), якая з'яўляецца часткай палітычнай геаграфіі, мяжа трактуецца як акрэслены геаграфічны аб'ект, мае канкрэтнае месцапалажэнне з уласцівымі геаграфічнымі каардынатамі. Яна можа разглядацца як лінія на карце ці на акрэсленай тэрыторыі, якая лімітуе кампетэнцыі дзяржавы, вызначае тэрытарыяльна абсяг яе паўнамоцтваў.[2] Такі падыход быў характэрны для лімолагаў XIX-

[1] Беластокскі тэхналагічны ўніверсітэт, доктар гістарычных навук, прафесар, Беласток, Польшча

[2] С.И. Дмитриева. *Лимология*. Учебное пособие. Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, Воронеж, 2008, с.4.

пачатку XX стст. і часам яшчэ ўжываецца, перш за ўсё, у расійскай лімалогіі. Ежы Баньскі, адзін з вядучых польскіх лімолагаў, у адной з сваіх ранніх прац, абапіраючыся на вопыт, назапашаны сусветнай навукай аб палітычных межах, адзначае, што на сёняшні момант дыскусія аб разуменні феномена дзяржаўнай мяжы фактычна не вядзецца, што існуе класічнае яе акрэсленне як плашчыні, віртуальнай сцяны, якая праходзіць пад простым вуглом да паверхні зямлі, аддзяляючы тэрыторыю асобных дзяржаваў ці вобласці без дзяржаўнай прыналежнасці.[1] Лімалогія найчасцей карыстаецца апісальнымі метадамі, меньш звяртаючы ўвагу на акалічнасці фармавання межаў, пытаннні іх дэмаркацыі і дэлімітаціі. Такі падыход звужае поле даследаванняў і, на нашую думку, не дае магчымасці акрэсліць і асэнсаваць змены ў ролі і функцыях межаў у сучасным грамадстве.

У ваенных навуках палітычная мяжа разглядаецца як плашчыня, якая прасціраецца да стратасферы і ў глыб зямлі і вызначае акрамя тэрыторыі таксама певетраную прастору дзяржавы і яе нетры.[2] Такая дэфініцыя прыстасавана для патрэб арганізацыі аховы дзяржаўнай мяжы, улічвае магчымасці механічнага яе перасячэння, але не ўлічвае наяўнасць новых тэхналогій, найперш, інфармацыйных, для якіх падобная мяжа не з'яўляецца перашкодай. Для ваеннай навукі першаснае значэнне мае геаграфічнае размяшчэнне мяжы, мадэль яе аховы, стратэгічнае значэнне і характарыстыкі прымежнай тэрыторыі.

Побач з названымі дэфініцыямі і падыходамі, якія ўжываюцца ў спецыяльных навуках, існуюць больш шырокія разуменні дзяржаўнай мяжы як палітычнага феномена, які сцісла не звязаны з акрэсленай лініяй на карце, або з дакладнай паветранай і тэрытарыяльнай прасторай. У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра межы дзяржаўных інтарэсаў, якія не заўсёды супадаюць з палітычнай мяжой і акрэсліваюцца накірункам знешняй палітыкі краіны. Як прыклад можна адзначыць палітыку Расійскай Федэрацыі ў дачыненні краін з так званай постсавецкай прасторы, падставу якой складае ідэалогія "рускага свету"[3], або дзеянні ЗША на Блізкім Усходзе і ў Азіі[4]; палітыку Кітая ў стасунку да нейтральнай тэрыторыі ў Ціхім акіяне[5] і інш.

---

[1] J. Bański. *Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji,* Przegląd Geograficzny, 2010, 82, 4, s.495-496.

[2] А. Першин, А.Шерстнёв , В. Ярлыченко. *Теория государственной границы*, Москва, 2000, с.1

[3] B. Rezvani. *Russian foreign policy and geopolitics in the Post-Soviet space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria*. [w:] *Middle Eastern Studies*, 2020. pp. 1-22.

[4] A.Askerbek, A.Yesdauletova, A. Yesdauletov, A. Alpeissov, S. Adilbekov. Geopolitical interests of the United States of America in the Central Asian Republics, Journal of Advanced Research in Law and Economics, 2019, 10(1), pp. 28-35.

[5] L. Otto. *Introducing maritime security: The sea as a geostrategic space.* [w:] *Advanced Sciences and Technologies for Security Applications*, 2020, pp. 1-11. ; B.Schreer. Towards contested 'spheres of

Можна таксама адзначыць памкненне да інтэрдысцыплінарнага падыхода да вывучэння палітычных межаў, калі пад увагу бярэцца не толькі акрэсленая лінія ці плашчыня мяжы, але таксама прымежныя тэрыторыі ці рэгіёны, на якія палітычныя межы аказваюць уплыў. У гэтым выпадку мяжа разглядаецца як адзін з сістэмаўтваральных фактараў, які вызначае эканамічную, экалагічную, соцыя-культурную сітуацыю ў памежным рэгіёне па адным ці па абодвух баках палітычнай мяжы.

У беларускай навуковай думцы звычайна палітычная мяжа разглядаецца як рубеж, які аддзяляе беларускую тэрыторыю ад суседніх земляў і народаў. Цікаўнасць да праблематыкі палітычных межаў Беларусі вызначылася у час распада СССР і стварэння сувярэннай Рэспублікі Беларусь. У канцы 1980-х-пачатку 1990-х гг. ішоў працэс легітымізацыі межаў Беларусі, іх дэлімітацыя і дэмаркацыя. Адбывалася фармаванне памежнай службы, закладваліся прававыя падставы функцыянавання палітычнай мяжы, як атрыбута незалежнай Беларусі. У сувязі з гэтым з'віўся сваеасаблівы корпус прац па праблемах мяжы і памежжа[1], паўстала некалькі інстытутаў, якія адмыслова займаліся дадзенымі пытаннямі (Цэнтр памежных даследванняў пры Камітэце памежных войскаў РБ, Лабараторыя рэгіянальнай культуры ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы і інш.). Адметнасцю беларускага дыскурсу ў вывучэнні мяжы стала пільная ўвага да феномену памежжа, Яно разглядалася як у шырокім сэнсе, калі памежжам была ўся Беларусь, так і ў вузкім, калі асобна вылучаліся зоны кантакту беларусаў з суседнімі народамі. У сувязі з гэтым Мікалай Бяспамятных звярнуў увагу на наяўнасць асобных “нацыянальных праектаў” памежжа. На ягоную думку, пры такім падыходзе памежжа не разглядаецца як асобны адметны феномен, а толькі як ускраіна нацыянальнай тэрыторыі, мовы, культуры, традыцый[2].

Характарызуючы мадэлі палітычнай мяжы, найчасцей звяртаюць увагу на яе геафізічныя характарыстыкі (натуральная ці штучная, простая ці ламаная), ступень легітымнасці і стабільнасці, узровень празрыстасці, генезіс (гісторыя стварэння і змен)[3]. Існуюць таксама розныя падыходы да класіфікацыі межаў, у падставу якіх могуць быць закладзены не толькі іх геафізічныя асаблівасці і ступень аховы, але

influence' in the western pacific: Rising China, classical geopolitics, and Asia-pacific stability. [w:] *Geopolitics*, 2019, 24(2), pp. 503-522 .

[1] Аб гэтым падрабязней глядзі: S. Sialverstava. *Badania białorusko-polskiego pogranicza na Białorusi na przełomie XX-XXI wieku*. [w:] *Polskie pogranicza w procesie przemian*. pod red. Zbigniewa Kurcza, Wrocław,Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017, s. 186-202.

[2] Н.Н. Беспамятных. *Этнокультурное пограничье и белорусская идентичность: проблемы методологии анализа кросс-культурных взаимодействий*. РИВШ, Минск, 2007, с. 79-155.

[3] J. Bański. *Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji*, s.502.

таксама значэнне ў палітычнай прасторы. З гэтага пункту гледжання, да прыкладу, зроблена класіфікацыя межаў Еўрапейскага саюза, пакладзеная ў падмурак яго памежнай палітыкі.

У цяперашняй палітыка-эканамічнай сітуацыі ў Еўропе еўрапейскімі даследчыкамі вылучаецца тры тыпы рэжымаў мяжы:

- мяжа адсутнічае (absent order) - характэрны для ўнутраных межаў краін г.зв. "старога" ЕС. Гэты рэжым адрозніваецца адсутнасцю фармальных рамак абмежавання і кантролю за перасячэннем мяжы, стварае ўмовы для аптымальнага супрацоўніцтва і трывалых кантактаў, міжнароднага абмену, турызму;

- памежжа (the march) - гэты тып рэжыму звязаны з краінамі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Гэтая вобласць узнікае паміж краінамі "старога" ЕС і трэцімі краінамі, г. зн. датычыць тэрыторыі дзяржаў-членаў ЕС, якія суседнічаюць з трэцімі краінамі, ствараюць "прымежную зону ЕС";

- знешнюю мяжу (postcolonial limes) - рэжым мяжы з'яўляецца своеасаблівай зонай стабілізацыі і бяспекі вакол Еўрапейскага Саюза, так званае "кола сяброў". Ствараюць яго краіны, якія знаходзяцца за межамі ЕС і якія не маюць у бягучы момант перспектывы на інтэграцыю з Еўрасаюзам (гэты рэжым адносіцца, напрыклад, да ўсходняй мяжы Рэспублікі Польшча)[1].

На падставах падобнай класіфікацыі грунтуецца таксама паняцце франціра, якое характарызуе ступень стабільнасці, акрэсленасці і легітымнасці мяжы, а таксама ступень бяспекі і камфортнасці знаходжання ў памежнай тэрыторыі. Паняцце франціра, як прымежнай тэрыторыі з пазначанай канфліктнай сітуацыяй і адначасова вялікімі магчымасцямі для праяўлення здольнасцяў для прадпрымальных асобаў, шырока ўжываецца не толькі ў паліталогіі ці гісторыі і эканоміцы, але таксама ў культуралогіі, сацыялогіі і іншых галінах ведаў[2].

У апошнія дзесяцігоддзі вызначылася некалькі тэндэнцый у функцыяванні палітычных межаў. Найбольш значнымі з іх, на нашую думку, з'яўляюцца: тэндэнцыя да максімальнай празрыстасці дзяржаўных межаў пры фармальным іх захаванні; нестабільнасць і канфліктнасць шэрагу межаў у Еўропе, найперш, на г.зв. постсавецкай

---

[1] K. Krok.*Współczesne spojrzenie na obszary przygraniczne w Europie.* [w:] G.Gorzelak, K.Krok (red.) *Nowe granice Unii Europejskiej- współpraca czy wykluczenia?* , Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s 47-49

[2] N. Zavyalova. *Spiritual Frontiers: the Russian frontier myth of the Urals region against a European and North American background* https://www.academia.edu/32685426/Natalya_ZAVYALOVA_Spiritual_Frontiers_The_Russian_Frontier_Myth_of_the_Urals_Region_against_a_European_and_North_American_Background (доступ 1.05.2021) ; Н.В. Плотичкина, Е.Г. Довбыш. *Сетевой фронтир как метафора и миф* [в:] *Вестник РУДН. Серия: Социология*, 2017, Vol. 17 No. 1, с. 51—62.

прасторы; узмацненне асобных функцый палітычных межаў у сувязі з палітычнымі крызісамі і пандэміяй.

Тэндэнцыя да максімальнай празрыстасці межаў звязана з глабалізацыйнымі працэсамі, яе праявы можна прасачыць ўжо ў час стварэння першых сусветных арганізацый ў галіне эканомікі, найперш, Усясветнай гандлёвай арганізацыі. На сёння празрыстыя межы існуюць на тэрыторыі Еўрапейскага Саюза. На постсавецкай прасторы адзінай фармальна празрыстай мяжой з'яўляецца мяжа паміж Беларуссю і Расійскай Федэрацыяй.

Ступень празрыстасці мяжы наўпрост звязаная з мадэллю яе аховы. Мадэлі могуць быць шчыльныя, у падставе якіх ляжыць сістэма, распрацаваная ў першай палове XX ст. Яна грунтуецца на шматузроўневай, структураванай ахове з наяўнасцю памежнай паласы з умацаваннямі і пастаянным патруляваннем сіламі памежных застаў першага эшалону; памежнай зоны з размяшчэннем памежных сілаў другога эшалону, якія павінны аператыўна ўключацца ў дзеянні ў выпадку масавага парушэння мяжы. Іншыя мадэлі грунтуюцца на выкарыстанні груп хуткага рэагавання з ужываннем электронных сродкаў кантролю непарушнасці мяжы, а таксама прыцягненні жыхароў прымежных тэрыторый да кантролю за сітуацыяй у памежнай зоне. Прыкладам такой мадэлі можа быць мяжа Нідэрландаў, дзе жыхары памежнай тэрыторыі разам з уладкаванымі ў гэтай мясцовасці легальнымі мігрантамі абавязаны дапамагаць памежнай службе ў змаганні з нелегальнай міграцыяй[1].

Памеры празрыстасці мяжы акрэсліваюцца таксама на падставе міжнародных пагадненняў аб візавым рэжыме. У дадзеным выпадку тэндэнцыя да празрыстасці межаў праявілася ў Шэнгенскім пагадненні, ці безвізавым рэжыме для ўезду ў краіны ЕС грамадзянаў некаторых краін, або магчымасці безвізавага перасячэння амерыканска-канадскай мяжы для грамадзян гэтых краін. У гэтым рэчашчы ідзе таксама дамоўленасць аб безвізавым перасячэнні межаў большасці краін постсавецкай прасторы, якія не ўваходзяць у ЕС, для грамадзян гэтых краін. Варыянты палегчанага візавага рэжыму шматлікія і разнастайныя і могуць быць абумоўленыя як эканамічнымі прычынамі (падтрымка турыстычнай галіны для Чарнагорыі), так і дэмаграфічнымі, сацыяльнымі і г.д.

Нестабільнасць і канфліктнасць межаў не новая праблема, яна існуе з пачатку ўзнікнення дзяржаўных утварэнняў. Асаблівасцю апошніх дзесяцігоддзяў, на нашую думку, з'яўляецца ўзнікненне канфліктных межаў, якія па сваім паходжанні адносна новыя - гэта,

[1] L . van der Veer. *Residents' responses to refugee reception: the cracks and continuities between care and control.* [w:] *Ethnic and Racial Studies,* Volume 43, Issue 16, 2 December 2020, p. 368-387.

найперш, палітычныя межы былых савецкіх рэспублік, на якіх не было канфліктаў на працягу амаль стагоддзя, а то і болей. Пераважная частка гэтых канфліктаў ініцыявана ці справакавана Расійскай Федэрацыяй, якая праводзіць экспансіяністскую палітыку ў дачыненні да былых савецкіх рэспублік у парушэнне міжнародных дамоўленасцяў[1]. Як адзначаюць Джусі Лайн, Ікка Ліиканен і Джэймс Скот, (Jussi P. Laine, Ilkka Liikanen і James W. Scott), пасля крызісу на Украіне межы ў больш шырокім постсавецкім кантэксце сталі ключавым пытаннем у міжнародных адносінах і публічных палітычных дэбатах. Гэтыя межы часта разглядаюцца з пункту гледжання ваеннай гатоўнасці і канфрантацыі, але ўслед за ўзброенымі тэрытарыяльнымі канфліктамі адбылося больш шырокае змяненне рэгіянальнага баланса сіл і суверэнітэту[2].

Бурлівыя падзеі першых дзясяцігоддзяў XX стагоддзя паўплывалі на структуру функцый дзяржаўных межаў, яна стала вельмі дынамічнай: пры неабходнасці на першы план высоўваецца адна з яе функцый, робячы іншыя другараднымі. Так, у краінах, дзе ёсць небяспека тэрарыстычных актаў, мяжа разглядаецца як адзін з бар'ераў, які дапамагае выявіць тэрарыстаў і перашкодзіць ім трапіць на тэрыторыю краіны. Прыкладам такіх дзеянняў можа быць павышаная ахова дзяржаўных межаў ЗША пасля тэракта 2001 г. Як паказаў аналіз, праведзены амерыканскімі памежнымі службамі, нелегальныя мігранты ў асноўным затрымліваюцца на амерыкана-мексіканскай мяжы, у той час як патэнцыйныя тэрарысты імкнуцца выкарыстоўваць іншыя каналы пранікнення ў ЗША (уключаючы амерыкана-канадскую мяжу), дзе рызыкі быць затрыманымі мінімальныя. Вынікі гэтых разлікаў былі выкарыстаны ў практыцы аховы мяжы: у 2013 годзе колькасць памежнікаў па-за пунктамі пропуску на амерыкана-мексіканскай мяжы павялічылася ў 2 разы ў параўнанні з 2001 годам, а на амерыкана-канадскай мяжы - у 4 разы[3].

Змены ў функцыяванні палітычных межаў у Еўропе адбыліся ў сувязі з міграцыйным крызісам 2015 г. Масавае нелегальнае перасячэнне мяжы Еўрапейскага Саюза мігрантамі з Паўночнай Амерыкі і Азіі прымусіла ўлады асобных краінаў не толькі ўзмацніць рэжым аховы як на знешніх рубяжах ЕС, так і ўнутры яго, але таксама дадаць да памежнай інфраструктуры фільтрацыённыя пункты, лагеры для бежанцаў, пашырыць склад памежнікаў і прыцягнуць да дзеянняў

---

[1] B. Renz. *Russian responses to the changing character of war*. [w:] *International Affairs*, 2019, 95(4), pp. 817-834.

[2] J. Laine, I. Liikanen, J.W. Scott. *Post-Cold war borders: Reframing political space in eastern Europe*. 2018, https://www.researchgate.net/publication/327034707_Introduction_-_Post-Cold_War_Borders_and_Borderscapes/link/5b73e9d4299bf14c6da6dcd6/download (доступ 1.05.2021).

[3] V.V. Shumov. *The model of the rationale for the focus of border security efforts at the state level.* [w:] *Research and Modeling*, 2019,11(1), pp. 187-196.

па ахове мяжы іншыя службы, а таксама валанцёраў. Міграцыйны крызіс таксама паставіў пытанне аб ролі асобных краінаў ЕС у ахове супольных межаў, падкрэсліўшы ролю перыферыйных краін, такіх як Італія, у перамовах, аспрэчванні або актыўным прыняцці на сябе ролі міграцыйных “брамнікаў"[1].

Сярод функцый, якія выконвае дзяржаўная мяжа, у 2020 г. на першы план высунулася функцыя санітарнага кардону, якая існавала і раней, але у якасці дадатковай. Значэнне мяжы, як рубяжа для стрымлівання эпідэмій і эпізаотый, было асэнсавана яшчэ ў XIX ст. У час эпідэміі халеры ў канцы 1820-х- пачатку 1830-х гг. ролю санітарных кардонаў выконвалі не толькі дзяржаўныя межы, але таксама межы аўтаномных утварэнняў, такіх, да прыкладу, як Царства Польскае ў Расійскай імперыі. Распаўсюджана была практыка забароны правозу праз дзяржаўную мяжу быдла ў час эпізаотый. Парушэнне забароны каралася вялікімі штрафамі і нават крымінальнай адказнасцю. Санітарныя функцыі дзяржаўнай мяжы актыўна ўжываліся ў час эпізаотый птушынага і свінога грыпу ў першыя дзесяцігоддзі XXI ст. ва ўсім свеце. На сёняшні час менавіта з меркаванняў санітарнай бяспекі забаронены правоз праз мяжу ЕС прадуктаў жывёльнага паходжання. Часам санітарная функцыя мяжы могуць стаць інструментам палітычнага ціску і маніпулявання, або мець пад сабой пратэкцыяністскія памкненні дзяржавы-імпарцёра. Такім інструментам, да прыкладу, з’яўляюцца гэтак званыя “малочныя войны” паміж Расійскай Федэрацыяй і Рэспублікай Беларусь, у якіх функцыя санітарнага кантролю была выкарыстана для эканамічнага ціску і атрымання прэферэнцый ў вырашэнні палітычных пытанняў на карысць Расіі. У гэтым жа аспекце, на нашую думку, трэба разглядаць выяўленне і дэманстратыўнае знішчэнне на мяжы г.зв. санкцыённых прадуктаў харчавання, якое практыкуецца Рпсійскай Федэрацыяй з 2014 г.

Пандэмія 2020-2021 гг. і прынятыя для барацьбы з ёю карантынныя захады, перафарматавалі стан дзяржаўных межаў ва ўсім свеце. Тэндэнцыя да максімальнай празрыстасці палітычнай мяжы, якая дамінавала на працягу двух дзесяцігоддзяў, адышла на другі план. Палітычныя межы сталі інструментам у змаганні з пандэміяй. У дадзеным выпадку гаворка вядзецца не толькі пра закрыццё мяжы для іншаземцаў, найперш з тых краін, у якіх пандэмія набыла значныя памеры. Інстытут палітычнай мяжы, з яе спецыфічнай інфраструктурай, распрацавагым рэгламентам і прававымі нормамі дазволіў аператыўна выкарыстаць яе ў розных кірунках барацьбы з хваробай. На падставе

[1] C. Vergnano, *Desired freight and undesired migrants: Security and market forces at internal EU borders* [w:] *Environment and Planning C: Politics and Space*, 2021, Article in Press.

гэтай спецыфікі быў апрацаваны комплекс мер, які дазваляе выяўляць хворых на этапе пашпартнага кантролю, стымулюе патэнцыяльных падарожнікаў трымаць карантын, праходзіць медыцынскі агляд і рабіць прышчэпкі ад віруса.

Новай роллю для дзяржаўнай мяжы, не звязанай наўпрост з яе асноўнымі функцыямі, але блізкай да функцыі санітарнай, з'яўляецца яе выкарыстанне як інструмента для аховы прыроды. Гэта выцякае з мадэлі мяжы, і найбольш істотна ў выпадку шматузроўневай структураванай мадэлі з памежнай зонай і памежнай паласой. У такой ролі дзяржаўная мяжа з сярэдзіны 2000-х гадоў пачала выкарыстоўвацца ў Беларусі. У час стварэння біясфернага рэзервату Гродзенская пушча ў басейне Аўгустоўскага канала, група спецыялістаў, у склад якой уваходзіла аўтарка гэтай публікацыі, прапанавала сумясціць лінію памежнай зоны з мяжой ядра рэзервата, Такім чынам найбольш каштоўная частка прыродаахоўнай тэрыторыі апынулася пад падвойнай абаронай: уезд і знаходжанне ў ёй рэгламентуюцца не толькі статусам рэзервата, але і памежным рэжымам. У наступнае дзесяцігоддзе гэтая мадэль была выкарыстана ў іншых Нацыянальных парках і рэзерватах, якія прылягаюць да дзяржаўнай мяжы Беларусі. Вядомы таксама і іншыя прыклады падобнага выкарыстання палітычнай мяжы. Адзін з найбольш яскравых, на нашую думку – выкарыстанне дзяржаўнай мяжы для аховы прыроднага багацця ад дарапежніцкіх памкненняў буйных карпарацый ў басейне Амазонкі. Прымежная тэрыторыя Ашанінка абаранялася мясцовымі жыхарамі, якія не дазвалялі іншаземным карпарацыям асвайваць гэтую зямлю. Мяжа служыла бар'ерам, які легітымізаваў абарону[1].

Беларускія пратэсты 2020-2021 гг. выявілі некалькі паказальных і спецыфічных рысаў беларускай дзяржаўнай мяжы. Можна сцвярджаць, што дзяржаўная мяжа ў гэты перыяд адыгрывала ролю фактара, які ў заўважнай ступені ўплываў як на характар пратэстаў, так і на дзеянні ўлады. Празрыстасць усходняй мяжы увесь час стварала пагрозу ўвядзення войскаў РФ на тэрыторыю Беларусі і анексію краіны ўсходнім суседам; улады мусіравалі пытанне аб неабароненасці заходняй мяжы і праводзілі там сумесныя з РФ вайсковыя вучэнні; неаднаразова трапіла ў цэнтр увагі мяжа з Украінай, якую нібыта рыхтуюцца перасеч украінскія баевікі, або войскі РФ, якія будуць уведзеныя ва Украіну з тэрыторыі Беларусі. Мяжа стала інструментам рэпрэсій у стасунку да нелаяльных грамадзянаў. Практыкавалася прымусовае выгнанне за межы краіны, або наадварот – забарона выезду

[1] D.S. Salisbury, J.B. López, J.W. Vela Alvarado.*Transboundary political ecology in Amazonia: History, culture, and conflicts of the borderland Asháninka* [w:] *Journal of Cultural Geography* ,2011, 28(1), pp. 147-177.

або адмова ўезду з парушэннем канстытуцыйных правоў грамадзяніна Беларусі. Адной са складаючых частак палітыкі ўлад у памежных справах стала ўцягванне памежных войскаў у рэпрэсіўную дзейнасць у парушэнне іх службовых абавязкаў і прысягі.

Мяжа стала важным інструментам не толькі ў палітыцы ўладаў але і для пратэстуючых. Міграцыя за мяжу ў шмат якіх выпадках ратавала асобу ад пераследу ўладаў. За межы Беларусі выводзіліся капіталы і цэлыя кампаніі, у першую чаргу, звязаныя з IT-тэхналогіямі, што дазваляла захаваць бізнес ці старт-ап.

Сітуацыя ў Беларусі ў час пратэстаў паказала сваеасаблівую архаічнасць палітычнай мяжы. Сёняшні яе фармат скіраваны на перашкоду несанкцыянаванага фізічнанага пранікнення на тэрыторыю дзяржавы, але для сучасных інфармацыйных тэхналогій дзяржаўная мяжа не з’яўляецца перашкодай, мае эфемерны характар. Гэта датычыць таксама фінансавых аперацый, для якіх палітычная мяжа ў сучасным яе стане не з’яўляецца вырашальным фактарам.

Палітычныя межы ў XXI ст. застаюцца адным з важных элементаў жыцця сусветнай супольнасці. За тысячагоддзі, якія існуе гэты феномен, дзяржаўныя межы прайшлі складаны эвалюцыйны шлях, змяняліся іх статус, мадэль, роля ў жыцці грамадства і геапалітыцы. У XXI ст. шмат якія функцыі і мадэлі палітычных межаў дазналі трансфармацыі, вызначыліся супрацьлеглыя тэндэнцыі ў далейшым пераўладкаванні іх статуса, формы, спосабаў функцыявання. Для Беларусі гэтыя тэндэнцыі і змены маюць асаблівае значэнне, паколькі яна мае характар цывілізацыйнага памежжа, знаходзячыся на рубяжы сутыкнення Захаду і Усходу. З гэтага пункту гледжання памежная праблематыка павінна стаць адным з актуальных кірункаў даследвання для беларускай навуковай думкі.

Бібліяграфія:

Askerbek A., Yesdauletova A., Yesdauletov A., Alpeissov A., Adilbekov S. Geopolitical interests of the United States of America in the Central Asian Republics, Journal of Advanced Research in Law and Economics, 2019, 10(1), pp. 28-35.

Bański J.Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji, Przegląd Geograficzny, 2010, 82, 4, s. 489–508.

Krok K. Współczesne spojrzenie na obszary przygraniczne w Europie. [w:] G.Gorzelak, K.Krok (red.) Nowe granice Unii Europejskiej- współpraca czy wykluczenia? , Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s 47-49.

Laine J. , Liikanen I., Scott J.W. Post-Cold war borders: Reframing political space in eastern Europe. 2018, https://www.researchgate.net/publication/327034707_Introduction_-_Post-

Cold_War_Borders_and_Borderscapes/link/5b73e9d4299bf14c6da6dcd6/download (доступ 1.05.2021).

Otto L. Introducing maritime security: The sea as a geostrategic space. Advanced Sciences and Technologies for Security Applications, 2020, pp. 1-11.

Renz B. Russian responses to the changing character of war. [w:] International Affairs, 2019, 95(4), pp. 817-834.

Rezvani B. Russian foreign policy and geopolitics in the Post-Soviet space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria. Middle Eastern Studies, 2020. pp. 1-22.

Salisbury D.S., López J.B., Vela Alvarado J.W. Transboundary political ecology in Amazonia: History, culture, and conflicts of the borderland Asháninka [w:] Journal of Cultural Geography ,2011, 28(1), pp. 147-177.

Schreer B. Towards contested 'spheres of influence' in the western pacific: Rising China, classical geopolitics, and Asia-pacific stability.Geopolitics, 2019, 24(2), pp. 503-522 .

Shumov V.V. The model of the rationale for the focus of border security efforts at the state level. [w:] Research and Modeling, 2019,11(1), pp. 187-196.

Sialverstava S. Badania białorusko-polskiego pogranicza na Białorusi na przełomie XX-XXI wieku. [w:] Polskie pogranicza w procesie przemian. pod red. Zbigniewa Kurcza, Wrocław,Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017, s. 186-202.

van der Veer L. Residents' responses to refugee reception: the cracks and continuities between care and control. [w:] Ethnic and Racial Studies, Volume 43, Issue 16, 2 December 2020, p. 368-387.

Vergnano C., Desired freight and undesired migrants: Security and market forces at internal EU borders [w:] Environment and Planning C: Politics and Space, 2021, Article in Press.

Zavyalova N. Spiritual Frontiers: the Russian frontier myth of the Urals region against a European and North American background https://www.academia.edu/32685426/Natalya_ZAVYALOVA_Spiritual_Frontiers_The_Russian_Frontier_Myth_of_the_Urals_Region_against_a_European_and_North_American_Background (доступ 1.05.2021) ;

Беспамятных Н.Н. Этнокультурное пограничье и белорусская идентичность:проблемы методологии анализа кросс-культурных взаимодействий. РИВШ, Минск, 2007.

Дмитриева С.И. Лимология. Учебное пособие. Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, Воронеж, 2008.

Першин А., Шерстнёв А., Ярлыченко В. Теория государственной границы. Москва, 2000.

Плотичкина Н.В., Довбыш Е.Г. Сетевой фронтир как метафора и миф [в:] Вестник РУДН. Серия: Социология, 2017, Vol. 17 No. 1, с. 51—62.

Генадзь Коршунаў[1]

Беларусь-2020 – асаблівасці сацыяльнай дынамікі (варыянт аналітычнага вывучэння)

Henadz Korshunau

Belarus-2020 – features of social dynamics (analytical study version)

Ключавыя словы: грамадства, улада, дзяржава, грамадская дамова

Key words: society, power, state, social contract

Summary: The article attempts to analyze the situation in Belarus in 2020 through the prism of such a concept as a "social contract". The content and main subjects of the contract (government and society) are considered; analyzes both their own evolution and the changes in the content of the treaty that created the posture for the explosive development of events in the country during and after the 2020 presidential election campaign.

Уводзіны

Падзеі 2020 г. відавочна падзялілі найноўшую гісторыю чалавецтва на тое, “што было да таго”, і на тое, “што адбывалася пасля”. Зразумела, што гістарычным дыверсіфікатарам сталася сусветная пандэмія COVID-19. Справакаваны кавідам крызіс быў комплексным і вывеў з-пад ісподу ўсе тыя супярэчлівыя тэндэнцыі, што складаліся і нарасталі яшчэ з мінулага тысячагоддзя. Не выключэннем тут з’явілася Беларусь, нават наадварот – менавіта на нашым прыкладзе найбольш яскрава паўстала, пэўна, галоўная супярэчнасць сучаснасці, акая тычыцца роляў улады і/ці дзяржавы ў іх суадносінах з грамадствам. Асабліва зараз, пад час пераходу да лічбавай эпохі ў эвалюцыі чалавецтва.

Існуе досыць канцэптуальных напрацовак для аналізу тых сістэмных супярэчнасцяў, якія дзесяцігоддзямі выкшталцоўваліся ў стасунках паміж уладай і грамадствам, прынамсі, у Беларусі. Гэта паняткі з філасофска-метадалагічных і філасофска-літаратурных, паліталагічных і культуралагічных, сацыялагічных і шмат якіх іншых дыскурсаў са сваімі эўрыстычнымі вартасцямі – ад “крэольскасці”[2] ці “архіпелага Беларусь”[3] да “чацьвертай рэспублікі”[1], ад “прэвентыўнага

[1] Беларуская Акадэмія, кандыдат сацыялагичных навук, дацэнт, Мінск, Беларусь
[2] В.Л. Абушенко, *Мицкевич как «креол»: от «тутэйшых генеалогий» к генеалогии «тутэйшасці»* [у:] Фрагмэнты. 2001. № 1-2.
[3] В. Акудовіч, *Архіпелаг Беларусь.*.Галіяфы, Мінск, 2010.

аўтарытарызму”[2] да “гарызантальнай рэвалюцыі”[3]. Безумоўна, кожны канцэпт мае сваю эўрыстычную каштоўнасць, але, нам падаецца, што з пункту гледжання разумення таго комплексу тэндэнцыяў, якія прывялі да феномену “#Беларусь2020”, найлепшым чынам пасуе панятак “сацыяльны кантракт” альбо “грамадская дамова”.

Канцэпт “грамадскай дамовы”

Па-першае, праз яго мы маем магчымасць вылучыць асноўных суб’ектаў, чые стасункі вызначаюць сутнасць і дынаміку сітуацыі ў краіне. Па-другое, вызначаем змест і асаблівасці гэтых дзяржаваўтваральных стасункаў, іх прадметную ўгрунтаванасць. Па-трэцяе, атрымоўваем выхад на інструментар і рыштункі суб’ектаў дамовы як у рэтраспектыўным, так і ў перспектыўным фарматах. І, па-чацьвертае, уключаемся ня толькі ў гістарычна-культурніцкі, але і ў сацальна-палітычны і сацыяльна эканамічны кантэксты.

Такім чынам, што мы маем з грамадскай дамовай у Беларусі.

У тым выглядзе, у якім яна праіснавала да 2020 г., грамадская дамова была “падпісана” у сярэдзіне 90-х гадоў мінулага веку. Яе “падпісантамі” выступілі два суб’екты – улада і грамадства.

Адзначым, што ў дадзеным выпадку мы мэтанакіравана выкарыстоўваем панятак “улада” замест, як падаецца, звыклай ў такім кантэксце “дзяржавы”. Сэнс гэтай замены ў тым, што (прынамсі, у беларускім варыянце) дзяржава сталася не суб’ектам, а вынікам рэалізацыі грамадзянскай дамовы паміж грамадствам і менавіта ўладай. На той час беларуская дзяржава як сукупнасць сацыяльных інстытутаў знаходзілася ў стадыі трансфармацыі і не магла паўнавартасна выконваць функцыю палітычнага суб’екта.

У пэўнай ступені тое ж самае (адносна непаўнавартаснай суб’ектнасці) можна казаць і адносна грамадства – з-за адсутнасці ў актуальнай гісторыі грамадскага досведу ўласнай суб’ектнасці (ад паўсядзённасці да прафсаюзаў і выбарнасці ўладаў), з-за адсутнасці згуртаванай нацыянальнай эліты (бо было супрацьстаянне з аднаго боку культурніцкай і навуковай эліты, з другога – кіроўнай і гаспадарчай), з-за адсутнасці агульна рэлевантнага дыскурсу, які мог бы канкураваць з “партызанска-савецкім” і інш.

На першапачатковых этапах рэалізацыі сацыяльнага кантракту і ўладу цяжка было б вызначыць у якасці сталага палітычнага суб’екту.

---

[1] *Аналитический проект “Четвертая республика”,* https://eurobelarus.info/news/analytics/2021/04/10/chetvertaya-respublika.html (доступ 20.04.2021)

[2] В. Сіліцкі. *Беларусь: анатомія прэвэнтыўнага аўтарытарызму,* [у:] Код прысутнасці: анталогія беларускага мыслення 2000-2015. Логвінаў, Мінск, 2016. С. 26-46.

[3] Г.П. Коршунов. *Затянувшийся белорусский август — революция горизонтали,* http://www.eedialog.org/ru/2021/01/13/zatjanuvshijsja-belorusskij-avgust-revoljucija-gorizontali/ (доступ 15.04.2021)

Бо нават харызматычнасць уладнай ці кіроўнай асобы ўсё роўна вымагае свайго інстытуцыянальнага увасаблення/аздаблення, якое на той час не набыло свайго якога-небудзь фінітнага стану. Зрэшты, сталася так, што менавіта ўлада вымаглася першай прайсці шлях асабістай суб’ектывацыі, то бок асэнсаваць сябе як суб’екта і рэалізаваць гэтае асэнсаванне (якім яно было) у практыцы і дзяржаўнага будаўніцтва, і дзяржаўнага кіравання.

Тут трэба ўлічваць, што такі кірунак ходу падзеяў быў з большага прадвызначаны. Па-першае, з прычыны размеркаванасці і няспеласці грамадскай суб’ектнасці. Па-другое, з пэўнага пункту гледжання, той шлях стаўся своеасаблівай імплементацыяй зместу самой сацыяльнай дамовы. Гэты зьмест, хай і не артыкуляваны, але дзейсны, палягаў у тым, што грамадства згаджаецца на прапановы аб перадачы найшырэйшых паўнамоцтваў па кіраўніцтву краінай уладзе, а наўзамен атрымоўвае гарантыі асабістай бяспекі і падтрымання на належным узроўні асноўных сацыяльных стандартаў. Што, з большага, сталася трамплінам да адмаўлення грамадствам ад асабістай суб’ектнасці. Са свайго боку, дзеля забеспячэння грамадству пэўнага парадку і дабрабыту (хаця і ў даволі акрэсленых межах), улада “мусіла” выбудоўваць сваю эфектыўную кіроўную вертыкаль, чым яна даволі хутка і паспяхова скарысталася.

То бок, па сутнасці такое нераўнаважнае разьмеркаванне суб’ектнасці было імпліцытна закладзена ў змест сацыяльнага кантракту 90-х ад самага яго пачатку.

Дарэчы, пра сам змест сацыяльнай дамовы.

Зразумела, як такога, аднаго тэксту з пунктамі дамовы і подпісамі прадстаўнікоў з боку ўлады і грамадства, няма і быць ня можа. Але ж дамова ёсць, і артыкулы яе раскінутыя па стосу папер і шэрагу падзей. Дакументальна гэтыя артыкулы прадстаўлены, перш за ўсё, у першай прадвыбарчай праграме А. Лукашэнка і ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь ад 1996 г., а таксама ў шматлікіх прэзідэнцкіх дэкрэтах (слушна да спісу дадаць і розныя указы з законамі і падзаконнымі актамі, галоўным чынам, па “сацыяльнай” тэматыцы). З пункту гледжання падзей, мае рацыю ўлічваць і тое, што было, і тое, чаго не адбывалася: што было – з боку грамадства была падтрымка агульнага курсу ўладаў (можна спрачацца аб маштабах, але яна была і ў рэчышчы знешнепалітычнага курсу, і рамках унутранай палітыкі); чаго не было – маштабнага народнага супраціву ці пратэстаў супраць палітыкі ўладаў, і агулам, і дарэчна пэўных адчувальных падзеяў кшталту выбараў ці рэферэндумаў.

Зыходзячы з гэтага можна сцвярджаць, што хаця аднаго тэксту з дамовай і няма, заходны кантэкст быў дзейсны і рэлевантны, то бок вядомы і прыймальны для абодвух бакоў: улада атрымоўвала

эксклюзіўныя правы адзінага палітычнага суб’екта ў краіне, за што мусіла браць на сябе ўсе рызыкі і выдаткі па забеспячэнні працэсаў жыццядзейнасці грамадства, а само грамадства згаджалася на адмову ад суб’ектных правоў і мелася карыстацца гарантыямі грамадскай бяспекі і пэўнага ўзроўню асабістага дабрабыту.

У такім фармаце змест грамадзянскай дамовы існаваў некалькі дзесяцігоддзяў. Але, і гэта прынцыпова, хаця змест дамовы практычна не зьмяняўся, ягоныя суб’екты тым часам эвалюцыянавалі і даволі значна.

Калі казаць аб эвалюцыі суб’ектаў грамадскай дамовы, то тут мусяць вылучацца наступныя этапы:

Этап станаўлення
(сярэдзіна 90-х – пачатак 00-х гадоў)

Гэта **перыяд пошуку і станаўлення фармату ўвасаблення грамадзянскай дамовы.** Прынамсі, час на пошук узору не марнаваўся, і ў якасці такога была абрана і пачала рэалізоўвацца форма “сацыяльнай дзяржавы” амаль савецкага кшталту, маркерамі якой сталася вартанне да сістэмы “гостаўскіх” стандартаў перш за ўсё ў плане кіравання эканомікай, у палітычнай прасторы, у галінах аховы здароўя, адукацыі і ў пенсійнай сістэме[1]. На гэтай падставе грамадства атрымоўвае пачатак стабілізацыі сітуацыі і паступовы (прынамсі, даволі хуткі, асабліва ў параўнанні з суседзямі[2]) рост свайго дабрабыту. А ўлада ў сваю чаргу кансалідуецца, канцэнтруецца і выбудоўвае монацэнтрычную, монасуб’ектную сістэму ва ўсіх пластах існавання: у ідэалагічным (шчыра савецкі рэверс), у эканамічным (дзяржаўны пратэкцыянізм), у палітычным (персаналістычны аўтарытарызм) і г.д.

Латэнтны этап
(першая палова 00-х).

Імаверна, у такім варыянце сацыяльная дамова магла праіснаваць больш чым дастаткова часу. Але тут трэба ўлічваць той факт, што падтрыманне сацыяльнай дзяржавы патрабуе значнай колькасці выдаткаў. Рэсурсаў менавіта беларускай эканомікі для гэтага было недастаткова. Між тым, стасункі беларускай улады з яе асноўным партнерам, з Расейскай Федэрацыяй, перасталі быць выключна

[1] “Происходит инволюционная дедифференциация общества; простое воспроизводство социальной стабильности, возводимой к «мифическому прошлому» советских времен, утверждается в качестве абсолютной ценности; устанавливаются «этнографические» критерии благосостояния, справедливости, научной значимости; общим эффектом этих преображений становится туземная инкапсуляция социального ландшафт” (В. Фурс. *Белорусская «реальность» в системе координат глобализации (постановка вопроса),* https://nmnby.eu/news/analytics/2165.html (доступ 03.05.2020)

[2] Адносна Расейскай Федэрацыі і Украіны тэмпы росту былі вышэў у некалькі разоў.За перыяд з1995 па 2000 г. сярэдні рост ВВП Беларусі склаў 3,57%, РФ – 0,77%, Украіны – -5,53%.

становўчымі і пачалі набываць рысы пэўнай праблемнасці. Улада пачынае пошук сваіх, аўтэнтычных варыянтаў сацыяльнага кантракту, у тым ліку праз пераразмеркаванне акцэнтаў у эканоміцы (больш свабодаў прыватнаму сектару) і ідэалогіі (больш увагі на беларускае, але ўсё роўна з савецкага часу)[1].

І хаця на самой грамадскай дамове як такой ўсе гэтыя падзеі амаль не адбіліся, яны падаюцца важнымі для разумення дынамікі працэссу. Таму гэты перыяд слушна вылучыць як асобны, хаця і **латэнтны этап эвалюцыі сацыяльнага кантракту**.

Пачатак узаемнага абсэнтэізму
(другая палова 00-х – 2014 г.)

З другой паловы 00-х гадоў пачынаецца наступны этап развіцця грамадзянскай дамовы, звязаны з акрэсліваннем таго, што можна назваць **тэндэнцыяй да ўзаемнага абсэнтэізму**. Ушырокім разуменні, гэта ўхіленне ад сваіх палітычных абавязкаў, а з пункту гледжання грамадскай дамовы – частковая адмова ад тых выдаткаў і абмежаванняў, якія гэтая дамова накладае на абодвух суб’ектаў. Узаемны абсэнтэізм быў звязаны як з паскарэннем дынымікі эвалюцыянавання грамадства, так і з больш павольнай, але ўсё ж такі адчувальнай трансфармацыяй стаўлення ўладаў да “сацыяльнай дзяржавы”.

У апошнім выпадку мы маем на ўвазе перш за ўсё паступова набіраючы моц рэй уладаў на адмаўленне ад сваіх абавязкаў па падтрымцы належнага ўзроўню дабрабыту насельніцтва – у той час пачынаецца фактычнае перафарматаванне сацыяльнай дзяржавы на нешта меньш “сацыялістычнае”. З-за зніжэння безумоўнай падтрымкі беларускай эканомікі з боку Расейскай Федэрацыі[2] і высокую валацільнасць сусветнага рынку[3], улады вымушана становяцца на ашчаджальны шлях, які пачынаецца са значнага скасавання ільготаў і іх частковай замены на адрасную дапамогу. Потым пераход да плоскай шкалы абкладання падаткамі, умацаванне кантрактнай сістэмы найму на працу і гэтак далей да пераразлікаў страхавога стажу і часу выхаду на пенсію.

---

[1] “С начала 2000-х годов наблюдается переход от безусловной ориентации на Россию к попыткам создания беларусской государственной идеологии, которая была бы ориентирована на суверенитет и выстраивание внутренней легитимности” (А. Ластовский. *Политика памяти: перспективы для Беларус,.* https://telegra.ph/Politika-pamyati-perspektivy-dlya-Belarusi-04-13?fbclid=IwAR2Ox0Kt94p5yHOa-6nuGwYaTEmOMvePSnhvqTUQZjm5LT5O4kgBioc7Qjw (доступ 03.04.2021).

[2] Нафта-газавыя і прадуктова-памежныя канфлікты, пачынаючы з кейсу “белтрансгазу” (2004-2006 гг.) набываюць перманентны характар.

[3] Хвалі эканамічных крызісаў 2008 і 2011 гг., а таксама і наступных.

Зніжаючы выдаткі на “сацыялку”, улады мусілі прапанаваць грамадству нейкую замену, выйсце для магчымасцяў эканамічнага самазабеспячэння: як мінімум – прыўзняць тую “шкляную столь”, што замінала развівацца індывідуальнай ініцыятыве і прыватнаму сектару, як максімум – пачаць ствараць умовы для развіцця бізнесу. То бок, пачалася мяккая лібералізацыя эканамічнай сферы, але ўсё роўна пад пільным вокам ужо сталага, трывалага прэвентыўнага аўтарытарызму (прынамсі, у выглядзе дзяржрэгулятараў у кожнай галіне гаспадаркі краіны).

Інакш кажучы, праз адчуване ўласнай моцы ўлады[1] пачалі пакідаць за сабой толькі правы субъекта, а абавязкі па забяспячэнні дабрабыту сталі часткова перакладаць на грамадства.

Трэба адзначыць, што калі насельніцтва і адчула гэта пераразмеркаванне абавязкаў, то маштабных і відавочных наступстваў яны не займелі[2]. Тая частка грамадства, якая апекавалася “сацыяльнай дзяржавай”, была задаволена наяўнасцю хоць якіх стандартаў сацыяльнага забеспячэння. Другая частка, якая ўжо ня мела патрэбы ў клопатах і турбоце з боку ўлады, не разлічвала на існуючыя ў краіне стандарты, бо арыентавалася зусім на іншае. Для гэтай часткі грамадства напрамкі дынамікі задаваліся ўжо не стасункамі грамадства з уладай, а лічбафікацыяй[3] і блізкасцю да тых трэндаў, якія пражывала Еўропа[4]. Побач з пэўнай лібералізацыяй з боку ўладаў, гэтыя чыннікі спрыялі стварэнню пэўных абшараў свабоды, у межах якіх грамадства мелася не толькі займацца самазабеспячэннем, але і гадаваць/гартаваць свае кампетэнцыі суб’ектаў. Прычым, як эканамічныя, так і псіхалагічныя, і культурніцкія, і палітычныя, і – што прынцыпова – каштоўнасныя

У выніку частка грамадства пачала перарастаць, “выходзіць” за межы сацыяльнага кантракту 90-х[5]. Ім ад уладаў было патрэбна толькі

---

[1] Калі ў сярэдзіне 1990-х гг. падтрымка А. Лукашенка фундавалася чыннікам харызмы і асабістых сімпатыяў, то ўжо да выбараў 2001 г. яна змяняецца на “рацыянальную” падтрымку. Далей, цягам часу (прынамісі пад 2008 г.) пачалі вылучацца прыкметы зз’яўлення падтрымкі з боку элітаў. (К. Гайдук, А. Чубрик. *Спецификация понятия «социальный контракт» применительно к Беларуси,* https://belinstitute.com/sites/default/files/2020-07/sc012009ru.pdf (доступ 22.04.2021).

[2] Выключэнні, фактычна, адзінкавыя: Плошча-2010, Акцыя “Стоп-Бензін” і Рэвалюцыя праз сацсеткі (2011),

[3] У 2007 г. свой першы мільён абанентаў налічылі аператары мабільнага Інтэрнэту.

[4] У той час беларусы некалькі год былі лідэрамі па колькасьці шэнгенскіх візаў на 1000 чалавек насельніцтва.

[5] “В категориях концепции Хиршмана (которая описывает взаимоотношения граждан-клиентов с государством-организацией с точки зрения трёх стратегий: «лояльности» — при удовлетворённости услугами, «выхода» и «голоса» (протеста) при неудовлетворённости…) — это «выход» при сохранении «лояльности»…. Учитывая то, что белорусская система предоставляет гражданам достаточное количество возможностей по комфортному «выходу», и не заставляет жестко выбирать между «выходом» и «лояльностью», теоретический запрос населения на реформы не перерастает в реальное политическое давление на власть”. (А. Пикулик, Е. Артеменко. *Социальный контракт:*

адно – не замінаць. І з цягам часу (праз працяг урбанізацыі, натуральную змену пакаленняў, лічбафікацыю паўсядзеннасці, развіццё прыватнага сектару і г.д.) суадносіны гэтых частак насельніцтва сталі змяняцца не на карысць прыхільнікаў існуючага кантракту. Але да пары гэта ніяк не адбівалася на агульным стане ўсяго грамадства.

Нарастанне суб'ектывацыі грамадства
(2014 г. – пачатак 2020 г.).

Гэта перыяд, калі **ўлады міжвольна спрыяюць надалейшай суб'ектывацыі грамадства**, то бок ствараюць умовы для з'яўлення ў грамадстве асэнсавання сябе суб'ектам і развіцця адпаведных якасцяў. Тут два асноўных напрамкі.

Па-першае, гэта зневажанне правоў ці думак пэўных груп насельніцтва – ці то праз уціск прыватнікаў на карысць дзяржаўных вытворцаў[1], ці то праз намаганні абкласці своеасаблівым "падаткам" нібыта не ўключаных у "грамадска-карысную працу" асоб, ці то будаўніцтва чаго-небудзь без уліку меркаванняў мясцовага насельніцтва і г.д. Такія справы безумоўна спрыялі гуртаванню людзей і гартаванню іх сацыяльных і суб'ектных кампетенцый.

З другога боку, з-за неабходнасці супрацьстаяць патэнцыйным захадам "русской весны", якія пасля падзей 2014 году ва Ўкраіне ўжо не падаваліся немагчымымі, улады вымушана пайшлі на "лібералізацыю" гісторыка-культурніцкай прасторы дзеля падмацавання ўласнага суверэнітэту. Гэтая "лібералізацыя" была вельмі лагодная і мала дзе выходзіла па-за межы паўсядзеннасці ці культурніцкіх гета. Але яна зрабіла свой важкі ўнёсак ў працэс грамадскага самаасэнсавання і суб'ектывацыі. Яскравым маркерам слушнасці апошняй тэзы ёсць цэлы шэраг падзей канца 2019 г. – ад перепахавання К. Каліноўскага і яго паплечнікаў праз грамадскае абурэнне крыжаломам у Курапатах да вулічных шэсцяў супраць аб'яднання Беларусі з Расейскай Федэрацыяй.

Такім чынам, на гэтым этапе змест сацыяльнай дамовы па сваёй значнасці саступіў пытанню развіцця суб'ектаў, бо ў той час ішло шпаркае, але паасобнае ўмацаванне суб'ектаў сацыяльнай дамовы. Мацаванне суб'ектнасці грамадства праходзіла латэнтным чынам, але амаль па ўсіх напрамках – і ў эканамічным (рост прыватнага сектару), і ў арганізацыйным (развіццё гарызантальнай сеткавай культуры), і ў каштоўнасна-ідэалагічным (зніжэнне патэрналізму на карысці прыватніцкай ініцыятвы, паступовае "пашырэнне гісторыі" на

двойная стратегия, https://belinstitute.com/index.php/be/article/socialnyy-kontrakt-dvoynaya-strategiya (доступ 22.04.2021).

[1] Пратэсты супраць забароны прадаваць прадукцыю лёгкай прамысловасці без спецыяльных сертыфікатаў у 2016 г.

ранейшыя за XX стагоддзе часы) планах, усё далей адыходзячы ад сацыяльных стандартаў савецкага кшталту. Уладны ж суб’ект мацаваўся інакш – праз усё большае засяроджанне на сябе шляхам разрыву сувязяў з грамадствам. Фактычна можна казаць пра рэдукцыю, нават рэкурсію кіравання да наўпраставага ўладарання.

Дэнансацыя грамадскай дамовы (2020-2021 гг.).

У выніку ўсіх гэтых трэндаў развіцця зместу і суб’ектаў сацыяльнай дамовы да пачатку 2020 г. Беларусь падыйшла ў супярэчлівым стане часткова дэнансаванага сацыяльнага кантракту, у рамках якога амаль адзінай рэлевантнай часткай заставаліся гарантыі ўлады аб падтрымцы бяспекі ў краіне.

Рэакцыі ўладаў на першаю хвалю каронавіруса фактычна прывялі да скасавання грамадскай дамовы ў яе першапачатковым выглядзе, бо ў масавай свядомасці аформілася думка, што ўлада не ў стане выконваць свае абавязкі па забеспячэнню бяспекі.

Дэсуб’ектывацыя ўлады ва ўмовах небяспекі каронавірусу, пацверджанай запытамі аб дапамозе з боку шараговых медыкаў, запусціла стыхійны працэс нізавой узаемадапамогі і самаарганізацыі грамадства – першую стадыю выбуховага працэсу нарошчвання суб'ектнасці грамадства.

Ключавымі асаблівасцямі гэтага этапу сталі: а) “папулярызацыя” лічбавых платформаў і ініцыятыў, накіраваных як на дапамогу медыкам, так і на распаўсюд «альтэрнатыўнай» інфармацыі, б) салідарызацыя з медыкамі розных структур бізнесу, грамадзянскай супольнасці і беларускай дыяспары, в) ўздым валанцёрскага руху. А таксама спантанная ініцыятыўнасць і размеркаванасць, то бок адсутнасць іерархіі, адзінага цэнтра кіравання. Усе гэтыя вынікі-асаблівасці першага этапу – дыгіталізацыя, інклюзіўнасць, індывідуальная значнасць і прынцыповая гарызантальнасць – фактычна задалі парадыгму далейшых хваляў самаарганізацыі і нарошчвання грамадскай суб'ектнасці.

Другая стадыя выбуховай суб'ектывацыі грамадства прыпала на пачатак электаральнай кампаніі і была спробай легітымнага спраўджавання грамадскай суб'ектнасці ў палітычным полі. Вынікі гэтага этапу неадназначныя: з аднаго боку, прэвентыўныя і рэактыўныя дзеянні ўлады купіравалі паўнавартасную магчымасць палітычнай рэіфікацыі грамадскай суб'ектнасці; з другога – у грамадстве ўзнікла разуменне сваёй “масавасці”, перавагі прыхільнікаў пераменаў над прыхільнікамі ўлады. Сфармавалася адчуванне маштабнага калектыўнага “МЫ” – велізарнай беларускай супольнасці, што сягнула

далёка за межы самой Беларусі. І пачуццё вялікага гонару ад прыналежнасці да гэтай “неверагоднай” беларускай агульнасці.

Апошнюю кропку ў справе разбурэння сацыяльнай дамовы паставілі далейшыя дзеянні праваахоўных і судовых органаў, якія стварылі сітуацыю прававога дэфолту ў краіне. Тым самым у момант былі канчаткова разбураныя гарантыі бяспекі і стабільнасці для ўсяго грамадства, а ў перспектыве і эканамічнага дабрабыту, нават для тых, каму было дастаткова і невялікіх “савецкіх”стандартаў.

Трэба адзначыць, што дэнансацыя сацыяльнага кантракту – гэта на самрэч сістэмны крызіс дзяржавы як такой. Бо дзяржава, гэта не кіроўны апарат, гэта сістэма сацыяльных інстытутаў, што выконваюць як агульныя, так і спецыфічныя функцыі. І зараз назіраецца фрагментацыя дзейнасці інстытутаў, дэканструкцыя іх функцыянальных абавязкаў, іх сацыяльна-палітычнае вылягчанне. То бок, з пэўнага пункту гледжання, захады ўлады зараз спрыяюць не ўмацаванню дзяржавы, а яе разбурэнню.

Адзначым, што у грамадстве зараз адбываюцца супрацьлеглыя працэсы – на базе рэсурсаў і напрацовак, назапашаных за мінулы час, зараз шляхам нарошчвання гарызантальных сувязяў ствараецца новая сацыяльнасць, новыя камунікатыўныя, арганізацыйныя і праксеалагічныя мадэлі. Пакуль яны з большага функцыянуюць інтуітыўна і шукаюць аптымальныя формы існавання, але відавочна – яны ёсць падмуркам будучых інстытуцыяў, з якіх у Беларусі будзе будавацца дзяржава новага кшталту.

Высновы

Фактычна, можна казаць, што сёння ў Беларусі на тле скасаванага сацыяльнага кантракту рэалізуецца новы тып рэвалюцыі, – гарызантальнай, – пры якой іерархічныя сістэмы становяцца дысфукнцыянальнымі, і іх пачынаюць змяняць гарызантальныя, ініцыятыўныя і самаарганізаваныя структуры.

Тут варта дадаць, што тэндэнцыя да пераходу ад вертыкальных да гарызантальных тыпаў сацыяльных сувязяў (уласна сацыяльных, камунікатыўных, палітычных, эканамічных і г.д.) характэрная для заходняй цывілізацыі ўжо не першае дзесяцігоддзе. Аднак, верагодна, толькі ў Беларусі гэта супрацьстаянне набыло гэтак відавочны і заняты характар.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Абушенко В.Л. Мицкевич как «креол»: от «тутэйшых генеалогий» к генеалогии «тутэйшасці», [у] *Фрагмэнты*. 2001. № 1-2.

Акудовіч В. *Архіпелаг Беларусь*. Галіяфы, Мінск, 2010.

Сіліцкі В. *Беларусь: анатомія прэвэнтыўнага аўтарытарызму*, [у:] *Код прысутнасці: анталогія беларускага мыслення 2000-2015*. Логвінаў, Мінск, 2016.

Інтэрнэт-крыніцы:

http://eedialog.org
https://belinstitute.com
https://eurobelarus.info
https://nmnby.eu
https://telegra.ph

Наталья Огорелышева [1]

Беларусь-2020: социально-культурные процессы через призму COVID-19

Natallia Aharelysheva

Belarus-2020: social and cultural processes through COVID-19 prism

Ключевые слова: Беларусь, COVID-19, эпидемия, пандемия, сообщества, религиозная среда, политика.
Key words: Belarus, COVID-19, epidemic, pandemic, communities, religious environment, politics

Abstract
This article is an attempt to deal with a new challenge for Belarus - the epidemic of coronavirus infection (COVID-19). The epidemic affected almost all segments of the population, but its course was influenced by both the current political situation and the position of the Ministry of Health and religious practices. The situation has worsened even more after the events of August 2020, but more than a year has passed, and therefore to sum up some interim results.

Вступление

В данной статье рассматриваются процессы, происходящие в Беларуси с момента регистрации первых случаев COVID-19. Оценивается 2020 г. – как самый показательный период, когда пришлось столкнуть с новым вирусом и выработать стратегии работы с ним на различных уровнях. В силу моей смешанной профессиональной идентичности (в своё время я работала как в Центре гигиены и эпидемиологии, так и в церковной организации), я постаралась сфокусироваться на вызовах и угрозах в самых уязвимых сообществах – медицинской и религиозной среде. Для этого я изучила материалы СМИ (государственных и независимых), провела включенное наблюдение, а также взяла полуструктурированные интервью у своей бывшей коллеги – работницы медучреждения и раввина одной из синагог г. Минска.

Ситуация с COVID-19 в Беларуси

Белорусская ситуация отличается от общеевропейской. Так, эпидпроцесс с самого начала не был сфокусирован в руках специалистов – медицинских работников. В Беларуси принят такой механизм оповещения: медицинский работник, выявивший инфекционное заболевание, должен подать экстренное извещение в Минский городской центр гигиены и эпидемиологии (МГЦГиЭ), а он, в свою очередь – в территориальный Центр гигиены и эпидемиологии

[1] Беларуская Акадэмія, магистр гуманитарных наук, член ICOMOS-Belarus, Минск, Беларусь

(ЦГиЭ) по месту жительства заболевшего. Далее сотрудник ЦГиЭ назначает и проводит противоэпидемические мероприятия по разрыву эпидпроцесса как в домашнем очаге, так и в организованном коллективе. Ситуацию, когда эту функцию взял на себя государственный аппарат (контроль «сверху»), диктующий, что и как делать медицинским работникам, можно считать бесконтрольной и неуправляемой.

Поэтому с момента регистрации первых случаев коронавирусной инфекции начались манипуляции с эпидситуацией («как хочу – так и выкручиваю»), что привело к следующим событиям:

- 10.02.2020 г. были приняты меры по предупреждению и распространению коронавирусной инфекции[1], которые, фактически отражали спектр проведенных противоэпидемических мероприятия на государственной границе, в аэропорту, в отношении прибывающих мигрантов/туристов/студентов в Беларусь и количество лабораторных проб. Внутри же самой республики карантин так и не был объявлен. А это значит, что все детские и подростковые коллективы, а также профессиональные коллективы продолжали функционировать (не были полностью закрыты), несмотря на регистрируемые случаи коронавирусной инфекции;

- на сайте Республиканского центра гигиены и эпидемиологии (РЦГиЭ) фактически можно отследить[2] эпидситуацию с коронавирусной инфекцией в Беларуси и в мире, но она обновляется не ежедневно, кроме того, исчезли данные с момента регистрации первого случая в Беларуси (теперь первая запись – с 01.09.2020 г.);

- Центрам гигиены и эпидемиологии г. Минска пришлось работать в 2 смены. Это было связано не только с выходами в очаги коронавирусной инфекции и контролем противоэпидемических мероприятий – по каждому случаю нужно было подавать внеочередное донесение в вышестоящую инстанцию, что сводило основную работу к бюрократизму[3];

- 08.04.2020 г. в Минске утвердили план дополнительных мероприятий по профилактике острых респираторных инфекций, в том числе вызванных COVID-19;

- несмотря на это, не были отменены государственные праздники, сопровождающиеся скоплением большого количества людей (*в том*

[1] *О принимаемых мерах по предупреждению завоза и распространения инфекции, вызванной коронавирусом 2019-nCoV* [он-лайн]: https://rcheph.by/%D0%9E%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B5%D0%BC%D1%8B%D1%85%20%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%85%20%2010.02.pdf

[2] *Коронавирус 2019.* Веб-сайт Государственного учреждения «Республиканский Центр гигиены, эпидемиологии и общественного здоровья» [он-лайн]: https://rcheph.by/news/koronaavirus-2019.html

[3] *Интервью 1.*

числе, с участием пожилых людей) – парады на 9 мая[1] и 3 июля[2] и другие массовые мероприятия, невзирая на предупреждения экспертов ВОЗ[3] и координаторки ООН[4];

- более того, состоялись народные обряды с видеотрансляцией: «Вождение Кусты» в агрогородке Лобча Лунинецкого района[5] и в деревне Полкотичи Ивановского района[6] (оба населенных пункта – в Брестской области);

- события до и после 9 августа (выборов президента) – ситуация до сих пор остается нестабильной и опасной, т.к. люди участвуют в протестных маршах, оказываются в СИЗО (часто – совершенно случайно), где вновь становятся заложниками правящего режима, кроме того, имеют риск заражения COVID-19[7];

- масочный режим был введен только 17.11.2020 г.[8], т.е. на 11 месяц с момента регистрации первого случая COVID-19;

- в конце декабря 2020 г. в Беларуси была начата вакцинация населения российской вакциной «Спутник V». Я обратилась с вопросами: «Стоит ли прививаться?» и «Прививалась ли ты сама?» к бывшей коллеге-иммунологу, и вот какие ответы были получены: «Я не прививалась, отказалась. Ты сама знаешь, сколько надо времени, чтобы изучить новую вакцину, а тут и года не прошло, как уже все прививаются. Не верю я в это». Когда спустя несколько месяцев я спросила о китайской вакцине, то получила такой ответ: «У нас все прививаются российской вакциной. А китайская да, есть в наличии»[9], т.е. вопрос с иммунизацией каждый решает самостоятельно;

- в сложившейся ситуации возникают следующие вопросы: «Как быть?», «Что делать?» и «Стоит ли доверять официальной статистике?». Совсем недавно, 19.04.2021 г., было опубликовано исследование «Медиазоны» за 2020 г. «Минск ковидный. В 2020 году в

---

[1] *В Беларуси празднуют День Победы*. Веб-сайт Белта [он-лайн]: https://www.belta.by/society/view/v-belarusi-prazdnujut-den-pobedy-390233-2020/

[2] *Беларусь отпраздновала День Независимости.* Веб-сайт Белта [он-лайн]: https://www.belta.by/society/view/belarus-otmechaet-den-nezavisimosti-obnovljaetsja-397219-2020/

[3] *Миссия ВОЗ: Беларусь должна готовиться к худшему сценарию* [он-лайн]: http://surl.li/aeaws

[4] *Каардынатарка ААН у Беларусі заклікала ўлады неадкладна выканаць рэкамендацыі СААЗ.* Веб-сайт Hrodna.life [он-лайн]: https://hrodna.life/2020/04/28/aan-zaklikae/?fbclid=IwAR3T2CMeDxRh_Ypr_ssk93RNs-1fREqTPxJOX98-0GmeHk9WrIxv9_wofDU

[5] *«Беларусь 3» покажет стародавний обряд «Вождение Кусты».* Веб-сайт Белта [он-лайн]:https://www.belta.by/culture/view/belarus-3-pokazhet-starodavnij-obrjad-vozhdenie-kusty-393808-2020

[6] *Как Кусту в Полкотичах водили. Большой фоторепортаж с уникального обряда.* Веб-сайт Белта [он-лайн]: https://www.sb.by/articles/kak-kustu-v-polkotichakh-vodili.html

[7] *Коронавирус в Беларуси: что происходит в СИЗО во время пандемии?* [он-лайн]: https://www.dw.com/ru/koronavirus-v-belarusi-chto-proishodit-v-sizo-vo-vremja-pandemii/a-56058373

[8] *Масочный режим в Беларуси*. Веб-сайт hata.by [он-лайн]: https://www.hata.by/articles/masochnyj_rezhim_v_belarusi-9181/

[9] *Интервью 1.*

столице от коронавируса умерло больше людей, чем официально по всей Беларуси»[1], с которым могут ознакомиться все желающие;

- выросла роль правозащитных организаций. Одна из самых известных, Human Constanta, в марте 2020 г. запустила сайт covidmonitor.by, где собрана информация о том, как органы власти в Республике Беларусь реагируют на ситуацию с COVID-19. На сайте можно посмотреть хронологию заявлений, действий, реакций государственных органов. Все данные были отрефлексированы и также обобщены в отдельном сборнике «Коронавирус в Беларуси: воздействие на права человека»[2].

COVID-19 в религиозной среде

COVID-19 в этой среде следует рассмотреть отдельно, т.к. религиозным сообществам в кратчайших срок нужно было приспособиться к существующей реальности. Кроме того, апрель 2020 г. был знаковым месяцем для основных конфессий Беларуси, т.к. католики и православные праздновали Пасху, иудеи – Песах, а у мусульман начался месяц Рамадан. Опять же, ограничительные мероприятия носили не обязательный, а рекомендательный характер.

Рис. 1. *Белорусская шуточная картинка в преддверии религиозных праздников.*

Религия – это многослойный дискурс: это и защита, и угроза, и утешение, и вера в то, что человек бессмертен и болезни нет. Но люди все равно болеют. Для православных и вовсе время разделилось на до и после Пасхи, ведь главный посыл – выдержим до Пасхи, значит, будем жить, потому что Христос победил смерть.

Кроме того, в церковной среде существует поверье – кто умрет от Пасхи до Вознесения, пойдет в святые. И главный посыл праздника – победа жизни над

[1] Г. Лепейко; К. Хейфец, *Минск ковидный. В 2020 г ... людей, чем официально по всей Беларуси – исс...* Беларусь [он-лайн]: https://carbide-da... minsk?fbclid=IwAR3YCVTGNCHqgWfCr5jGZU3Go4...

[2] Ю. Стасюк, *Коронавирус в Беларуси: воздействия ...* Интернет-портал Human Constanta [он-лайн]: ... vozdejstviya-na-prava-cheloveka-mart-2020-fevral-2021... _4yPN7vH50cRxFawkNAyQ-jkXbLnIcCr-aL6spLfkG8...

смертью: «Смерть! Где твое жало? Ад! Где твоя победа?»[1].

Рис. 2. *Слова митрополита Павла в Великий пост-2020.*

Однако самыми первыми с религиозными праздниками столкнулись *иудеи*. Ведь еще в марте 2020 г. в синагогах праздновали самый веселый праздник – Пурим. Но последнее мероприятие, карнавальную вечеринку 15 марта в баре «Гости» было решено отменить в связи с ростом заболеваемости COVID-19:

Рис. 3. *Реклама мероприятия Purim Mesiba "Дикий Запад» в г. Минске и его отмена с связи с ростом* COVID-19.

Именно с 15 марта все еврейские светские сообщества Беларуси перешли в режим работы он-лайн (по решению спонсоров из Америки и Израиля).

Что касается синагог, то службы в них было решено проводить на расстоянии с минимумом участников и также с возможностью подключения он-лайн[2].

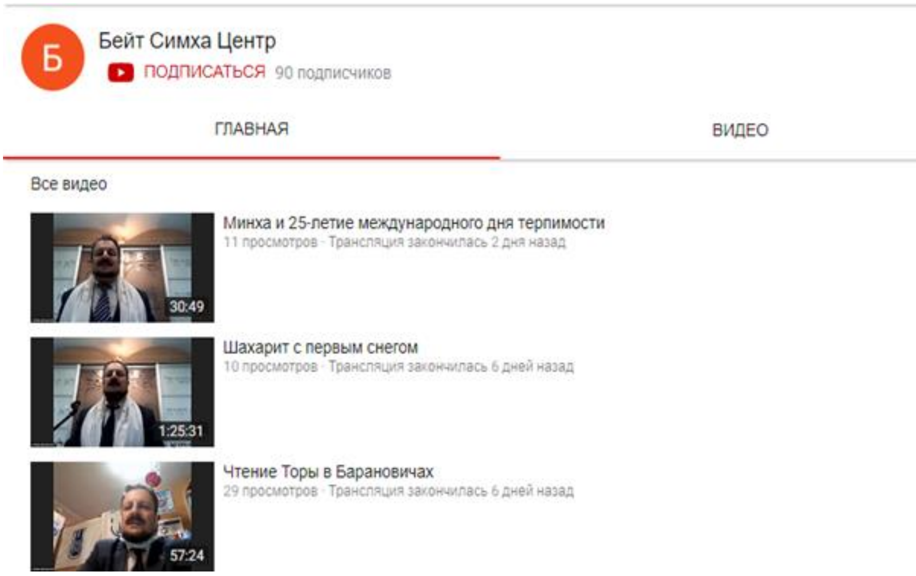

[1] *1 Кор. 15:55*. Интернет-портал https://bible.by/ [он-лайн].

[2] *Интервью 2*.

Рис. 4. *Ю-туб канал Центра прогрессивного иудаизма «Бейт Симха» (г. Минск).*

Рис. 5. *Шуточная картинка накануне праздника Песах-2020.*

Также был изменен популярный девиз *грядущего праздника Песах* (08.04 – 16.04.2020 г.) – «Let my people go» на «Stay at home»:

На протяжении всей Песаховой недели как светскими, так и религиозными еврейскими организациями было подготовлено множество он-лайн мероприятий, в том числе, и международных:

Рис. 6. *Афиши еврейских он-лайн мероприятий в Песах-2020.*

Как отмечали участники этих мероприятий, он-лайн трансляция – это «колоссальный опыт солидаризации и обмена опытом по самым разным вопросам и возможность побывать в разных странах мира в

течение короткого периода и разделить общую радость (от мероприятия, знакового события и т.д.)»[1].

11.04.2020 г., за неделю до православной Пасхи, вышло *«Обращение Синода Белорусской православной церкви в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции»*, ключевой фразой которого была следующая: «Людям, обнаружившим у себя или своих близких родственников признаки сезонных вирусных заболеваний (повышенную температуру тела, насморк, боль в горле, трудности с дыханием и т.д.) благословляется воздержаться от участия в общественных богослужениях, обратиться к врачам и строго следовать их указаниям»[2].

В этот же день состоялось вечернее *Пасхальное богослужение у католиков* с прямой трансляцией из главного костела Беларуси.

Несмотря на предостережения ксендзов, все равно много людей пришли в костелы. Однако, было много и тех, кто остался дома и смотрел Пасхальную службу на своих ноутбуках и компьтерах. Митрополит Тадеуш Кондрусевич это прокоментировал так: “Бог нас защищает, но он дал нам разум – оставаться дома или идти на службу”[3].

Рис. 7. *Реклама праздничной Пасхальной трансляции из архикафедрального костела Пресвятой Девы Марии (г. Минск).*

- 18-19.04.2020 г. *православные праздновали Пасху*. На некоторых приходах праздник прошел «как обычно».

[1] Там же.
[2] *Обращение Синода Белорусской Православной Церкви в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции.* Интернет-портал Пролайф Беларусь [он-лайн]: http://surl.li/aeaxd
[3] цит. по «*Бог нас абараняе, але даў нам розум». Мітрапаліт Кандрусевіч распавёў пра меры Касьцёлу падчас пандэміі*. Веб-сайт Радыё Свабода [он-лайн]: https://www.svaboda.org/a/30587636.html?fbclid=IwAR0sGC789alS6IrntyA_ZToQ9ilGXDZ-fFFDCs5oEHMXkov-5g0QVASONm4

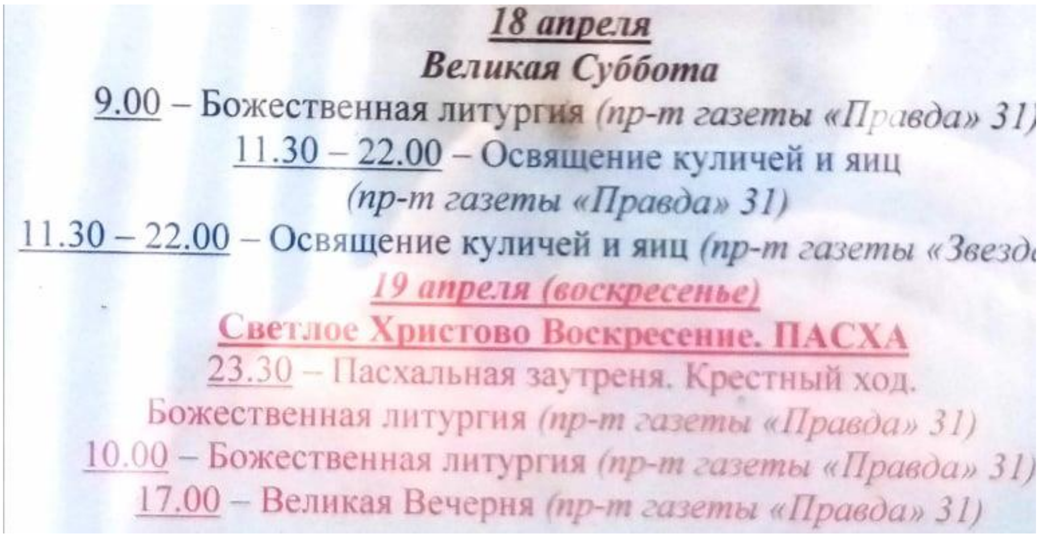

18 апреля
Великая Суббота
9.00 – Божественная литургия (пр-т газеты «Правда» 31)
11.30 – 22.00 – Освящение куличей и яиц
(пр-т газеты «Правда» 31)
11.30 – 22.00 – Освящение куличей и яиц (пр-т газеты «Звезд
19 апреля (воскресенье)
Светлое Христово Воскресение. ПАСХА
23.30 – Пасхальная заутреня. Крестный ход.
Божественная литургия (пр-т газеты «Правда» 31)
10.00 – Божественная литургия (пр-т газеты «Правда» 31)
17.00 – Великая Вечерня (пр-т газеты «Правда» 31)

Рис. 8. *Пасха-2020 на приходе Преображения Господня (г. Минск): освящение куличей и яиц (в двух местах), службы на протяжении всего дня.*

То есть, несмотря на ограничения и предупреждения, богослужения и освящения шли полным ходом. Более того, прихожане не соблюдали дистанцию в 1-1,5 м, рекомендованную ЮНИСЕФ и другими организациями.

В Пасхальную ночь был переполнен и единственный монастырь Минска – Свято-Елисаветинский. Хоть монастырь и вел прямую трансляцию на протяжении всей ночной службы, большинство прихожан предпочли присутствовать на ней лично:

Рис. 9, 10. *Пасха-2020 на приходе Преображения Господня (г. Минск): не соблюдение социальной дистанции по рекомендациям ЮНИСЕФ.*

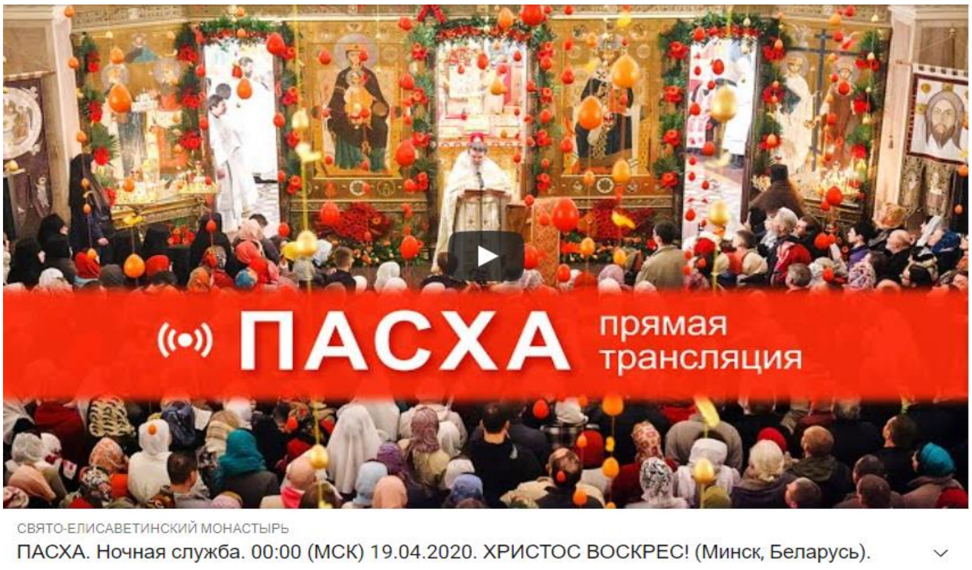

Рис. 11. *Пасха-2020 в Свято-Елисаветинском монастыре г. Минска: несмотря на возможность он-лайн трансляции, много прихожан присутствуют оффлайн.*

Для сравнения: накануне Пасхи в храме Гроба Господня в Иерусалиме традиционная церемония схождения Благодатного огня впервые за многие века прошла без верующих и паломников – с учетом текущих ограничений на публичные собрания из-за коронавируса[1].

С 23 на 24 апреля 2020 г. *у мусульман начался месяц Рамазан*. Мечети были закрыты, ведь мусульмане могут поклоняться Аллаху в любых условиях. «Мечети закрыты, но прекращение коллективных молитв не должно отменить наш культ» – так объяснил это решение главный муфтий Беларуси Али Воронович[2].

28 апреля *православные праздновали Радоницу (Радуницу)* – день поминовения усопших, когда принято обходить могилы родственников, а в последние годы – и «помянуть», организовав у надгробий импровизированные столы. Накануне этой даты были организованы специальные автобусные рейсы на кладбища, а кондитерская фабрика «Коммунарка» для упомянутого выше Свято-Елисаветинского монастыря выпустила «тематические» конфеты – «Поминальные». Эти действия в свете новостных заголовков в СМИ получили абсолютно противоположную коннотацию:

---

[1] *Благодатный огонь сошел в полупустом храме.* Веб-страница Израиль в Беларуси в Facebook [он-лайн]: https://www.facebook.com/IsraelinBelarus/posts/2832678860118682

[2] цит. по: *На Рамазан беларускія мусульмане будуць маліцца дома, мячэці закрылі.* Интернет-портал Новы час [он-лайн]: https://novychas.by/hramadstva/na-ramazan-belaruskija-musulmane-buduc-malicca-dom?fbclid=IwAR17eOZneK0dvDvvzzSKtifbiPKq2TCvr8efGa3k2PuMoPQO3sRSIdMvaKw

Рис. 7. *Новостные заголовки и «Поминальные» конфеты накануне Радуницы-2020.*

Тут следует отметить, что *церковь и кладбище* – это два культурных маркера, известных еще с древних времен. Ф. Арьес в своей книге «Человек перед лицом смерти» пишет о том, что «культ могил и кладбищ – это литургическое проявление новой чувствительности, в которой, начиная с конца XVIII в. смерть «другого» становится нестерпимой. Кладбище становится схематическим образом общества, разделенного на семейные группы»[1].

И здесь в силу вступает культ наследия – это материализованный культ предков. Поэтому защитный механизм человеческой психики – память о предках и стремление вырваться за пределы временного пространства, а мотив – сожаление об утрате и желание минимизировать психологическую травму[2].

Но последствия не заставили себя долго ждать – после праздников в Свято-Елисаветинском монастыре началась вспышка COVID-19. Священноначалие монастыря сначала отрицало этот факт, а духовник А. Лемешонок назвал болезнь «наказанием за безбожие»[3].

Однако, уже 30.04. 2020 г. митрополит Павел заявил, что «халатное отношение или сознательное несоблюдение санитарных норм, а также любые призывы игнорировать основанные на компетентном мнении врачей инструкции Священноначалия Церкви в период эпидемии являются не свидетельством веры или «стояния в Истине», но преступлением против ближних, а значит – и против Бога.

[1] цит. по Ф. Арьес, *Человек перед лицом смерти*, Москва, 1992, с. 265.
[2] С. Стурейко, *Антропология архитектурного наследия: взгляд на Беларусь*, Минск, 2010, с. 18.
[3] Т. Мельничук; А. Исаченко, *Коронавирус в Беларуси: всплеск заболеваемости, открытые храмы и закрытая информация.* Веб-страница BBC News Русская служба [он-лайн]: https://www.bbc.com/russian/news-52421423.

И отвечать за эти преступления каждый виновный будет перед Богом»[1], т.е. полностью изменил свою первоначальную точку зрения. Православная церковь переживала растерянность, ведь никто не верил, что такое может быть – и заболевания, и смертные случаи. Хотя, с точки зрения эпидпроцесса все было циклично и логично. Наконец-то учтя эти факторы и пожелания митрополита, было решено закрыть Свято-Елисаветинский монастырь на карантин:

***Рис. 8**. Фото с сайта Свято - Елисаветинского монастыря за 30.04.2020 г.*

Стоит подробнее остановиться и на личности А. Лемешонка – упомянутого выше одиозного духовника Свято-Елисаветинского монастыря. Он известен своими следующими высказываниями по поводу вспышки COVID-19 в монастыре:

- благодать убивает вирус;

- к сожалению, в Церкви мы все грешны. И если человеку суждено заразиться, он заразится. Рано или поздно все мы уйдем из этого временного мира;

- какая разница – умереть сейчас или через 20 лет? У Бога время – вечность;

- вирус греха – это самое страшное. Или я умру в храме и пойду к Богу или проживу 100 лет, но умру без Бога – вот что страшно;

- мы боимся умереть без Бога, а вот боимся ли мы умереть вообще?

- эта болезнь как посещение Божье – человек увидел себя со стороны, а это большая милость, все стало болеть – это Бог посетил меня[2].

[1] цит. по: *Заявление Патриаршего Экзарха в связи с продолжающимся распространением коронавирусной инфекции в Республике Беларусь.* Официальный портал Белорусской Православной Церкви [он-лайн]: http://church.by/news/zajavlenie-patriarshego-ekzarha-v-svjazi-s-prodolzhajushimsja-rasprostraneniem-koronavirusnoj-infekcii-v-respublike-belarus.

[2] Цит. по: *Правильно ли сегодня идти в храм? Вопрос духовнику обители.* Официальный сайт Свято-Елисаветинского монастыря [он-лайн]: https://obitel-minsk.ru/chitat/den-za-dnyom/2020/pravilno-li-segodnya-idti-v-xram?fbclid=IwAR3cyLAvF5pjdL_lD9zC-A3GsnlmL6SMiLdurpCv4D_wKC52n7nTeB1NFBU

Также упомянутый выше Ф. Арьес, французский историк и демограф, состояние «мы все умрем» называл состоянием «прирученной смерти», известной еще со Средневековья. В то время люди относились к смерти как к обыденному явлению, которое не внушало им особых страхов, поэтому «прирученную смерть» принимали в качестве естественной неизбежности. Более того, и в других тезисах Ф. Арьес полностью раскрывает смысл высказываний А. Лемешонка:

- с тех пор как воскресший Христос победил смерть, она рассматривалась как новое рождение, как восхождение к жизни вечной, и потому каждый христианин должен был ожидать смерти с радостью;
- смерть становится предлогом для систематических метафизических медитаций о бренности и хрупкости жизни, дабы не впадать в суетные заблуждения. Смерть отныне лишь способ научиться лучшей, благой жизни[1].

Выводы

В Беларуси действует формула: религия + эпидемия = политика, т.е. не был отработан слаженный алгоритм действий в связи с эпидемией COVID-19: все решается государственным аппаратом, «сверху»;

В этой ситуации тяжелее всего пришлось сообществам, лечебной сети и простым людям – нужно было принимать решения по ходу сложившейся ситуации и спасать людей (например, медработникам). Кроме того, сложно работать в ситуации, когда противоэпидемические мероприятия прозрачны (то они есть, но их якобы нет), а статистика и динамика заболеваемости непонятны;

В религиозных сообществах, к сожалению, на первое место ставят не человеческую жизнь, а веру – выше страха смерти (особенно в православии), в результате чего произошла передача вируса на уровне сообщества, а также десаксализация смерти. Кроме того, было забыто ветхозаветное высказывание –“Не ходи переносчиком в народе твоем и не посягай на жизнь ближнего твоего”[2].

Библиография:

Литература:

Арьес Ф. *Человек перед лицом смерти*, Прогресс-Академия, Москва, 1992, 526 с.

Стурейко С. *Антропология архитектурного наследия: взгляд на Беларусь*, Юнипак, Минск, 2010, с. 18.

[1] Цит. по: Ф. Арьес, *Человек перед лицом смерти,* Москва, 1992, с. 6, 23, 152.
[2] *Лев. 19:16*..

Интернет-источники:
http://church.by/
https://belisrael.info/
https://carbide-datum-297715.appspot.com/
https://hrodna.life/
https://humanconstanta.by/
https://novychas.by/
https://obitel-minsk.ru/
https://rcheph.by/
https://ru.wikipedia.org/
https://www.bbc.com/
https://www.belta.by/
https://www.dw.com/
https://www.facebook.com/
https://www.hata.by/
https://www.pro-life.by/
https://www.sb.by/
https://www.svaboda.org
Материалы интервью:
1. Интервью с работницей медучреждения г. Минска
2. Интервью с Григорием Абрамовичем, раввином Центра Прогрессивного Иудаизма “Бейт Симха”

Mirosław Bierkus[1]

Social dimension of physical activity influencing individual health in modern society

Мирослав Беркус

Социальное измерение физической активности, влияющее на индивидуальное здоровье в современном обществе

Ключевые слова: физическая активность, здоровье, общество, качество жизни

Keywords: physical activity, health, society, quality of life

Abstarct: Regular physical activity as indicated by WHO is an important support for the physical and mental health of the young generation. Through physical activity, optimal growth and proper maturation of young people occurs. Not only does it increase physical fitness and stamina, but it is an important element of resistance to the development of chronic diseases[2]. With the progress of civilization, the percentage of obese people caused by the lack of physical activity is increasing every year. In the XXI century, the epidemic of obesity and hypokinesia began to threaten highly developed countries as well as less developed countries, including Poland. .

The very rapid progress of civilisation has led to a reduction in physical effort. The symptoms of progressive hypokinesia in European countries are obesity, coronary heart disease, various types of diabetes and diseases called civilization[3].

Health status is measured by disorders associated with civilization diseases, reduced physical activity, decreased fitness, decreased motor skills, and decreased quality of life. The phenomenon of hypokinesia (limited physical activity), overweight and obesity has become so important that these issues have been taken up by researchers not only in Poland, but also by governments around the world. Undertaking to promote healthy lifestyles, changing eating habits, and implementing leisure time physical activity into their lives[4]. Excess body weight, especially excessive visceral fat, has adverse effects on health. Both men and women are at risk and overweight as well as obesity account for 50% of all deaths. The social costs of physical inactivity are immeasurable. The research was conducted by Kantar Public Poland SA. The questionnaire concerned physical activity undertaken in leisure time. The aim of the study was to measure the percentage of the Polish population meeting the recommendations of the World Health Organization (WHO) regarding the recommended dose of physical activity undertaken that affects physical and mental health.

---

[1]Университет Физического Воспитания и Спорта в Гданьске, Польша, доктор медицинских наук, доктор наук о здоровье. Гданьск, Польша

[2] Promoting active livingin and through schools Policy Statement and Guidelines for Action Report of a WHO Meeting Esbjerg, Denmark 25-27 May 1998, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67374/WHO_NMH_NPH_00.4.pdf;jsessionid=BC6C587EADBCEB79080D53CF3B7E1EAE?sequence=1 , pp. 7-8, (Dostęp 10.03.2021).

[3] M. Bierkus, P. Godlewski, *Nordic walking jako środek rekreacji ruchowej osób 50* +, [w:], Red., P. Godlewski, J. Kuriata, A. Sajek. *Sport heterogeniczny kultura-nauka*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koszalinie, Koszalin 2015, s. 227-228.

[4] M. Bierkus, D. Skalski, P. Lizakowski. *Bezpieczeństwo zdrowotne w aspekcie aktywności fizycznej. Wybrane problemy. Tom 1*. Gdynia, Koszalin, Skarszewy: Wydawca Kociewskie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe w Skarszewach, 2017, s 119, 168.

The issues of physical activity, physical fitness, lifestyle, health in the context of the World Health Organization recommendations are currently a popular topic of scientific meetings and research in physical culture sciences and medical sciences.

Systematic physical activity and confidence in one's own health is a key component of lifestyle change, stress management and health monitoring. The application of the questionnaires "Health Behaviour Inventory", "Multidimensional Scale of Locus of Control" enables the verification of Ajzen's model in relation to health behaviours undertaken by adults. Awareness of the positive effects of physical activity, internal health control, making independent decisions as a result of taking pro-health actions[1]. National and international literature provides ample evidence of the indisputably positive role of physical activity already at the recreational level in achieving positive health-promoting effects. Preventing the negative effects of diseases of civilization.

Throughout the 20th and early 21st centuries, the importance of physical activity during disease symptoms and recovery was unequivocal. Therefore, it requires continuous research work on this topic. Modern medicine indicates the necessity of physical activity in every life situation. It is also an important determinant of disability prevention in late adulthood. The determining factor for taking up physical activity is the loss of mobility and the deterioration of quality of life.

Since 2014, the Ministry of Sport and Tourism has been systematically surveying the level of physical activity of the population based on the standardized IPAQ (International Physical Activity Questionnaire)[2].To avoid lack of reliability, the surveys were conducted in the spring and autumn, excluding more holidays. Results are averaged for the year. The study on physical activity of the percentage of Poles meeting WHO criteria was carried out by survey method in 2018 on a representative group of Poles aged 15-69 years on a sample of about 1000 people. The aim of the study was to measure the percentage of the Polish population. fulfilling the World Health Organization (WHO) recommendations concerning the recommended dose of health-enhancing physical activity.

The averaged results of the percentage of Poles meeting the WHO criteria for engaging in leisure-time physical activity were 18% in 2017. And in 2018, the percentage of Poles meeting the WHO criteria increased by 5% from the previous year. Among men, the proportion of those meeting the recommendations is higher than among women, at 24% versus 22%. The

---

[1] W. Świętochowski, M. Wawrzków. Motywacje osób dorosłych do realizowania zachowań zdrowotnych, file:///C:/Users/miria/AppData/Local/Temp/pdf-01.3001.0014.2651.pdf , Uniwersytet Łódzki, Instytut Psycholog, Łódź, 2020, Psychologia wychowawcza nr 17/2020, s. 81–95, (Dostęp 2.02.2021).

[2] E. Biernat, R. Stupnicki A.K. Gajewski. *Międzynarodowy Kwestionariusz Aktywności Fizycznej (IPAQ wersja polska),* 2007, Wychowanie i Sport 51,(1), s. 47-54.

survey results show that the percentage of Poles aged 15-69 years meeting WHO criteria for leisure-time physical activity who regularly undertake transport physical activity is at 23% in 2017 compared to 33% in 2018. Among men and women, the proportion of those meeting the recommendations is similar to previous studies. Also commissioned by the Ministry of Sport and Tourism in 2018, an Omibus survey (approximately 1,000 CAPI Computer Aided Personal Interviews) of previous research was conducted. The survey was conducted by the Market Research Agency Kantar Public The survey included questions about physical activity undertaken during work, in spare time, for transport purposes (travelling e. g. on a bicycle, skateboard, rollerblades, etc.), which lasted at least 10 minutes[1]. According to the recommendations of the World Health Organization (WHO) on the dose of health-enhancing physical activity for people aged 18-64 years, they should undertake efforts of moderate, (≥150 minutes /week) or vigorous, (≥75 minutes /week) intensity or the equivalent combination of moderate and vigorous effort consisting of at least 10 minutes of[2].

In 2016 only almost one in five Poles (17,5%) met the recommendations for the level of physical activity recommended by WHO. The implementation of the recommended standards was slightly higher at 18,3%. With systematic physical activity, the activity level of Poles was below the recommendations recommended by WHO and amounted to 16,5%. Among men, the proportion of those meeting recommendations is higher than in women, at 17,4% versus 16,5%. In 2017, one in seven Poles (16,1%) met the standards for physical activity in their free time. Activity realization was higher than WHO recommended. The proportion of those meeting the recommendations was higher in women – 18,9% versus 13,4% in men. As awareness of the positive impact of physical activity increased, 21,8% of Poles aged 15-69 years met WHO recommendations.

Considering systematic physical activity, the realization was higher than the recommendations at 30,6%. Men were more likely to engage in physical activity (24%) than women (19,7%)[3]. As age increases, the percentage of people meeting WHO recommendations in each age group decreases. The largest group are 15-19 year olds - 37%, followed by 20-29 year olds - 28%. It is also worth noting that the proportion of 40-49 and 60-

[1] K. Tkocz-Wolny, Z. Wolny, A. Kempa, W. Szymala, A. Kasprzyk, E. Lutogniewska, D. Ole. *Raport końcowy. Ocena realizacji zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zaspokojenia zbiorowych potrzeb wspólnoty odnoszących się do spraw kultury fizycznej i turystyki w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,* Warszawa 2018, s. 57-68.

[2] WHO (2010), *Global recommendations on physical activity for health..* z: https://www.who.int/dietphysicalactivity/global-PA-recs-2010.pdf , pp. 7-17, (Dostęp 10.02. 2019).

[3] Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program Rozwoju Sportu do roku 2020*, MSiT Warszawa 2015, https://bip.msit.gov.pl/download/2/5611/Program_Rozwoju_Sportu_do_roku_2020_-_wersja_z_dnia_6_lipca_2015.pdf , s. 17-32, (Dostęp 4.02.21).

69 year olds meeting the World Health Organization's recommendations for leisure-time physical activity is very similar at 13% and 12% respectively. The dynamics of change in the level of physical activity in 2018 is at a similar level and is not statistically significant. Poles are spending less time on physical activity and the percentage of people participating in activities related to systematic physical activity is decreasing.

As a result of the analysis it can be concluded that the Polish society does not follow the recommendations of the World Health Organization (WHO) concerning the doses of physical activity positively influencing the health of people aged 15-69 years. Only in the age group of 15-19 years and 40-49 years there was an increase in people participating in leisure time physical activity.

Every four years the Central Statistical Office conducts a survey: "Participation of Poles in sport and physical recreation". Its main objective was to find out the preferred selected forms of activity and ways of their implementation, time spent on sport and physical recreation, subjective assessment of physical fitness, motives and barriers to participation in sport and recreational activities[1]. The overall subjective assessment of physical fitness by gender of regular participants was also investigated. Respondents declared their fitness in five categories (very good, good, average, bad, very bad). The collected data shows that in the analysed period 71,8% of men and 69,1% of women declared very good physical fitness. Good physical fitness was declared by 52,9% of men and 55,4% of women. Men who regularly participate in sports and recreational activities assess their physical fitness as very good 47,8% and good 21,3%. Systematically exercising men assess their physical fitness as very bad only in 2,4%. Systematically exercising women assessed themselves as very fit in 45,1%, fit in 23,8%, insufficient fitness in 1,3%. Men and women report average physical fitness at a similar level, 9,5% and 11,3% respectively. The percentage of people confirming their lower physical fitness increased with age and deteriorating health status and participation in sports and recreational activities decreased. The research shows that the declared percentage of Poles participating in sports and recreational activities was 46,4%, of which 21,7% participated regularly. Men report regular attendance at 22,8%, while women report regular attendance at 20,6%. Of the occasional participants surveyed, children aged 10-14 years were the most active (82%). Among 20-29 year olds the level of activity was 59%, and among people aged 60 and over it was only 25%. The percentage of men who were occasionally active in sports and recreational activities was 25,6%, and 24% of women. It is worth examining what motivated the respondents to take part in recreational and sports activities.

[1] GUS (2018), *Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2018 roku,* Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2018, s. 17, 48.

Most often respondents declared participation in sport and recreation activities for pleasure and entertainment 58,5%, to maintain physical condition and maintain proper body shape 23,6%. While for health due to doctor's recommendations only 11,2%. Participation in systematic activities due to health reasons was declared by 51%, with occasional participation in activities due to health improvement declared by 26,3%. For pleasure, 38,2% and 37,5% respectively. For maintenance of condition 49,7% and 30%. Due to playing sports or recreation in youth 51,3% and 26,1% respectively. Other reasons were given by 62,2% and 23,9% respectively. It is worth noting that the main motive for participating in sports and recreational activities is to keep fit and maintain a proper body shape 27,5% of men and 30,1% of women. Chose to participate in physical activity once or twice a week men exercising 3 to 5 times per week were 11,3%, while women exercised 12%. More frequent participation in sports and recreational activities (6-7 times a week) is a habit of 2,4% of men and 2,7% of women. Analysis of the most frequent forms of activity, depending on age, gender, education, health status, marital status, wealth and place of residence showed that in all urban and rural households, cycling dominated (71,5%), followed by swimming (39,8%).

Men chose cycling, playing football, swimming, and volleyball more often. Women opted for cycling, swimming, fitness classes, yoga, gymnastics, dance. Lack of free time (Table 2) was the most frequently (30,3%) cited reason for not participating in sports and recreational activities (34,7% for men and 26,4% for women). Another obstacle was lack of interest in sport and participation in activities (19,1%), and to a slightly lesser extent (18,2%) health condition and medical recommendations (men 17,4%, women 19%).

Table 2. Barriers and obstacles to the implementation of sports and recreational activities

Specification	k of free time	alth status	Age	Fatigue	Lack of colleagues	organizer and facilities	Lack of interest in sport	Other causes
TOTAL 2016	32,1%	16,5%	14,6%	5,2%	0,9%	4,8%	18,7%	1%
TOTAL 2018	30,3%	18,2%	13,7%	7,7%	1,4%	3,4%	19,1%	1,5%

Source: own elaboration based on CSO data (2018). Participation of Poles in sport and physical recreation in 2018

The reasons for occasional participation in sports and recreational activities were also examined. Analysis of the survey results shows that the

main reason is lack of free time (48,7%), including 62,2% for men and 55% for women, respectively. No interest in sport and activity was declared by 14,9%. Research on the participation of household members in regular sports and recreational activities in relation to the nature of their work shows that the most active group are people who perform sedentary work, which does not require physical exertion (men 27,8%, women 26,5%). Less active is the group whose work requires intensive effort (men 11,7%, women 7,4%). The analysis shows that 83,2% of the study population has sports equipment at home. The most popular piece of equipment is a bicycle, owned by 72,2%[1].

Summary

The general availability of sports equipment, as well as the relatively affordable prices, mean that household equipment is now reaching a satisfactory level (Central Statistical Office, 2018). Based on many studies, it can be concluded that physical activity causes positive health and economic changes in society. Regular physical activity results in physiological changes that affect the emotional sphere. Physical activity reduces body weight, increases energy levels, improves appearance, acceptance of one's own body follows, which contributes to increased self-esteem and improved quality of life. Lifestyle changes have a positive effect on interpersonal relationships. The reduction of physical activity by the society results in deteriorating health condition which leads to hypokinesia and consequently to worsening quality of life. The social and economic costs associated with treatment are far greater than the costs allocated to preventive health care.

Statistical analysis of demographic processes confirms their high variability. This makes both conclusions and projections about future population developments far more difficult. The current demographic reality is conditioned by multidirectional changes in the individual components of natural movement, i. e. the number of births and deaths and migration. An important element in assessing the demographic situation is death statistics. The projected changes in the age structure of Poland's population suggest a significant and systematically growing advancement of the population ageing process, which will result in an inevitable increase in the number of deaths, obviously most relevant for representatives of older age groups. In 2018, the number of deaths reached levels that were not expected until the 20-30s of this century. The increase in life expectancy is slowing down, although until recently many authors have pointed to a steady increase in the average age of humans. Extended human life expectancy depends not only on preventive health care but also on lifestyle changes. Lifestyle changes include eating a proper and healthy diet and avoiding factors that harm your

[1] P. Łysoń*, Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2017 roku,* Główny Urząd statystyczny, Warszawa 2017, s. 39, 49, 54, 56-62, 67, 70, 77-79.

health, such as nicotine, alcoholism and psychoactive drugs. Through a healthy lifestyle and by avoiding harmful factors, we reduce the number of deaths and thus increase the human age.

Probably for this reason, according to the Health Assessment Questionnaire Disability Insex (HAQ-DI), which is an indicator of health status and quality of life, Poles decide less and less frequently on preventive health care. Similarly, Poland compares unfavourably with the citizens of countries that opt for preventive health care, especially in comparison with the citizens of Scandinavian countries. Apart from cancer, cardiovascular diseases are the main cause of death in Poland. It affects people living in highly industrialized provinces.

Bibliography:

Bierkus M., Godlewski P. Nordic walking jako środek rekreacji ruchowej osób 50 +, [w:] Red. P. Godlewski, J. Kuriata, A. Sajek, Sport heterogeniczny kultura-nauka, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koszalinie, Koszalin, 2015, s. 227-228.

Bierkus M., Skalski D., Lizakowski P. Bezpieczeństwo zdrowotne w aspekcie aktywności fizycznej. Wybrane problemy, Tom 1, Gdynia, Koszalin, Skarszewy: Wydawca: Kociewskie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe w Skarszewach, 2017, s 119, 168.

Biernat E., Stupnicki R., Gajewski A.K. Międzynarodowy Kwestionariusz Aktywności Fizycznej (IPAQ wersja polska), 2007, Wychowanie i Sport 51,(1) 47-54.

GUS (2018), Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2018 roku, Główny Urzad Statystyczny, Warszawa 2018, s. 17, 48.

Łysoń P. Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2017 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2017, opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, s. 39, 49, 54, 56-62, 67, 70, 77-79.

Ministerstwo Sportu i Turystyki. Program Rozwoju Sportu do roku 2020, MSiT Warszawa 2015, https://bip.msit.gov.pl/download/2/5611/Program_Rozwoju_Sportu_do_roku_2020_-_wersja_z_dnia_6_lipca_2015.pdf , s. 17-32, (Dostęp 4.02.21).

Promoting active livingin and through schools Policy Statement and Guidelines for Action Report of a WHO Meeting Esbjerg, Denmark 25-27 May 1998, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67374/WHO_NMH_NPH_00.4.pdf;jsessionid=BC6C587EADBCEB79080D53CF3B7E1EAE?sequence=1 , pp. 7-8, (Dostęp 10.02.2021).

Świętochowski W., Wawrzków M. Motywacje osób dorosłych do realizowania zachowań zdrowotnych, Uniwersytet Łódzki Instytut Psycholog, Łódź,

2020, Psychologia Wychowawcza nr. 17/2020 file:///C:/Users/miria/AppData/Local/Temp/pdf-01.3001.0014.2651.pdf , s. 81–95, (Dostęp 2.02.2021).

Tkocz-Wolny K., Wolny Z., Kempa A., Szymala W., Kasprzyk A., Lutogniewska E., Ole D. Raport końcowy. Ocena realizacji zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zaspokojenia zbiorowych potrzeb wspólnoty odnoszących się do spraw kultury fizycznej i turystyki w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych, Warszawa 2018, s. 57-68.

WHO (2010). Global recommendations on physical activity for health, https://www.who.int/dietphysicalactivity/global-PA-recs-2010.pdf , pp. 7-17, (Dostęp 16.02.21).

Jakub Dziura[1]
Jakub Kacpura[1]
Jolanta G. Zuzda[2] [1]

Wpływ pracy zdalnej na zespoły bólowe kręgosłupa w czasie pandemii COVID-19

Jakub Dziura
Jakub Kacpura
Jolanta G. Zuzda

Effects of remote work on spinal pain syndromes during the COVID-19 pandemic

Słowa kluczowe: ból pleców, społeczeństwo, COVID-19, profilaktyka, zdrowie
Keywords: backache, society, COVID-19, prevention, health

Abstract: Aims: The aim of this study was to analyze the available literature in terms of the impact of prolonged remote work due to the COVID-19 pandemic and to assess the impact of home office on back pain syndromes and posture defects.

Methods: Review of the current literature on the impact of changing the nature of working remotely during the COVID-19 pandemic. Pubmed, Springer and Google Scholar databases were used.

Results: The analysis of the available literature indicates an impact of remote work on the deterioration of health in the population, however it also depends on many environmental and personal factors. For musculoskeletal diseases in one of studies, lower back pain was reported by 41.2% of those working remotely, and cervical spine pain by 23.5% of them. Worsening of existing cervical pain was reported by 50% of respondents, while worsening of existing lower back pain was present in 53.4%. Remote workers with musculoskeletal symptoms reported less job satisfaction. The home environment is not favorable, also for mental health. In one study of people working remotely, significantly higher levels of anxiety were observed, which may have an impact on the level of pain from the musculoskeletal system. However, some studies present data that remote work could be beneficial, if workers are acquainted with proper guidelines on how to work from home and occupational hygiene.

Conclusions: As expected, prolonged remote work resulting from the COVID-19 pandemic has a significant impact on the quality of life of employees - problems with back pain are more often reported, as well as a higher level of anxiety and stress - in addition to the impact on the employee's well-being and efficiency, it can also contribute to worsening of already existing diseases and ailments. Therefore, appropriate primary and secondary prevention for people who are remote workers should be introduced in order to relieve the health care system, but also to ensure maximum job satisfaction for employees. As a result, the need to use health services will decrease, work efficiency will improve, and the general public will be in better health, which is extremely important nowadays.

[1] Centrum Rehabilitacji, „Przystanek Zdrowie", Mgr Warszawa, Polska
[2] Politechnika Białostocka, dr n.med. inż. Białystok, Polska

Pandemia COVID-19 gruntownie zmieniła życie zawodowe. Aby zminimalizować kontakt fizyczny między osobami i zapobiec nowym infekcjom, wiele firm wprowadziło „pracę mobilną” lub „pracę domową” lub „pracę zdalną”, czyli formę wykonywania pracy bez ograniczeń dotyczących miejsca pracy, z możliwym wykorzystaniem narzędzi technologicznych. Przykładowo w 2017 r. Włochy miały najniższy odsetek pracowników zdalnych w całej Europie, który na koniec kwietnia 2020 r. wyniósł około 8% całkowitego zatrudnienia. Podczas pandemii COVID-19 liczba pracowników zdalnych wzrosła o 69% we Włoszech, podczas gdy szacuje się, że zmiany w miejscu pracy dotknęły około 81% pracowników na świecie [1].

Dla większości pracowników zdalnych było to prawdopodobnie pierwsze doświadczenie z praca zdalną. Wśród zalet można wymienić: skrócony czas dojazdów, możliwy wzrost produktywności, zwiększona motywacja pracowników, lepsza równowaga między życiem zawodowym, a prywatnym oraz lepsza kontrola nad harmonogramem, a wśród wad są trudności w monitorowaniu wydajności, koszty pracy w domu, problemy z komunikacją, brak jasnego rozdzielenia obowiązków domowych i zawodowych oraz niemożliwość wykonania wszystkich zadań zawodowych w domu.

Środowisko domowe może być pod wieloma względami kłopotliwe w porównaniu z miejscem pracy. W szczególności brak ergonomicznych mebli biurowych w domu może utrudniać przyjęcie zdrowej postawy i sprzyjać wystąpieniu zaburzeń układu mięśniowo-szkieletowego. Praca w pozycji siedzącej przez dłuższy czas zwiększa ryzyko bólu zlokalizowanego w odcinku szyjnym i lędźwiowo-krzyżowym kręgosłupa [2].

Jednak niektóre badania wskazują, że praca w domu może również powodować stres, niepokój i izolację, co wpływa na efektywność pracy, dobre samopoczucie i równowagę między życiem zawodowym a prywatnym.

Nawet jeśli zbadano wpływ pracy w domu na różne aspekty takie jak: jakość życia, zdrowie i bezpieczeństwo oraz produktywność to ten obszar badań wciąż się rozwija. Podczas gdy psychologiczne korzyści płynące z pracy w domu - np. większe zaangażowanie w pracę, przepływ pracy i łączność między pracownikami - mogą skłonić wiele organizacji do rozważenia ich wdrożenia to negatywne skutki, takie jak rozmyta granica między pracą a domem, zmęczenie i wymagania psychiczne powinny być brane pod uwagę, kiedy wdrażana jest ta forma pracy. Dla wielu

[1] A. Moretti , F.Menna, M. Aulicino, M. Paoletta, S. Liguori, G. Iolascon. *Characterization of Home Working Population during COVID-19 Emergency: A Cross-Sectional Analysis.* Int J Environ Res Public Health. 2020,17(17), pp. 6284.

[2] K.S. Jung, J.H. Jung, T.S. In, H.Y. Cho. *Effects of Prolonged Sitting with Slumped Posture on Trunk Muscular Fatigue in Adolescents with and without Chronic Lower Back Pain*. Medicina. 2020, 57(1), pp.3.

pracowników możliwość pracy z biura domowego ułatwia codzienne życie. Wśród pozytywnych efektów najbardziej oczekiwanych przez pracodawców i pracowników jest wyższa wydajność w pracy, lepsza koncentracja, redukcja stresu psychicznego oraz lepsze życie rodzinne. Praca w domu pozwala na lepszą równowagę między życiem zawodowym a prywatnym, co jest ważne dla pracowników opiekujących się chorymi członkami rodziny lub dziećmi, ale powoduje to mało czasu na osobiste spędzanie wolnego czasu. Z drugiej strony część badaczy zauważa, że istnieją też negatywne skutki związane z pracą zdalną, które wynikać mogą z nieumiejętnej pracy i braku higieny pracy. Na przykład stwierdzono, że osoby pracujące w domu doświadczają nakładania się pracy i życia domowego. Ponadto często doświadczali większej drażliwości i negatywnych emocji, które przypisywano izolacji społecznej oraz niemożności dzielenia się kłopotami w pracy i znajdowania możliwych rozwiązań problemów z współpracownikami.

Jeśli chodzi o kwestie zdrowia fizycznego związane z pracą zdalną, siedzący tryb życia i niewłaściwa postawa z powodu używania nieergonomicznego sprzętu wśród pracowników zdalnych wydaje się sprzyjać wystąpieniu zaburzeń układu mięśniowo-szkieletowego, szczególnie bólem dolnego odcinka pleców i bólu szyi. To odkrycie nie jest zaskakujące, biorąc pod uwagę, że ból kręgosłupa jest jednym z najczęstszych problemów zdrowotnych populacji w wieku produkcyjnym na całym świecie. Według ostatnich badań częstość występowania i zapadalność na zespoły bólowe kręgosłupa lędźwiowego u pracowników wahały się odpowiednio od 1,4% do 20% i od 0,024% do 7%. Ogólna średnia częstość występowania bólu szyi w populacji ogólnej wynosi 3,6%, przy czym częściej dotyczy to pracowników biurowych i komputerowych[1]. Badanie te wskazuje, że w przypadku chorób układu mięśniowo-szkieletowego w jednym z badań ból krzyża zgłaszało 41,2% osób pracujących zdalnie, a ból kręgosłupa szyjnego 23,5%. Nasilenie istniejącego bólu szyi zgłosiło 50% badanych, natomiast pogorszenie istniejącego bólu krzyża u 53,4% [1].

Literatura dostarcza rozmaitych dowodów na temat związku między bólem dolnego odcinka pleców, a siedzącym trybem pracy. Argumentowano, że ryzyko zespołu bólowego dolnego odcinka pleców wydaje się wzrastać, gdy pracownicy biurowi pozostają w pozycji siedzącej dłużej niż 7 godzin dziennie. Nie wykazano jednak żadnego istotnego statystycznie związku między samym siedzeniem a ryzykiem wystąpienia zespołów bólowych kręgosłupa[2]. Odkrycie to można wyjaśnić wieloczynnikowym charakterem zespołów bólowych kręgosłupa lędźwiowego. Częstość występowania tego schorzenia jest istotnie związana z czynnikami antropometrycznymi, ergonomicznymi i psychospołecznymi, w szczególności z wiekiem, płcią, wskaźnikiem masy ciała, odległością ciała

od ekranu komputera, regulowanym oparciem, pozycją ciała podczas siedzenia, satysfakcją z pracy i powtarzalnością pracy [1].

Burdorf i wsp. z kolei stwierdzili, że długotrwały siedzący tryb pracy w wymuszonej, nieneutralnej pozycji tułowia jest czynnikiem ryzyka zespołów bólowych kręgosłupa lędźwiowego. Ze względu na małą aktywację mięśni lędźwiowych w pozycji siedzącej, obciążenie przenoszone jest przez struktury bierne, takie jak więzadła i krążki międzykręgowe [3]. Ze względu na sprężystość tych struktur oraz dezaktywację mięśni lędźwiowych kręgosłup lędźwiowy może być predysponowany do utraty kondycji i wystąpienia zespołów bólowych.

Podobnie zaobserwowano związek między zwiększonym używaniem komputerów a bólem szyi związanym z pracą, nie jest jasne jednak, czy jest to związek przyczynowy, biorąc pod uwagę złożoną etiologię bólu szyi, na którą składają się czynniki fizyczne, psychologiczne i środowiskowe [3].

Pracownicy biurowi z bólem szyi zwykle wykazują ograniczony zakres ruchu kręgosłupa szyjnego oraz wzmożoną aktywność mięśni zginaczy i prostowników kręgosłupa szyjnego, co może nasilać ból szyi.

Wygodne miejsce pracy może pomóc w zapobieganiu zaburzeniom układu mięśniowo-szkieletowego. Niektórzy eksperci zalecają, aby stół roboczy i krzesło miały regulowaną wysokość, tak aby stopy były podparte oraz zawsze były dobrze ustawione na ziemi [3]. W przypadku braku krzesła o regulowanej wysokości, zalecane jest użycie podnóżka. Ponadto monitor musi znajdować się na odpowiedniej wysokości oczu, aby nie zmuszać do pracy w ciągłym zgięciu i protrakcji głowy.

Moretti i wsp. stwierdzili, że większość uczestników badania przeprowadzonego na początku pandemii korzystała ze zwykłego krzesła bez regulacji wysokości i nikt nie korzystał z podnóżka w godzinach pracy. Dlatego te czynniki mogą przyczyniać się do zespołów bólowych kręgosłupa, chociaż nie odnotowano żadnych istotnych zmian w początku i / lub pogorszeniu tego stanu w badanej populacji. Z drugiej strony zarówno częstość (23,5%), jak i nasilenie (50%) bólu szyi były zwiększone u pracowników, którzy używali laptopów bez podpórki o regulowanej wysokości[1]. Intensywność bólu i wpływ na aktywności dnia codziennego wydawały się nieistotne u osób pracujących w domu, z bólem dolnego odcinka pleców lub szyi. Dane te świadczą o tym, że praca zdalna nie wydaje się znacząco wpływać na ból kręgosłupa, prawdopodobnie dlatego, że badani wykonywali ten rodzaj pracy od około 3 miesięcy, co jest zbyt krótkim okresem, aby wywołać domniemane niepożądane skutki długotrwałego używania nieergonomicznego sprzętu[1].

---

[1] A. Burdorf, G. Sorock. *Positive and negative evidence of risk factors for back disorders*. Scand J Work Environ Health. 1997, 23(4), pp. 243-256.

Według badania na populacji włoskiej zespoły bólowe kręgosłupa nasiliły się podczas blokady, a 21% osób przypisywało to pogorszenie pracy w domu. Jednak mimo ewidentnego wpływu pracy zdalnej na występowanie zespołów bólowych to w badaniu z 2020 chęć dalszej pracy zdalnej w przyszłości, przynajmniej sporadycznie wykazywało ponad 60 % badanych[1].

Kolejnym bardzo ciekawym badaniem jest badanie, które dotyczyło z kolei poziomu produktywności osób pracujących zdalnie w piżamach i stroju roboczym [1]. Odsetek osób niebędących naukowcami i naukowców, którzy nosili piżamy w ciągu dnia, był na poziomie 3% i 11% [4]. Noszenie piżamy nie wiązało się z różnicami w samoocenie produktywności, ale było istotnie związane z częstszym zgłaszaniem gorszego stanu zdrowia psychicznego niż osoby nie noszące piżamy podczas pracy w domu (59% do 26%; $p < 0,001$)[4].

Posiadanie dzieci w domu było istotnie związane ze zmianami produktywności. Większy odsetek osób z małymi dziećmi zgłaszał zmniejszoną ogólną produktywność (63% do 32%; $p = 0,008$) oraz zmniejszoną produktywność w pisaniu prac naukowych (50% vs 17%; $p = 0,023$) i analizie danych (63% vs 23%; $p = 0,002$). Osoby posiadające dzieci ze szkoły podstawowej częściej zgłaszały obniżoną produktywność w pisaniu prac naukowych (42% do 16%; $p = 0,026$) i generowaniu nowych pomysłów (43% do 19%; $p = 0,030$). Według badania przeprowadzonego przez Chapmana i Thamrina obecność dzieci w domu nie wiązała się ze zmianami zdrowia psychicznego podczas pandemii. W przeciwieństwie do doświadczonych naukowców, początkujący naukowcy często zgłaszali spadek produktywności podczas pracy w domu[4]. Analizując te dane można wysnuć wnioski, iż praca zdalna wpływa na produktywność pracy poprzez gro różnych czynników środowiskowych, rodzinnych i zdrowotnych.

Podsumowując, dłuższe siedzenie może powodować dyskomfort w dolnej części pleców, a utrzymywanie pozycji siedzącej przez dłuższy czas jest związane z wytrzymałością mięśni dolnej części pleców[2,3]. Zespoły bólowe odcinka szyjnego kręgosłupa wynikać mogą z kolei z nieodpowiedniej ergonomii pracy, ale brakuje badań przeprowadzanych przez dłuższy okres. Bardzo często w warunkach domowych pracownicy zdalni pracują przy stole jadalnym, korzystają z krzeseł zamiast odpowiednich foteli – uniemożliwia to przyjęcie odpowiedniej, ergonomicznej pozycji do pracy[5].

---

[1] D.G. Chapman, C. Thamrin. *Scientists in pyjamas: characterising the working arrangements and productivity of Australian medical researchers during the COVID-19 pandemic*. Med J Aust. 2020, 213(11), pp. 516-520.

[2] K.S. Jung, J.H. Jung, T.S. In, H.Y. Cho. *Effects of Prolonged Sitting with Slumped Posture on Trunk Muscular Fatigue in Adolescents with and without Chronic Lower Back Pain*. Medicina. 2020, 57(1), pp. 4

[3] M. Curran, L. O'Sullivan, P. O'Sullivan, W. Dankaert, K. O'Sullivan. *Does Using a Chair Backrest or Reducing Seated Hip Flexion Influence Trunk Muscle Activity and Discomfort? A Systematic Review.* Hum Factors. 2015,57(7), pp.1115-48.

Ze względu na stosunkowo krótki okres trwania pandemii brakuje jeszcze długofalowych badań na temat wpływu pracy zdalnej na stan fizyczny pracowników zdalnych oraz charakterystyki populacji pod względem efektywności i wydajności pracy tej grupy. Jednak istniejące prace naukowe i badania wskazują, że zmiana trybu pracy na zdalną ma wpływ na produktywność i jakość życia osób aktywnych zawodowo. Jest to informacja, która powinna stanowić impuls, by zwiększyć nakłady sił i środków na edukację oraz profilaktykę pierwotną i wtórną. Przedsiębiorcy zatrudniający pracowników powinni wdrożyć wdrożyć sformalizowane zasady pracy zdalnej, które uwzględniają wsparcie w ustaleniu granic między pracą, a domem, przejrzystość obowiązków i ról, odpowiednie obciążenie pracą, wskaźniki wydajności, wsparcie techniczne, ułatwianie nawiązywania kontaktów między współpracownikami i szkolenia dla osób na stanowiskach kierowniczych i menedżerów[1,2]. Również pracownicy ochrony zdrowia - między innymi lekarze podstawowej opieki zdrowotnej, lekarze ortopedzi oraz przede wszystkim fizjoterapeuci powinni edukować w kwestii ergonomii i higieny pracy.

Odpowiednie programy prewencji i profilaktyki pozwolą zminimalizować ryzyko pojawienia się zespołów bólowych kręgosłupa, poprawę wydajności pracy, co przełoży się tym samym na oszczędności dla ochrony zdrowia i maksymalizację zysków przedsiębiorstw [3,4,5]. Przykładem takiego programu jest także program pod nazwą: „Odetchnij po Covid-19 – ćwicz z PB", który zostały opracowany specjalnie z myślą o pracownikach Politechniki Białostockiej. Ćwiczenia tam prezentowane łagodzą duszności, pogłębiają oddech, aktywizują mięśnie oddechowe, mięśnie obręczy barkowej, klatki piersiowej oraz grzbietu[6].

Bibliografia:

Brandes I., Walter U. Gesundheit im Alter: Krankheitskosten und Kosteneffektivität von Prävention [Health in older age: cost of illness and

[1] G. Zandi, I. Shahzad I, M. Farrukh, S. Kot. Supporting Role of Society and Firms to COVID-19 Management among Medical Practitioners. Int J Environ Res Public Health. 2020, 17(21), p.7961.
[2] J. Oakman, N. Kinsman, R. Stuckey, M. Graham, V. Weale. A rapid review of mental and physical health effects of working at home: how do we optimise health? BMC Public Health. 2020, 20(1), p.1825.
[3] A. Eklund, I. Jensen, M. Lohela-Karlsson, J. Hagberg, C. Leboeuf-Yde, A. Kongsted, L. Bodin, I. Axén. The Nordic Maintenance Care program: Effectiveness of chiropractic maintenance care versus symptom-guided treatment for recurrent and persistent low back pain-A pragmatic randomized controlled trial. PLoS One. 2018, 13(9), p.e0203029.
[4] I. Brandes, U. Walter. Gesundheit im Alter: Krankheitskosten und Kosteneffektivität von Prävention [Health in older age: cost of illness and cost-effectiveness of prevention]. Z Gerontol Geriatr. 2007, 40(4) pp.217-25.
[5] P. Nilsen , D. Hudson, K. Lindqvist. Economic analysis of injury prevention--applying results and methodologies from cost-of-injury studies. Int J Inj Contr Saf Promot, 2006, 13(1), pp. 7-13.
[6]J.G. Zuzda. Odetchnij po Covid-19 – ćwicz z PB, Politechnika Białostocka, Białystok 2021. https://youtu.be/v9jFXl7K_xA

cost-effectiveness of prevention], Z Gerontol Geriatr, 2007, 40(4), pp. 217-25.

Burdorf A., Sorock G. Positive and negative evidence of risk factors for back disorders, Scand J Work Environ Health, 1997, 23(4) pp. 243-56.

Chapman D.G., Thamrin C. Scientists in pyjamas: characterising the working arrangements and productivity of Australian medical researchers during the COVID-19 pandemic, Med J Aust, 2020, 213(11), pp. 516-520.

Curran M., O'Sullivan L., O'Sullivan P., Dankaerts W., O'Sullivan K. Does Using a Chair Backrest or Reducing Seated Hip Flexion Influence Trunk Muscle Activity and Discomfort? A Systematic Review, Hum Factors, 2015, 57(7), pp. 1115-48.

Eklund A., Jensen I., Lohela-Karlsson M., Hagberg J., Leboeuf-Yde C., Kongsted A., Bodin L., Axén I. The Nordic Maintenance Care program: Effectiveness of chiropractic maintenance care versus symptom-guided treatment for recurrent and persistent low back pain-A pragmatic randomized controlled trial, PLoS One, 2018, 13(9), p. e0203029.

Jung K.S., Jung J.H., In T.S., Cho H.Y. Effects of Prolonged Sitting with Slumped Posture on Trunk Muscular Fatigue in Adolescents with and without Chronic Lower Back Pain, Medicina (Kaunas), 2020, 57(1), pp. 3.

Jung K.S., Jung J.H., In T.S., Cho H.Y. Effects of Prolonged Sitting with Slumped Posture on Trunk Muscular Fatigue in Adolescents with and without Chronic Lower Back Pain, Medicina (Kaunas), 2020, 57(1), pp.3-4.

Moretti A., Menna F., Aulicino M., Paoletta M., Liguori S., Iolascon G. Characterization of Home Working Population during COVID-19 Emergency: A Cross-Sectional Analysis, Int J Environ Res Public Health, 2020, 17(17), pp. 6284.

Nilsen P., Hudson D., Lindqvist K. Economic analysis of injury prevention--applying results and methodologies from cost-of-injury studies, Int J Inj Contr Saf Promot, 2006, 13(1), pp. 7-13.

Oakman J., Kinsman N., Stuckey R., Graham M., Weale V. A rapid review of mental and physical health effects of working at home: how do we optimise health?, BMC Public Health, 2020, 20(1), p. 1825.

Zandi G., Shahzad I., Farrukh M., Kot S. Supporting Role of Society and Firms to COVID-19 Management among Medical Practitioners, Int J Environ Res Public Health, 2020, 17(21), p. 7961.

Zuzda J.G., Odetchnij po Covid-19 – ćwicz z PB, Politechnika Białostocka, Białystok 2021. https://youtu.be/v9jFXl7K_xA (Data dostepu 1.05.2021)

София Савелова[1]

Самоуправление как условие обеспечения устойчивости процессов социального развития

Sofia Savelava

Self-governance as a Condition for Ensuring the Sustainability of Social Development

Ключевые слова: устойчивое развитие, внукоориентированность, регионализация, включенное участие, субъекты развития, самоуправление, стратегирование.

Key words: sustainable development, orientation for future generations, regionalisation, inclusive participation, subjects of development, self-governance, strategising

Abstract*:* Sustainable development is a modern approach to the preservation and development of life on planet Earth, fundamental provisions of which need to be understood by every person and community in order to succeed. Creation in a developing territory of a space of universal responsibility, regionalisation and the inclusive participation of various stakeholders in development management processes presupposes people's self-identification as subjects capable of implementing long-term contractual relations and social partnership.

The creation in local communities and regions of systems and infrastructure to support development of self-governance at the local level is a prerequisite for ensuring its sustainability. The article discusses issues related to the awareness and definition of these concepts, as well as the processes and conditions for the development of participants' human resources needed for self-governance for sustainable development at the local level.

Рассматривая устойчивое развитие как глобальный тренд цивилизационного процесса, объединяющего страны и регионы, необходимо отметить, что его основная идея базируется на *непрерывном улучшении качества жизни каждого и всех* при обеспечении (сохранении, а во многом – и укреплении) возможности этого же для будущих поколений землян. Учитывая, что развитие как процесс улучшения качества жизни не может быть тотальным и повсеместным, принципиальными требованиями для реализации ключевой идеи устойчивого развития являются *регионализация и включенное участие*.

В каждой ситуации (территории/сообществе), равно как и для каждого субъекта развитие происходит скачками. Институциализация новой ситуации предполагает перенормирование имеющейся деятельности/системы, что позволяет человеку, организации, нации, стране, государству, выступая в качестве субъектов развития,

[1] Беларуская Акадэмія, Ассоциация «Образование для устойчивого развития»
г. Минск, Республика Беларусь

реализовывать свои представления о Будущем по мере наращивания необходимых идей, желаний и ресурсов. И в целом *способность людей и организаций быть субъектами развития* выступает ведущим фактором обеспечения его устойчивости.

Современным индикатором качества принимаемых решений и выбираемых в жизни людьми и организациями путей их осуществления является *внукоориентированность*. Возможность ее обеспечения сопряжена с условиями, связанными как с формированием людьми своей позиции, так и с приобретением ими умения ее проявления в гражданских процессах и коммуникациях с другими. Согласованные действия конкретных людей, организаций и структур в конкретных местах (сообществах, территориях) объединяют их как индивидуальных/коллективных субъектов непрерывного улучшения качества своей жизни. А осуществление этих действий с учетом глобальных тенденций, содействующих снижению экологического следа каждого и всех – нагрузки на планету Земля в целом, способствуют проявлению ими себя как ответственных агентов влияния и на изменение существующей ситуации, и на организацию деятельность социальных институтов в интересах улучшения качества жизни всех.

В Республике Беларусь перспективными ориентирами совместных действий субъектов развития по обеспечению его устойчивости могут выступить акселераторы Дорожной карты по достижению Целей устойчивого развития (ЦУР)[1]:

– мягкий зелёный переход к инклюзивному устойчивому росту, предполагающий экологизацию и производства, и образа жизни людей и территорий;

– цифровизация и социальные инновации, предусматривающие интеграцию в мировое экономическое пространство, а также доступность любому человеку и территориям новых технологий и коммуникаций в любом удобном для них времени и пространстве;

– гендерно-равноправное общество, содействующее социальной инклюзии и обеспечивающее приоритетность прав каждого во всех процессах и ситуациях, происходящих в социуме;

– ориентация на будущие поколения, сопряженная с развитием человеческих ресурсов устойчивого развития, соразмерных его ценностям и идеям, и во многом связанная с обеспечением каждому человеку качественных и доступных образовательных услуг в течение всей его жизни.

---

[1] *Дорожная карта по реализации Целей устойчивого развития в Республике Беларусь*.https://sdgs.by/kcfinder/upload/files/FINAL_%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%A6%D0%A3%D0%A0_RU_25_06.pdf (доступ 15.03.2021).

Ориентация на будущие поколения – фактор, актуализирующий необходимость реализации всеобщей ответственности как ведущего принципа устойчивого развития, предполагающего сегодня включение в эти процессы каждого человека – «носителя» идеи внукоориентированности. Учесть в содержании вырабатываемых решений разнонаправленные интересы людей помогает как способность к компромиссу каждого из участников договорных процессов, так и согласованные ими объединяющие ценности, соразмерные современному этапу развития человеческой цивилизации в целом.

Наиболее полно *ценностно-этическая основа устойчивого развития* представлена в основных положениях «народного соглашения» – Хартия Земли[1]. Благоговение перед Жизнью, которое должно проявляться в заботе людских сообществ о целостности мира и сообществе всего как основе глобальной безопасности, побуждает участников процесса жизнедеятельнеости обращать внимание на укрепление своими мыслями и поступками экологической целостности, обеспечение социальной и экономической справедливости при реализации установки на мир и ненасилие при организации демократических процедур. В комплексе все эти условия являются составляющими готовности людей и структур к деятельности по самоуправлению процессами и ситуацией развития в целом.

В самом общем виде *самоуправление* – это опирающийся на согласованные инициативы людей способ управления процессами, происходящими в их собственной жизни, предполагающий их осознанное и активное участие (непосредственное или представительное) в принятии управленческих решений относительно жизни своих организаций и сообществ. *Ничего для нас без нас* – именно так в концентрированном виде может быть выражен *подход к организации деятельности системы самоуправления на местном уровне*, позволяющий людям, организациям и структурам включаться в процессы совместной выработки решений. При этом расширяющиеся границы антропологического и технологического воздействия на ситуацию приводят к тому, что мир престает «умещаться» в сознании как одного человека, так и любой группы людей, поэтому сегодня так важно, чтобы решения, которые принимают люди в ситуации недостаточности информации и постоянных изменений условий базировались на концепте думай глобально, действуй локально.

Для развития местных территорий важным является идея самоорганизации с включением всех сторон, заинтересованных в

[1] Хартия Земли // The Earth Charter Center for Education for Sustainable Development https://earthcharter.org/wp-content/uploads/2020/02/Earth_Charter_Belarussian.pdf?x79755 (доступ 09.02.2021.)

развитии местного самоуправления, в публичное обсуждение насущных проблем жителей, сообществ и самой территории в целом. В каждой конкретной ситуации факторами успешности взаимодействия разных по направленности и целям субъектов становятся *договорной характер деятельности* и *социальное партнерство*. В местном сообществе/регионе в этих процессах ведущая роль отводится созданию клубов межличностного, делового, профессионального общения представителей общественности и местной власти, организации различных событий, региональных и международных конкурсов, социально-значимых проектов, ярмарок творческих работ, поддержке СМИ – акциям взаимного признания местной власти и общественных инициатив[1]. В такой ситуации *основными проблемными моментами или ограничениями* для успешной организации сотрудничества индивидуальных и коллективных субъектов *деятельности, ориентированной на устойчивость развития,* выступают:

– отсутствие способности к компромиссам, а также опыта совместной выработки решений, базирующихся на обоснованных суждениях, концептуализации своих представлений о происходящих и желаемых процессах и согласовании пространств и зон ответственности;

– превалирование желания решать новые задачи старыми и давно известными методами («мы так всегда делали»), а также установки «сделать для себя» как «у других» (т.е. по чужим «лекалам»-меркам и образцам).

Преодоление этих ограничений предполагает трансформацию в регионе образовательной деятельности – создание региональной сети информационно-образовательной поддержки развития, интегрированной в систему управления. Совместные исследования и порождение новых знаний, обеспечение доступности для каждого развивающегося знания и компетенций через организацию практик образования в интересах устойчивого развития (ОУР) для всех поколений – составляющие системы научно-методического сопровождения региональных процессов и эффективные ресурсы усиления устойчивости местных инициатив.

С другой стороны, в системе образования самоуправление является одним из системообразующих компонентов, который должен базироваться на включении реальной жизни в образовательный процесс, в том числе – и в программы обучения. Для каждого субъекта образования участие в практиках самоуправления является также и

[1] В. И. Редюхин, *Технологии социального партнерства* [в:] Социальное партнерство: информ. бюл. / Коми Регион, центр упр. для женщин; Проект ПРООН. 2001, 11,с. 38-41.

возможностью обретения в деле своих soft-skills, и условием актуализации в жизни сообществ функциональной грамотности всех участников процессов самоуправления, идей гражданской науки и методов совместного производства знания.

При этом в деятельности системы образования необходимо различать практики самоуправления и игру в самоуправление («ученическое», «студенческое» и пр.), более характерное сегодня в Беларуси для всех уровней и обучения, и управления образованием. В учреждениях образования именно система самоуправления выступает условием обеспечения инклюзивности образовательных практик, для которых «всеобщая ответственность» является ключевым условием. Инклюзия в действии создает возможность для существования устойчиво-ориентированного образа жизни, а также – реализации «включенного участия» как ключевого механизма организации практик самоуправления и образованием, и региональным развитием в целом. На местном уровне «включенное участие» является принципиальной идеей и методологической базой организации системы самоуправления.

«…Включённость – это не то, что может быть предоставлено нам, а то, в чём мы должны участвовать сами для того, чтобы она стала реальностью» (Micheline Mason). Соответственно, *включённое участие (Inclusive Participation)* – главный компонент гражданского общества, который подразумевает, что участники сообщества, выступая в позиции граждан, должны иметь легитимные возможности напрямую влиять на решения, касающиеся определения, использования и мобилизации ресурсов этого сообщества (Bellah, Madsen, Sullivan, Swindler, & Tipton, 1985; Camino, 2000; Etzioni, 1998).

Обеспечение принципа включенного участия как условия партисипативного управления предполагает создание в организации, сообществе, регионе комплекса условий[1]:

1) *Ownership* – совместное владение участниками процессов выработки и принятия управленческих решений концептуальными идеями, содержанием и ресурсами их осуществления.

Содержательно в управленческих процессах обеспечение включенного участия становится возможным, если организационно в действующей системе правил и процедур, сопровождающих выработку и принятие решений по поводу определения правил взаимодействия, постановки задач и организации какой-то деятельности, предусмотрена возможность каждому участнику внести свой вклад относительно

[1] А. Курилович *Стратегия устойчивого развития Березовского района: от документа к партисипативному процессу реализации* [в:] Курилович А., Савелова С. *Пособие к учебному курсу «Мониторинг, оценка и доработка местных и региональных стратегий устойчивого развития»*, Дортмунд,LAG-21 NRW, 2019, с. 39 – 44.

конкретных решений, жизненно-важных для его/ее жизни, жизни своей семьи, инициативной группы людей, организации, сообщества, региона и страны в целом. Именно такая со=при=частность позволяет и людям, в системе управления обеспечить реальные условия реализации в местных организациях, сообществах и регионах *ведущего принципа Повестки-2030 – Никого не оставить в стороне* [5][1]. Принципа, задающему систему требований к организации в социуме инклюзивных практик управления как методологической основы реализуемости принимаемых решений и устойчивости их влияния и последствий.

Допускаемое ограничение в реализации Ownership – *добровольный отказ конкретного субъекта развития от участия в процессе управления*. Отказ, связанный как с признанием неактуальным для себя включения в конкретный процесс выработки и принятия управленческого решения (например, вследствие не соотнесения своей деятельности в обсуждаемой областью или сферой), так и вследствие осознания своей недостаточной компетентности.

2) *Partnership* – обеспеченность партнерства между участниками процессов выработки и принятия управленческих решений (в первую очередь – между организаторами-управленцами, специалистами и жителями – взрослыми и детьми).

В системе самоуправления социальное партнёрство выступает условием укрепления потенциала устойчивого развития на местном уровне. В регионе развитию социального партнерства содействует реализация пяти основополагающих принципов:

- признание субъектами интересов друг друга;
- паритетность, то есть равенство на каждом этапе взаимодействия;
- социальная справедливость;
- использование компромисса как средства решения конфликта интересов сторон;
- согласованность действий и взаимная ответственность за них.[2]

Необходимыми механизмами обеспечения на местном уровне как сопричастности, так и партнерства участников самоуправленческих процессов являются открытость и доступность для них информации и процедур участия. Созданию этих механизмов в местном сообществе содействует реализация принципа инфраструктурного сопровождения управленческих процессов:

---

[1] *Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года* https://docs.cntd.ru/document/420355765 (доступ 15.03.2021).

[2] В.И. Редюхин *Технологии социального партнерства* , Москва, 2007, с 311.

3) *Facilitative Policies and Structures* – наличие собственной политики, инфраструктуры обеспечения и структур поддержки партисипации участников процессов выработки и принятия управленческих решений.

С одной стороны, создаваемая в регионе инфраструктура поддержки включенного участия различных субъектов и стейкхолдеров устойчивого развития в систему местного самоуправления должна предусматривать возможность проявления ими своих инициатив как инструментов влияния на происходящие процессы при условии согласования своих идей с другими людьми и организациями. С другой – обеспечивать доступность не только информации, но и образовательно-исследовательскую поддержку как самим процессам устойчивого развития и самоуправления, так и развитию инновационного и человеческого потенциалов региона в сочетании с оперативным наращиванием необходимых знаний, компетенций и человеческих ресурсов в целом (таблица 1).

Таблица 1. Требования к инфраструктуре поддержки системы самоуправления на местном уровне

Условия	***Задачи***
Вовлечение широкого круга людей в процессы организации жизни сообщества как условие обеспечения баланса между индивидуальными правами каждого участника и его персональной ответственностью за общее благо	а) Не допустить исключения из процессов разработки и принятия решений каких-либо заинтересованных людей и групп б) Обеспечить им в рамках создаваемой инфраструктуры поддержки включённого участия равные и честные условия влияния на содержание принимаемых решений через возможность проявления инициативных действий и организацию демократических дискуссий
Способность каждого субъекта развития (человека, группы людей, организации) ответственно действовать от своего имени, согласовывая свои замыслы и действия с другими людьми	Создание и долговременная поддержка на институциональной основе инфраструктуры постоянной коммуникации субъектов развития, включающую в себя доступ к информации, знаниям, отношениям и взаимодействию с людьми, организациями и структурами в единстве с новыми высокими технологиями, обеспечивающими оперативность и достоверность коммуникации

Осознанное и активное участие субъектов устойчивого развития в системе самоуправления приводит к становлению в местном сообществе/регионе *партнерской сети* различных представителей общественности, развивающихся организаций, региональных структур, бизнеса, местных органов власти, успешно *сотрудничающих на основе открытости и доверия* в условиях *единой цифровой экосистемы поддержки сетевого взаимодействия участников обучающегося сообщества и региона.*

Личная включенность каждого, наличие в социуме условий для объединения усилий с другими, конкретность совместных действий и учет возможной «безграничности» их последствий – условия успешности системы самоуправления на местном уровне как создаваемой участниками базы устойчивости развития региона в открытом и развивающемся мире. Ведущим ресурсом решения задач такого уровня является *стратегирование*, предполагающее согласование и совместное принятие местными жителями перспективного видения – образа желаемого будущего, привлекающего их как место/условия жизни собственных внуков вместе с ними и в Будущем, и «здесь и сейчас».

Региональная стратегия устойчивого развития – условие и возможность совместной выработки компромиссных решений, ориентированных на документальную фиксацию долгосрочно ориентированных договоренностей относительно обеспечения социального благополучия, экологической целостности, экономической устойчивости самоуправляющегося региона в развивающемся мире. Принципиальным ограничением для успешного стратегирования является позиция его организаторов, административно решающих «для» и «за всех», что, когда и кому необходимо сделать. Такой подход оказывается непреодолимым препятствием в «выращивании» в регионе сетевого сообщества ответственных субъектов устойчивого развития (равно как и в итоге – локализации ЦУР на местном уровне).

Включение людей и организаций в процессы самоуправления устойчивым развитием на местном уровне оказывается для них возможностью обеспечить освоение инновационных практик решения актуальных задач – механизмом развития и укрепления социальной инклюзии как ведущего условия управления устойчивостью процессов улучшения качества жизни каждого и всех. Эффективным ресурсом становления в регионе полноценной системы самоуправления на местном уровне оказываются процессы совместной разработки и реализации региональной стратегии устойчивого развития, позволяющие наряду с организацией системы включенного участия обеспечить инновационное развитие человеческих ресурсов и

становление коллективной компетентности локализации ЦУР на местном уровне.

Библиография:

Литература:

Курилович А., Савелова С. Стратегия устойчивого развития Березовского района: от документа к партисипативному процессу реализации, [в:] Пособие к учебному курсу «Мониторинг, оценка и доработка местных и региональных стратегий устойчивого развития». Дортмунд: LAG-21 NRW, 2019.

Редюхин, В. И. Технологии социального партнерства, [в:] Социальное партнерство: информационный бюллетень, Коми, Региональный центр управления для женщин; Проект ПРООН. 2001. No 11.

Интернет-источники:

https://sdgs.by/
https://earthcharter.org
https://docs.cntd.ru

Tatiana Bogush[1]

Social patterns of deviance in a transforming society

Татьяна Богуш

Социальные паттерны девиантности в трансформирующемся обществе

Key words. Deviant behaviour, antisocial behaviour, modern social reality, scientific management of society, regulations of legislative activity

Abstract. Specifics of the interrelation of modern social reality and antisocial behaviour as the set of the steady repeating negative deviations in behaviour which formed during the integration of the social life.

Ключевые слова: Девиантное поведение, антиобщественное поведение, современная социальная реальность, научное управление обществом, регулирование законодательной деятельности

Аннотация. В статье рассматривается специфика взаимосвязи современной социальной реальности и антисоциального поведения как совокупность устойчивых повторяющихся негативных отклонений в поведении, сформировавшихся в процессе интеграции социальной жизни.

Human thinking is often based on pattern behaviour and stereotypical emotional reactions. Both in relation to one's own behaviour and in relation to the perception of the image of another person, one can observe stable mental distortions, which are manifested both in the view of the person's own self and in interpersonal relationships. The discrepancy of acts and actions of the individual to the norms which developed in society, values, expectations, and installations are considered deviant or deviant behaviour that leads to violations of formal and informal public laws and becomes the cause of the social conflict. That led to the crash of the idea of the social state, sharp polarization of society, growth of deviant behaviour. So, for example, one's mental activity tends to create images of other people, relying not on that objectivity: what they actually are and how they manifest themselves in that world, but on the assumptions of one's own wishes to see that person as one really wants to see him. And often because of this there are distortions based on stereotypes of human thinking, rather than seeing and understanding individual traits and characteristics. If we consider the topic of patterns or templates and stereotypes in the human mind more broadly, we can see the multidimensionality of the topic touched upon: social stereotypes are religious, political, family, professional, even individual egoistic. And they all encourage the mind, and thus the behaviour of a person, to be dependent on belonging to one or more groups of established social patterns and stereotypes.

---

[1] *Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, кандидат социологических наук, доцент, Гродно, Республика Беларусь.*

Considering the above, the following conclusion is inescapable: on our way of life, we build obstacles ourselves, being guided by frozen programs of falsely programmed (both by ourselves and by surrounding people who brought us up), reasoning, this psychological and program pattern. One of insidious manifestations of pattern thinking is polarity, and regarding this polarity - prematurity of conclusion, or judgment with labels put on event, phenomenon, or person by individual's opinion. Template thinking makes a person's perception limited, narrow, one-sided. For example, the extreme degree of dogmatism is fanaticism as an element of an ingrained stereotype that allows neither criticism, nor the ability to hear a different opinion, nor to see compromise ways of resolving the situation. The polarity factor plays a certain role in the formation of deviance patterns[1].The polarity factor arises not only as a result of contrasting thinking about established opinions about different phenomena, factors, events, etc. Polarity can also be characteristic within a single stereotype: "I always feel very insecure when....(this and that happens)", or: "I always feel confident under any circumstances". Both of these beliefs are the result of a process of self-programming, and thus carry with them a significant portion of the illusion of perceiving one's own behaviour. The first statement will help a person to bring up himself weak, the second - overconfident and both are a mental delusion, because the reality of constantly changing factors that create/determine it is infinitely varied, and there is nothing constant in this world: what gives strength and confidence to you today, can make you weak tomorrow.

Stereotypical thinking, based on mental laziness and working mainly to satisfy primitive and selfish needs, is identical with the instinctive workings of the mind. The instinctive mind is a variant of formulaic thinking. An individual who interacts with the world predominantly relying on types of his/her biological instincts demonstrates the basis of his/her pattern thinking and the corresponding level of consciousness development. It should be noted that stereotypes arise rather quickly, and it is interesting that at the very moment of stereotype creation the human brain is in a state of mental tension: it works. But after the stereotype is created, the brain's work goes from active mode to a chronic lazy/sleep mode. This is one of the insidious effects of ingrained stereotypes. The emergence of the stereotype is facilitated by the lack of communication between people, the secrecy of their manners, understatement, i.e. all conditions where there is a lack of information. Lack of communication is bound to lead to a lack of information, and the lack of any information is a sure way to create stamps in any matter of interpersonal communication. Social psychology: "There is nothing more important than open dialogue. To neglect questions, not to ask them in one's own time, is to open the way to conjectures and all kinds of

[1] P. Bourdieu. *Practical sense.*, Aletheia, St. Petersburg, 2001, p. 67.

speculative constructions, to create an impression about others, attributing to them certain qualities, virtues and shortcomings. In refusing or failing to use questions to clarify our partners' intentions, we involuntarily make assumptions and then adjust our partners' behaviour according to our own invented schemes. Asking the interlocutor precise questions is always better than randomly uttering the most brilliant truths. So, an important component of the art of communication is the ability to ask questions and listen to answers[1]. This requires that you know how to speak, be sensitive to the communicative manifestations of your partner (especially non-verbal), and distinguish truthful answers from very evasive ones. Asking questions plays a very important role in any business conversation. It helps to ensure mutual understanding, thereby making one's value system permeable to the partner while also clarifying/penetrating his/her life value system as well. In such a dialogue, important information is acquired, openly expressed, and most importantly, any doubt or critical thought is substantiated.

As a result, partners discover their own position, and if dialogue is based on sincerity, such an important quality as trust and respect for the interlocutor and his or her individuality emerges. It is very important for the growing consciousness of a person to admit the existence of stereotypes. This will be the first step toward one's own transformation. However, merely acknowledging the existence of patterns in thinking is not enough. It is effective to watch your stereotypes. If you find yourself inclined, for example, to deny something all the time, it means that most of your life experience you have created exactly on the phenomenon of stereotype of denial, in this case stop and quietly say to yourself: "Why do I always deny it (everything). And if I don't like something, I often shift the blame onto others. If comments are made to me, I deny their significance and ignore their presence... I am never at fault, but others are at fault. "The most important question that follows is", "How much longer am I going to act this way?" In fact, if one conducts adequate self-observation, it sooner or later leads to a change in the perception of the habitual picture of the world. And then, everything that the person tried to solve logically before, he now tries to solve by involving intuition as well. The main problem in changes, of course, is our habits. They are also reactions - patterns. Many people are used to acting in patterns, and see no alternative only because they are not internally ready to change the way they think. Many don't want these changes for themselves, because it's a deep inner conscious mental work. And it is very difficult, as well as any work on the transformation of one's own personal qualities. It is possible to set oneself up for a change in

[1] Y.I. Gillinsky. *Deviantology: Sociology of Crime, Drugs, Prostitution, suicide and other deviations*., Publishing house, St. Petersburg, p.57, 97-98.

worldview, starting with the simplest steps. The first such step will be a kind of inventory of our behavioural patterns:

1. Take a few minutes: try to become aware of those situations in which you always act the same way.

2. Try to see that your mental reactions themselves are also about the same. You can even write down a list of typical situations and reactions for you in a notebook or notebook.

3. Try to notice stereotypes of behaviour in people close to you (relatives, friends, acquaintances, colleagues).

4. Find commonalities of your stereotypes and those stereotypical reactions you observed in people close to you or familiar to you. If you can find them, great! You will have a living mirror of your own behaviour.

5. Observe: do people close to you realize that they have stereotypical reactions. And whether they see these reactions on you.

6. Make attempts at transformative creative thinking.

Thus, the mechanism of change is triggered, which can lead to the development of other ways of thinking with the inclusion, the same intuition and higher logic in conjunction. Social Universe: "The stereotypical person thinks in patterns, he is fixed in his ideas and idea of the world. He is a product of an established worldview and lives within this artificial entity, limited by the fixed laws of the universe, reproducing themselves in repetitive interactions and established rules. This is a given for man, as he is only familiar with this state of affairs and the way the surrounding universe exists. This conviction has penetrated into his deepest subconscious: people do not even allow for the idea that all this is just stereotypes. Of course, these stereotypes are not only stereotypes of the mind, but are also deeply rooted in the depths of memory, and in the structure of the entire physical framework in this world. Therefore, man can imagine or dream of freedom, independence and omnipotence on the physical plane, but this is not enough, because deep down in the very structure and physical foundation he does not believe in getting rid of the laws and the apparent immutability of being. Therefore, for humans it is a given, an unquestionable law and a physically conditioned reality."Given unfavorable environmental conditions and immaturity of the emotional and mental sphere, the juvenile's behaviour may develop in the following way: normal behaviour - deviant behaviour (alcoholism, drug addiction, homelessness) - delinquent behaviour in the form of commitment of offenses - criminal behaviour in the form of committing offenses - criminal behaviour (committing crimes).

D. Ziyadova distinguishes 8 stages of formation of criminal behaviour. Everything begins with manifestations of minor deviations from socially significant norms and rules in behaviour. In the absence of carrying out preventive work, these manifestations acquire systematic, realized, purposeful character. Deviant behaviour has a complex nature caused by a

variety of reasons and factors. We will consider the causes of social pathologies as they are the focus of attention of social pedagogues and social workers.

1. Social Causes. Social conditions play a certain role in the origin of criminal behavior. They include, first of all: a) small social groups (first of all family, peer group);b) school; c) multilevel social processes (weak power and imperfect legislation, social cataclysms and low standard of living). Social reasons should also include social inequality, stratification of society into rich and poor, instability of socio-economic situation, limitation of socially acceptable ways of earning a decent living, unemployment, low moral level of modern society, destruction of values, especially spiritual values, falling morals, neutral attitude of society to displays of criminal behaviour, negative influence of mass media.

2. Moral and ethical reasons: low moral and ethical level of modern society; soullessness of society; loss of moral values; decline of morals; indifference of society to many children's problems; alcoholization and drug addiction of the population. (Thus, in 2009 in the Republic of Belarus the preliminary investigation of crimes committed by or with the involvement of minors was completed - 5,404, of which in Vitebsk region - 712).

3. Family as a cause of deviant behaviour. Family risk factors should be considered such family characteristics as: the nature of relationships and communication in the family; family educational potential; family structure; social and domestic conditions; psychological microclimate; educational and cultural level of parents. Such families as with contradictory requirements to children, hypersocial, hyposocial, pedagogically unsound may become a cause of deviant behaviour of children and adolescents. At the same time, it has been proven that the criminal activity of adolescents does not depend on the material well-being of the family. The world statistics are as follows: 50% are children from dysfunctional and low-income families and 50% are children with deviant behaviour, from ordinary families.

Some of them were brought up in quite well-off families. Criminal behaviour is promoted by the following factors in the family: parents' alcohol abuse; lack of control over the teenager (54%); cruel treatment of the teenager or both parents toward the teenager or other family members (48%); difficult financial situation (20%); having relatives in prison (13%); absence of one parent in the family (11%); increased control and custody over the teenager (8%).

4. Informal peer groups should be viewed as an independent cause. Teenagers' peer groups become a conductive environment for juvenile delinquency when the authority and prestige of the leading actors of socialization - the family and the school - are lost. When asked "What connects you to the company?" adolescents answered the opportunity to be uninhibited, free - 51,4%

common views of life - 41.7%

interest in a particular cause - 24.7%

lack of norms, rules accepted by the adults - 24.1%

common destiny - 21.3%.

According to teenagers own assessments, they are in companies: drink alcoholic beverages occasionally or frequently - 77.7%

fight with other groups - 51.3%

committing acts of hooliganism - 49.9 %

Engage in physical intimacy - 8.9%

Drug usage - 9,5%.

5. Peculiarities of adolescence. Adolescence and adolescence are in the high-risk group, as it is characterized by: internal difficulties of adolescence, beginning with psychohormonal processes and ending with the restructuring of the "I-concept" boundary uncertainty of the social position: no longer a child, but not yet an adult. Aspiration to novelty, to originality of behaviour (including deviations), desire to understand, struggle, achieve, assert oneself, attempts to change the existing system of estimates and the views accepted in the environment of the nearest environment.

Sociologists studied the opinion of expert groups on the reasons that contribute to the deviant behaviour of adolescents. The following groups of conditions that lead to deviant behaviour were identified:

-parental neglect;

- poverty;

- excessive demonstration of sex and violence in the media;

- emotional exploitation;

- the failure of the school to provide a better education- inadequacy of recreational facilities for schoolchildren. The psychological causes of conflict are:

-striving for self-assertion;

-social pressure on the personality;-psychic disturbance;

-compensation of the defect of accelerated development.

P. Merton, the author of the "double failure" theory, believed that if a young person cannot satisfy his or her needs neither in legal creative activity nor in active illegal activity, he or she compensates for these shortcomings with activity that leads to the destruction of his or her personality.

The survey of schoolchildren showed that they consider the main reasons for deviant behaviour to be:

A. Conflict in communication with parents (39.2%);

B. Lack of care from parents (38.9%)

C. Negative human nature and self-actualization problems (negative character qualities (38.9%), thirst for thrills, adolescence)

6.Nurturing problems (an abundance of negative examples, idleness, an excess of free time, lack of interest in education).E). Sense of protest and

conflict with social environment (lack of effective social protection, need, poverty, advertising of sex and violence on TV). They are expressed in the existence of unfavorable physiological or anatomical features of the child's body that complicate his or her social adaptation. There are no special genes that cause deviant behaviour. However, there are reasons for deviant behaviour associated not with socio-pedagogical correction, but with medical correction. They include: genetic factors. Some diseases are inherited, in particular such as schizophrenia, defects of vision, hearing, damage to the nervous system; neuro-psychiatric disorders caused by family alcoholism, drug addiction. Psychophysiological factors. In recent years, increased impact on the human body psychophysiological loads, conflict and stress situations, environmental factors. All this leads to a variety of somatic, allergic and toxic diseases.

7. Physiological causes. Speech disorders, speech defects, hearing defects, external unattractiveness, constitutional and somatic defects, which often cause negative attitudes in others, leading to a violation of interpersonal relationships of the child (and adults) in a group of peers, in the collective. Psychological factors associated with the presence of psychopathology or accentuation (excessive amplification) of certain character traits, which is accompanied by emotional instability, neurosthenia, increased excitability of the nervous system, psychopathy. A person with evident psychopathy or accentuated character traits requires social and medical rehabilitation, psychological and pedagogical correction.8 Social and cultural causes are connected with the stratification of society, susceptibility of youth and teenagers to everything new and uncritical perception of these norms of behaviour, propensity to substitute routine behaviour.

8. The personal factor. An underestimated level of self-esteem and the absence of established mechanisms of self-control and self-correction of behaviour seem to be the most dangerous. American psychologist G. Kaplan has proved through his research that low self-esteem in young men is associated with almost all types of deviant behaviour and, as a rule, leads to an increase in anti-normative behaviour. Researches show that teenagers of 14 - 15 years old are the most susceptible to various types of deviant behaviour.

Forms of deviant behaviour manifested in various types and forms:

- binge drinking and alcoholism;
- substance abuse and drug addiction;
- suicidal behaviour;
- prostitution;
- deviant behaviour based on sexual deviations: deviations in relation to the object of sexual gratification (bestiality (bestiality sodomy)); deviations in the way sexual passion is realized (sadism, masochism);

atypical deviations in the form of sexual passion for persons of their own sex or close relatives (homosexuality, lesbianism, incest (consanguinity)), deviations related to the violation of sexual identity (transsexualism); sexual fetishes (attraction to particular objects or body parts that symbolise a sexual partner); adolescent narcissism (self-love, sexual attraction to one's own body); exhibitionism (attraction to exposing one's body, especially the genitals, to persons of the opposite sex)

- running away from home and vagrancy. The problem of social outsiders has always had a place in society. Social outsiders are people who, for a number of objective and subjective reasons, could not find a decent place in society and ended up in the lowest strata of society. Vagrancy is an extreme form of social outsiderism. In the Russian literature, the term "vagrancy" is commonly understood as "the systematic movement of a person for a long time from one area to another, or within one area (for example, a city) without a permanent place of residence, while living on unearned income. The main characteristics of vagrancy are: lack of a fixed place of residence and existence on unearned income. In administrative practice and sociological literature, homeless people (homeless) are considered to be socially disadapted groups of the population.

Vagrancy is associated with other types of deviant behaviour: alcoholism, drug addiction, crime. Homeless people are also carriers of infectious diseases. The society is forced to spend considerable funds for their maintenance in special institutions, social assistance, medical care. Besides, vagrancy causes moral and psychological damage to the person. The reasons for vagrancy can be divided into objective (loss of housing, unemployment, natural disasters, etc.) and subjective (unwillingness to work, exaggerated demands, family problems, avoidance of criminal responsibility).

Vandalism: graffiti. Vandalism is a form of destructive human behaviour. It is defined as "senseless destruction of cultural and material values". Today researchers speak of vandalism in terms of a variety of destructive behaviour: from littering parks and trampling lawns to smashing up stores during riots. According to research, vandalism is mostly a male phenomenon. Most acts of vandalism are committed by young men under the age of 25. Research shows no correlation between the propensity to vandalism among teenagers and their belonging to a particular social stratum. However, studies show that most vandals are in crisis situation.

Motivational typology of vandalism (by S. Cohen)[1].

1. Vandalism as a way of acquiring. The main motive is material gain.

[1] Y.I. Gillinsky. *Deviantology: Sociology of Crime, Drugs, Prostitution, suicide and other deviations*., Publishing house, St. Petersburg, p. 200-203.

2. Tactical vandalism. Destruction is used as a means to achieve other aims (in order to prevent falling prices, whole batches of goods are destroyed).

3. Ideological vandalism. (Destroyers pursue social or political goals. For example, since 1917, 25-30 thousand churches and cathedrals, about 500 monasteries, at least 20 million icons and 400 thousand bells were destroyed).

4. Vandalism as revenge. Motive is response to offence or insult.

5. Vandalism as a game. Mostly it is in children environment. The motive is to raise one's status in one's peer group by showing courage and dexterity.

6. Malicious vandalism. Motives - a feeling of envy, hostility, dislike of other people.

Graffiti. Translated from Italian - scratched, draw a line, scribble. Now refers to any unauthorized inscription, sign, symbol made in any way on public and private property. In today's world, graffiti is a common form of vandalism and causes significant financial and social damage to the urban environment

- drunkenness and alcoholism;

In the Republic of Belarus the average amount of alcohol per capita is 21 liters of alcohol and the country leads the world in the amount of heavy alcohol consumed. In 2014 4 851 persons of working age died in Vitebsk region, of them 412 died because of alcohol poisoning (for comparison, in 1990 - 89 people). Alcoholism among women is on the rise. Alcoholism is a progressive disease which emerges on the basis of immoderate consumption of alcohol and is manifested by characteristic mental and neuralgic disorders, internal organ damage and is accompanied by dysfunction of different social functions of the patient. The concept "alcoholism" includes 2 criteria:

* medical - pathological changes in the body, which are directly related to chronic alcohol poisoning or come as a result of it.

* social - it is spiritual, material and biological harm, which is caused by immoderate alcohol consumption.

Binge drinking is an antisocial form of behaviour that manifests itself mainly in alcohol abuse. It is not a disease and thus differs from alcoholism. However, the social criteria of binge drinking and alcoholism coincide. Binge drinking is a precursor of the disease. It is now accepted to consider alcoholism as a progressive morbid stress, which allows us to distinguish three stages in the development of the disease:

The first stage of alcoholism is gradually formed from binge drinking. It is characterized by mental dependence, increasing resistance to it, partial memory impairment for a period of intoxication, transition from episodic intoxication to systematic drunkenness.

Stage 2 is pathological craving for alcohol becomes irresistible. Control over the quantity of alcohol consumed is lost; in many cases, situational control is also absent.

Stage 3 is an alcohol resistance decreases, individual tolerance to alcohol is reduced, physical dependence on alcohol intensifies, and the degradation of the personality deepens.

With constant alcohol consumption, alcohol dependence syndrome gradually develops which leads not only to various kinds of diseases (diabetes, hepatitis, cirrhosis, etc.) but also to various forms of violence both in the family and in society.

Drug addiction is a severe disease resulting from the abuse of specific drugs, which have been conventionally called "narcotics". The disease is characterized by uncontrollable craving for their constant use in increasing doses.

1) medical - they are substances or medicines that have a specific (stimulating, sedative, hallucinogenic, etc.) effect on the central nervous system, which is the reason for their non-medical use;

2) juridical - substances are recognized as narcotic in accordance to the procedure established by law and are included in the list of narcotic drugs;

3) social - non-medical consumption of substances has a large scale, and its consequences become socially significant. Only a substance that is recognized as such by the relevant legal act can be called a narcotic drug.

Drug addiction is an anti-social phenomenon. From 40 to 90% of criminal offenses are drug-related. These include theft, fraud, abuse of power, manufacture, possession and sale of drugs and other property crimes. The growth of drug addiction is stimulated by a constant increase in the number of people involved in the drug business, the desire to get rich by criminal means, the thirst for profit.

Researchers identify the 10 most significant patterns that can provoke the development of drug addiction in adolescents:

Alcoholization of one or both parents;

Hypo- or hyper-supervised, neglectful upbringing;

History of deviant behaviour;

Low general educational level of the family;

High level of conflict in the family;

The conflict nature of the relationship with others;

Incomplete family;

Low authority of parents and especially of the father, his aloofness from upbringing;

Features of psychophysical development (acceleration, infantilism);

Biological constitutional changes (character anomalies.

The main patterns of drug abuse by minors, according to narcologist F.B. Plotkin, can be:

1.Social conformity - if the use of a particular drug is accepted in a group to which a person belongs or with which he identifies himself, he is likely to feel the need to take that drug to show he belongs to that group;

2. Pleasure - that is, the accompanying and pleasurable sensations ranging from well-being and relaxation to mystical euphoria;

3. Accessibility - illicit drug use is highest where drugs are most easily available. For example, in big cities;

4. Curiosity - about drugs makes some people start taking drugs themselves;

5. Hostility - taking drugs may look like a symbol of opposition to society's values. When one rejects society and all alternatives, including oneself, one's hopes and goals, the resulting sense of meaninglessness, isolation and inadequacy makes one susceptible to using drugs;

6. Material prosperity, excess of free time can lead to boredom and loss of interest in life and drugs become the entertainment.

Drug addiction is caused by drugs (narcotic substances) that meet three criteria:

1) medical - they are substances or medicines that have a specific (stimulating, sedative, hallucinogenic, etc.) effect on the central nervous system, which is the reason for their non-medical use;

2) juridical - substances are recognized as narcotic in accordance to the procedure established by law and are included in the list of narcotic drugs;

3) social - non-medical consumption of substances has a large scale, and its consequences become socially significant. Only a substance that is recognized as such by the relevant legal act can be called a narcotic drug.

Drug addiction is an anti-social phenomenon. From 40 to 90% of criminal offenses are drug-related. These include theft, fraud, abuse of power, manufacture, possession and sale of drugs and other property crimes. The growth of drug addiction is stimulated by a constant increase in the number of people involved in the drug business, the desire to get rich by criminal means, the thirst for profit.

Researchers identify the 10 most significant patterns that can provoke the development of drug addiction in adolescents:

-Alcoholization of one or both parents;

-Hypo- or hyper-supervised, neglectful upbringing;

-History of deviant behaviour;

-Low general educational level of the family;

-High level of conflict in the family;

-The conflict nature of relations with others;

-Incomplete family;

-Low authority of parents and especially of the father, his aloofness from upbringing;

-Features of psychophysical development (acceleration, infantilism);

-Biological constitutional changes (character anomalies).

3. Accessibility - illicit drug use is highest where it is more easily available. For example, in big cities, around which their lives revolve. Another factor contributing to adolescent drug use is their low level of awareness of the consequences of drug abuse on a person's physical, social, and mental health. Drug abuse has multidimensional consequences:

1.Physical consequences, i.e., harm to health.

2.Mental consequences.

3.Social consequences. The following problems can occur here:

* financial (inability to manage money, using it to buy drugs)* emotional: people with addiction may experience feelings of guilt, depression and suffer from neuropsychiatric illnesses, which aggravates the social consequences;

* physical and sexual violence; discord in the family due to the manifestation of violence;

* isolation from society, the behaviour of a family member with chemical dependency, which does not fit into the generally accepted framework, can be the reason for isolation of the whole family, including their relatives.

4. Relatives of patients with alcoholism and drug addiction also suffer from serious psychological problems.

Interpretation of the causes of deviant behaviour is closely connected to understanding of the very nature of this social and psychological phenomenon. It is known that human behaviour combines components of different levels - biological, psychological and social. Depending on which of these is given priority in a particular theory, the basic causes of such behaviour may be determined. Therefore, concepts explaining deviant behaviour may be classified into:

1. Biological concepts that give primary or exclusive attention to biological determinants

2. Sociological concepts.

Studies by sociologists of the late 19th - early 20thcenturies (E. Durkheim, D. Dewey, M. Weber, etc.) have revealed a link between deviant behaviour and the social conditions of human existence. It was proved that the number of anomalies in human behaviour inevitably increases in periods of wars, economic turmoil, social upheaval, which disproved the theory of "innate criminal" and pointed to the social roots of this phenomenon. Thus, Durkheim believed that it is impossible to imagine a society without crime: the optimal level of deviation is inevitably inherent in human society. It is necessary to take care not so much about eradicating

deviations as about maintaining this optimal level, preventing its upsurge, the growth of various forms of deviant behaviour. It is crucially caused by people's negative, or ambivalent, attitudes toward official, legalized social norms. Social patterns of deviancy are a fairly stable construct in society, which raises concerns and attempts by the state to control this social phenomenon, clearly insufficient and ineffective. Optimization of prevention in this area must be based on a balance of prohibitions and explanations, restrictions and warnings.

The relevance of a research of deviant behaviour in caused by a steady rise of manifestations of various forms of deviations in the society, including crime, alcoholism, drug addiction, etc. That led to the crash of the idea of the social state, sharp polarization of society, growth of deviant behaviour, unleashing and aggravation of the social and international conflicts, deterioration in the health of the people, reduction of life expectancy of the population and depopulation of the Slavic nation. The possibility of social designing of social reality, desirable for society, including legal, legislative level as a necessary condition of prevention of development of deviant behaviour discussed .Noted that the mismatch of the declared norms and ways of behaviour, increase in subjectivity in the sphere of administrative decisions, the increase of processes of self-organization in the regulation of social interactions become the key factors causing the growth of deviations in society.

Analysis of the relationship between various factors social reality and the level of deviation in society involves the study of stable, recurring links between phenomena of the social sphere, when certain social conditions determine the growth of deviations from generally accepted pattern of behaviour of a social group or society as a whole, which indicates a deformation of mechanisms of social control and regulation of social processes. The role of the factors of social reality that determine the growth of deviations in society, are the growing contradictions of social such as:

- The discrepancy between declared norms and values and the samples;

-The discrepancy between the declared norms and values and the models accepted in society;

- Increase of subjectivism in managerial decisions, on the one hand and on the other hand, the growth of errors in the areas that are regulated this sphere;

- The contradiction between the goals officially proclaimed in society and the ways of achieving them, etc;

-The contradictions of social reality intensify the disorganization of the social system, thereby provoking an increase in the level of negative deviations in society. The study of the growth of the level of deviations in the social system brings the problem of deviation from the social norm to the

forefront. Social norms unite stable, reproduced over time, common at a given time of the development of society. These patterns of behaviour reflect the most typical types ways of behaving in specific areas of social interaction. By in fact, these ways of behaviour reflect objective regularities of social development, because this type of behaviour is demanded in society, at a certain stage of its development.

The main purpose of social norms is to regulate behaviour of subjects. This process is characterized by quantitative indicators. The degree of compliance with the pattern of behaviour is expressed in the number of acts of behaviour of the appropriate type. Qualitative characteristic is manifested in the dominance of the system of socio-cultural samples in real behaviour of subjects. Deviation from the average sample behaviour to a certain level allows us to judge the degree of regulation of social behaviour by the given social norm. However, a high degree of deviations from the average sample testifies to the antisocial nature of behaviour of the subject or group or, on the contrary, about a positive deviant component. If the aggregate of deviant acts antisocial behaviour in society does not contribute to the reproduction of social norms, then, in this case, the process of reproduction is deformed[1]. At norms are replaced by new ones that are produced by individuals or social groups. The increase in the number of acts of deviant behaviour in society is due to the change in the social subject's attitude to social reality. The subject's attitude to social reality is regulated by a system of dispositions, which are commonly understood as a system of predispositions individual to a behavioural act in a given situation. P. Bourdieu defines the dispositional system as a habitus closely related to the social position that an individual occupies in social space, i.e. with the social environment. In the process of integration into the social the subject assimilates the objective conditions of life. However, dispositions unites not only the process of the formation of an individual's internal structures, the processes of exteriorization, i.e. the processes of transformation of the given internal structures into a system of external influences on social reality. In the process of integrating the individual into the system of social relations his behaviour reproduces the social practices that the interiorized in the process of socialization.

The attitude to normative patterns of behaviour in the mass consciousness is connected with the activity of social institutions, since social institutions are based on normative-organizational provisions, i.e. their order of activity is normatively defined. Social norms cease to effectively perform a regulatory role in the behaviour of social groups when the social

[1] Y.A. Zubok. *Social regulation in conditions of uncertainty: Theoretical and applied problems in the study of youth*., Academia, Moscow, 2008, p. 63-65.

system grows anomalous, entropic processes, which are characteristic of transitional societies[1].

Traditional needs for creative activity in the motivational needs of the risk society are superseded by the needs of the globalizing society. In this case, the reproduction of normative patterns of behaviour is superseded by the production of samples of deviant behaviour, i. e. the individual himself transforms social practices, thereby influencing social reality and changing it.

One of the first scholars to note the social conditioning of deviant behaviour was the eminent Belgian mathematician, sociologist, and statistician, Adolphe Coetle. In his research on the types of crime, demographic characteristics, social background and the geographical location of criminals, he found a strong correlation between crime rates and the specific social reality surrounding the offender (profession, education, climate, etc.) The results of the research allowed Coetle to draw the main conclusion - deviant behaviour is an objective law of social life. In 1831, at the meeting of the Belgian Royal Academy of Sciences in Brussels, Coetle stated, "We can calculate in advance how many individuals will soak their hands in the blood of their fellow citizens the blood of their fellow citizens, how many will become crooks. "We can calculate in advance how many individuals will be will be born and how many will die... Here we have before us a bill on which we pay with appalling regularity-we pay with prisons, chains, and gallows". The main ideas of Coetle that became the basis for the development of the sociological of the explanation of deviancy, can be presented in the form of 4 basic postulates[2]:

- crime is generated by society;

- it develops according to certain laws under the influence of

-social and other objective factors;

- it is inherently statistically stable;

- crime (with the aim of reducing it) can only be influenced by changing (improving) social conditions Modern studies of sociologists and psychologists also show a high correlation of manifestations of deviant behaviour among adolescents and juvenile delinquents, for example, with their upbringing and development in incomplete families. Thus, according to specialists, every second teenagers who broke the law lived in single-parent families. More than half of women engaged in prostitution had also been raised in incomplete families or outside of the family outside of the family. Sociological studies showed that mare then a half of those, who committed

[1] M.E. Pozdnyakova, L.V. Karnaushenko. *Deviant Behavior and the Internet (Experience of Sociological Analysis).*, Publishing house of the Institute of sociology of the Russian Academy of Sciences. Legal Center Press, Moscow, 2004, p. 58.

[2] Y.I. Gillinsky. *Deviantology: Sociology of Crime, Drugs, Prostitution, suicide and other deviations*., Publishing house, St. Petersburg, p. 91-100.

theft were raised in families where their parents and relatives had a criminal record will be born and how many will die... In a stable society characterized by a high level of trust in processes of social interactions, negative deviations of individual or social groups are regulated by society by engaging the subject in socially approved forms of activity, thereby motivating them to positive deviations. Under the conditions of transformation of society the degree of uncertainty in relations between people, between social groups will increasing.

The attempt to integrate an individual into marginal groups, with destructive deviant behaviour becomes a conscious and unconscious reaction of individuals and groups to social uncertainty. The level of deviance in a transitional society is measured by an increase in the number of individuals involved in the activities of social groups with negative deviant behaviour. In a society characterized by unpredictability of social processes, low level of trust of interacting subjects, regulation of spiritual life through the correlation of citizens' expectations with social.

The regulation of spiritual life through the correlation of citizens' expectations with social roles and norms is difficult due to the lack of clear models of socialization. Therefore, the knowledge about the objects of social reality of individuals and social groups is not always identical to these objects[1]. Individuals are more likely to identify themselves more readily with groups with prevailing innovative forms of behaviour rather than institutional status groups, deviant behaviour (a criminogenic group, an extremist group). The regulation of behaviour is based on socio-cultural patterns and norms of behaviour common to all members of the group, socio-cultural patterns and norms of behaviour common to all members of the group. For each of the group participant, identification of oneself with this group is based on correlation of their own expectations of self-actualization in the group with the real state of affairs. If the subject's expectations coincide with the requirements expectations set by the group, this is a sign of a high degree of identification with the group. The higher the level of conscious identification with group with deviant behaviour, the more noticeable is the presence of signs of a rigid hierarchy in a given group, and stronger in the group consciousness of "us" and "them". "We" is the commonality that unites members of a given group, and "they" is a community of members of an alien, often hostile group. This group is also characterized by such attributes as suggestibility and conformism. Significant others distinguished in the subject's social environment form his or her reference group. The subject builds his or her behaviour in the group and society builds his/her behaviour on the basis of norms and rules accepted

[1] *Trust and Distrust in the Development of Civil Society*., Publishing house of the National Research University Higher School of Economics, Moscow, 2013, p. 65-67.

in this group. At microlevel the growth of behavioural deviations is associated with the deformation of self-regulation mechanisms, when trust begins to perform the function of integrating of the individual into risk groups. Thus, trust regulates expectations and requirements, exchange relations in social interactions and symbolic interaction, regulates the rules of behaviour, the construction by people of their own images, increases the degree certainty in the interactions of individuals and social groups by drawing sign and symbolic boundaries between risk groups themselves[1].

The regulation of deviant behaviour of social groups and individuals at the macro-level regulation of deviant behaviour of social groups and individuals is carried out through institutional, socio-cultural, social and organizational mechanisms of social regulation. These mechanisms are responsible for the establishment of socialorder[2]. Social order as a system of stable institutionally approved socio-cultural patterns of behaviour, is established in society through institutional regulation and self-regulation. Trust in these processes has an important function in the expectations of individuals and social groups in relation to the standards to the standards of behaviour and patterns offered by institutions. Under the conditions of a transforming society, it is difficult to trust the basic social institutions - education, political parties, and the law enforcement system - due to vague perceptions of proper socio-cultural models that meet the needs of our time.

The public's perception of proper socio-cultural models that meet the demands of modern times is very limited. In the competition for influence on the public consciousness, along with traditional value-normative systems, modern models of post-industrialism the modern patterns of post-industrial, globalizing society, that define the basis of trust in a changing social reality. These include individualism, popularity, careerism, social background, attainment of high social status, entrepreneurialism, the ability to "make" money, etc. Trust in new sociocultural patterns determines the choice of some groups of deviant strategies of accepting these values, because they see their attainment in traditional institutional ways as impossible. In traditional institutional ways seems impossible to them. In the process of social regulation in groups with destructive deviant behaviour there is an activation of non-institutional mechanisms of regulation[3].

The creation of criminal groups, youth gangs, extremist communities by means of self-organization allows the participants of these social formations unite their interests, trusting new sociocultural patterns. Thus, in

---

[1] A.L. Zhuravlev. *Factors of Physical and Mental Health (based on studies of the IP RAS).*, Psikhologicheskii Zhurnal. Log.,Vol. 25, № 3, 2004, p. 48-49.

[2] S.G. Karepova, V.A. Bezverbny, O.V. Sorokin. *Theoretical and methodological approaches to the study of the factors of deviation in modern Russia.* [Electronic resource]. Mode of access: http://soc-econompsychology.ru/engine/documents/document320.pdf. Date of access: 06.04.2017.

[3] V.N. Kudryavtsev. *Social deformations (causes, mechanisms and ways. Overcoming).*, INFRA-M, Moscow, 2017, p. 71.

the understanding of the members of these groups reduces the level of uncertainty in their social interactions. The individual transforms the social practices that he or she has internalized in the socialization in order to adapt to the new social reality. At the subconscious level these changes are reflected in the form of dispositions that regulate the behavioural acts of the subject. Motivational sphere of the consciousness of an individual or a social group in the process of the process of integration into the social structure a system of needs and interests oriented towards the choice of anti-social behaviour patterns. At the micro level, under conditions of deformation of mechanisms of social mechanisms of social regulation, a high degree of trust between participants in asocial groups allows a sense of belonging to a group to be constructed in the group consciousness a new social reality that represents an attempt to beyond the boundaries of the value-normative system[1]. At the macro level, with the devaluation of the functions of social control of social institutions, the increase in the level of antisocial behaviour is related to the choice of patterns of social behaviour.

Thus, the model of the relationship between the factors of social reality and antisocial behaviour reflects a set of conditions that produce growth of negative deviations in society. Of particular importance, given the complex social conditionality of emergence, development, and, most importantly, control of deviations in society, the process of decision making on a systemic state level acquires a special importance. Being simultaneously a subject and an object of social reality, the human being must become the center of the special management system. From our point of view, it is the decision-making process that is the fundamental mechanism of managing social reality of the growth of deviant behaviour in society. Social science must become not only the basis for managerial decisions, but also a tool for monitoring their implementation of managerial decisions. This implies not only the scientific justification and forecasting of the consequences of the decisions made, but also an objective assessment of the measures taken in accordance with clear criteria of effectiveness. Any social decision must be made on the basis of an accurate scientific calculation with the rational for the consequences it will have on an individual and on society as a whole.

Bibliographic references:

Bourdieu P. *Practical sense*., Aletheia, St. Petersburg, 2001, p. 67.

Gillinsky Y.I. *Deviantology: Sociology of Crime, Drugs, Prostitution, suicide and other deviations*., Publishing house, St. Petersburg, p.57, 97-98.

[1] M.E. Pozdnyakova, T.A. Khagurov. *On the way to crime: deviant behavior of adolescents and risks of growing up*., Kuban State.University, Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences, Moscow-Krasnodar, 2012, p. 34.

Karepova S.G., Bezverbny V.A., Sorokin O.V. *Theoretical and methodological approaches to the study of the factors of deviation in modern Russia*. [Electronic resource]. Mode of access: http://soc-econompsychology.ru/engine/documents/document320.pdf. Date of access: 06.04.2017.

Kudryavtsev V.N. *Social deformations (causes, mechanisms and ways. Overcoming)*., INFRA-M, Moscow, 2017, p. 71.

Pozdnyakova M.E., Karnaushenko L.V. *Deviant Behavior and the Internet (Experience of Sociological Analysis)*., Publishing house of the Institute of sociology of the Russian Academy of Sciences. Legal Center Press, Moscow, 2004, p. 58.

Pozdnyakova M.E., Khagurov T.A. *On the way to crime: deviant behavior of adolescents and risks of growing up.*, Kuban State.University, Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences, Moscow-Krasnodar, 2012, p. 34.

Trust and Distrust in the Development of Civil Society., Publishing house of the National Research University Higher School of Economics, Moscow, 2013, p. 65-67.

Zhuravlev A.L. *Factors of Physical and Mental Health (based on studies of the IP RAS)*., Psikhologicheskii Zhurnal. Log.,Vol. 25, № 3, 2004, p. 48-49.

Zubok Y.A. *Social regulation in conditions of uncertainty: Theoretical and applied problems in the study of youth*., Academia, Moscow, 2008, p. 63-65.

ЭКАНОМІКА І ПРАВА

Анастасия Пекарская[1]

Налоговое сопротивление: белорусская проекция

Anastasiya Pekarskaya

TAX resistance: belarusian projection

Ключевые слова: налогообложение, налоговое сопротивление, эффективность, справедливость, уклонение от уплаты налогов.

Key words: taxation, tax resistance, effectiveness, fairness, tax avoidance.

Abstract: the article is devoted to the phenomenon of tax resistance, which is the refusal to pay tax either due to disagreement with its implementation, or as an expression of protest due to public policy, or due to opposition to taxation in general. The purpose of the article is to study the theoretical foundations of tax resistance, as well as its manifestations in the Republic of Belarus. The work reveals the concept of tax resistance, its motives and methods. Emphasizing the high relevance of the research topic at the present stage of development of the Republic of Belarus, the author studied the causes and socio-economic consequences of tax resistance in this country.

Введение

С самого начала развития человеческой цивилизации люди использовали различные формы ненасильственного протеста, чтобы выразить несогласие с политическими, экономическими и социальными решениями государства. Среди методов экономического бойкота[2] важное место занимает налоговое сопротивление, то есть отказ от уплаты налогов и сборов по различным мотивам. С учетом того, что налоговые поступления являются доминирующим источником доходов бюджетов многих стран мира, данная мера выступала одним из ключевых факторов в борьбе за права человека или сокращение военных расходов, а также за отмену непопулярных правительственных решений. В настоящее время для Республики Беларусь тема налогового сопротивления является весьма актуальной, что объясняется сложившейся политической и социально-экономической обстановкой, структурой расходной части государственного бюджета, необоснованными финансовыми решениями.

Налоговое сопротивление является вопросом на стыке множества дисциплин: теория налогообложения, психология экономического поведения, философия, история, права человека. В зарубежной

---

[1] Computer Systems Institute., канд. экон. наук, LL.M.,Чикаго, США.

[2] Методы экономического бойкоты включают, к примеру, отказ от потребления определенных продуктов или товаров некоторых производителей, отказ или задержку уплаты арендных платежей, снятие банковских депозитов, международное эмбарго и наложение санкций, др. https://www.aeinstein.org/nonviolentaction/198-methods-of-nonviolent-action/ (доступ 1.03.2021).

литературе можно найти отсылки к историческим аспектам данного вопроса, а также попытки объяснить отказ от уплаты налогов как особенность экономического поведения людей, главным образом, в борьбе за мир.

Целью данной работы является исследование теоретических основ налогового сопротивления, а также его реализация в Республике Беларусь. Первый раздел посвящен раскрытию понятия налогового сопротивления, его мотивов и методов. Во втором разделе изучены причины данного явления в Республике Беларусь в историческом аспекте, а также результаты налогового сопротивления в данной стране.

Понятие налогового сопротивления, его причины и методы

Налоговое сопротивление представляет собой отказ от уплаты налога в связи с несогласием введением данного налога, либо в качестве выражения протеста из-за проводимой государственной политики, либо из-за оппозиции налогообложению в целом. По своей природе налоговое сопротивление является ненасильственной формой прямого действия[1], а в случае нарушения налогового законодательства – формой гражданского неповиновения[2]. Так, налоговое сопротивление стало определяющим фактором достижения целей женского избирательного движения, в особенности в Великобритании, элементом ненасильственной борьбы за независимость в Индии, а также на протяжении многих десятилетий определяет образ мышления и жизни противников войн в странах Запада.

Исторический опыт демонстрирует, что налоговое сопротивление в различных странах может быть обусловлено целой совокупностью причин, связанных как с политическими факторами, так и нарушением принципов и функций налогообложения. Причины налогового сопротивления были систематизированы автором исходя из идей, лежащих в основе определения явления и отражены в таблице 1.

Таблица 1. Причины налогового сопротивления

Идея	Причины
Налог – это грабеж	– Идея о том, что государство не имеет легитимного права пользоваться плодами чужого труда, и налогообложение равносильно грабежу или рабству; – Идея о том, что добровольные пожертвования и

[1] D. Graeber, Direct Action: An Ethnography, AK Press, Oakland, 2009, pp. 203.
[2] K. Brownlee,"The communicative aspects of civil disobedience and lawful punishment", Criminal Law and Philosophy, 2007, 1 (2), p. 179.

	благотворительность более эффективны, чем расходование бюджетных средств, полученных от обязательного налогообложения; – Отдельные лица предпочитают отказаться от благ, предоставляемых государством (например, бесплатная медицина, образование, государственная пенсия) в пользу частных услуг; – Лица, не являющиеся гражданами страны, а потому не имеющие право голоса на выборах, могут отказаться от уплаты налогов.
Несогласие с введением конкретного налога	Введение налога противоречит предписаниям международного права, Конституции страны, нарушает права налогоплательщиков, а также принципы эффективности и справедливости налогообложения. Затраты государства на внедрение и администрирование налога выше, чем предполагаемые поступления от его взимания.
Несогласие с проводимой государственной политикой	– Участие государства в аморальных, неэтичных или деструктивных действия, таких как войны или смертная казнь, и уплата налогов неизбежно финансирует данную деятельность; – Государство нелегитимно, то есть правители не пришли к власти законным образом; – Правительственный режим у власти коррумпирован и обслуживает в основном собственные нужды и желания, а не реальные потребности населения; – Размер и масштабы правительства достигли уровня, намного превышающего то, что требуется от государства; – Богатые люди или лица у власти не уплачивают свою «справедливую долю»; – Расходы бюджета неэффективны, а собранные налоговые доходы, направленные на финансирование отдельных сфер, не получают адекватной отдачи;

Источник: собственная разработка на основе https://nwtrcc.org/.

Перечисленные выше причины налогового сопротивления подтверждаются оценкой исторических фактов данного явления как в Республике Беларусь, так и за рубежом.

Методы налогового сопротивления могут быть разделены на две группы: легальные и нелегальные. Применение легальных методов

позволяет сократить сумму уплачиваемых налогов и оставаться при этом в рамках правового поля. Они включают следующее:

– избегание налогообложения, то есть уменьшение сумм, подлежащих уплате, с использованием различных методов (налоговое планирование, использование лазеек в законодательстве);

– уплата с выражением протеста (например, присоединение протестных писем к налоговой декларации, уплата налога мелкими монетами, чтобы создать неудобство для тех, кто принимает платежи).

– уменьшение налогооблагаемого дохода и потребления. По сути, это подразумевает изменение образа жизни с целью уплаты меньшей суммы налогов. Например, отказ от покупки алкоголя в пользу домашнего вина; использование велосипеда вместо бензина, чтобы не уплачивать акцизы на алкоголь и топливо. В некоторых странах сторонники налогового сопротивления придерживаются популярной концепции «simple living» (США, Великобритания), подразумевающей работу не на полную ставку и сокращение потребления, что, с учетом возможности получить большие суммы налоговых вычетов, обнуляет сумму уплачиваемых налогов.

Целью нелегальных методов выступает полный или частичный отказ от уплаты налогов, что предусматривает:

– уклонение от уплаты налогов (например, путем сокрытия доходов, выплаты заработной платы в конверте или через электронные системы).

– «перенаправление». Некоторые лица отказываются уплачивать налог полностью или частично, но вместо этого жертвуют эквивалентную сумму на благотворительность. Так они демонстрируют то, что их налоговое сопротивление не вызвано эгоистическими побуждениями, но лишь желанием направить денежные средства на общее благо способом, который они считают действительно эффективным. Для Республики Беларусь данный метод был очень актуален в 2020 году с учетом того, как расходуются денежные средства бюджета, в частности, на борьбу с последствиями COVID-19.

– отказ от уплаты, который заключается в игнорировании извещений налоговых администраций или прямой декларации отказа от уплаты всей суммы налога или ее части. Это характерно для США, где отдельные лица отказываются от уплаты 17,76% суммы налога, что соответствует году революции (1776 г.).

– отказ от уплаты отдельных налогов. Некоторые сопротивляющиеся отказываются добровольно платить только определенные налоги потому, что данные налоги наносят им особый ущерб, либо потому, что отказ от уплаты представляет собой полезную символическую цель, либо потому, что данным налогам легче

«сопротивляться». Например, в США многие отказываются уплачивать федеральный акциз на телефонную связь, поскольку данный налог обычно повышается в период военных действий. Для американцев этот акциз является символом «военного налога», а сами телефонные компании относятся к отказу от его уплаты с пониманием и уведомляют правительство обо всех фактах.

Налоговое сопротивление в Республике Беларусь

Феномен налогового сопротивления в Республике Беларусь определяется большим количеством фактором, включающих историческое прошлое, несформировавшее налоговое сознание, специфику социально-экономической и политической систем. По нашему мнению, генезис налогового сопротивления в Республике Беларусь можно разделить на три периода: первый этап – до 2014 г.; второй этап – 2014-2020 гг., третий этап – 2020 г.

Первый этап характеризуется переходом Республики Беларусь от советского прошлого к современной модели социально-экономической системы и может быть ассоциирован с восприятием налогообложения как «узаконенного грабежа». Несмотря на проведение структурной перестройки экономики, уровень налоговой грамотности многих белорусов оставался на довольно низком уровне, что может быть связано с дизайном самой системы подоходного налогообложения[1], непрозрачностью системы формирования и расходования средств государственного бюджета, и, как следствие, недоверием государственным органам в целом, недостаточностью усилий государства, направляемых на формирование налоговой морали у населения. Налоговое сопротивление на данном этапе осуществлялось неосознанно, и его главным методам выступало уклонение от уплаты налогов. Итогом явился высокий уровень теневой экономики, который, по оценкам Всемирного банка, в 2004-2015 гг. в среднем составлял 44,52% ВВП[2].

Второму этапу (2014-2020 гг.) налогового сопротивления свойственно смещение его доминирующей причины в сторону несогласия с принятием отдельных актов законодательства, что имело налоговые последствия для отдельных категорий населения. Например,

[1] Система уплаты подоходного налога с физических лиц в Республике Беларусь устроена таким образом, что работодатель, выступая в качестве налогового агента, рассчитывает налоги и взносы за своих работников и уплачивает их путем удержания сумм из заработной платы. Необходимость предоставления налоговой декларации возникает лишь при получении определенных категорий доходов (например, поступления из-за рубежа, от реализации транспортного средства или недвижимого имущества) и, как правило, не связана с основной трудовой деятельностью. В результате значительная часть населения не знает о размерах налогов и сборов, уплачиваемых с сумм получаемых ими доходов.

[2] L. Medina, F. Schneider, Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper WP 18/17. P. 69.

в 2014-2020 гг. в Республике Беларусь взималась государственная пошлина за выдачу разрешения на допуск транспортного средства к участию в дорожном движении, уплата которой производилась при прохождении технического осмотра. Результатом этого стал отказ многих водителей от прохождения технического осмотра, что привело к недополучению бюджетом планируемых налоговых расходов, а также эксплуатации потенциальными плательщиками транспортных средств, исправность которых не была подтверждена документально.

В марте 2015 г. индивидуальные предприниматели из Витебска объявили забастовку и отказались уплачивать налоги в знак протеста против вступления в силу требований Указа от 16 мая 2014 года № 222 «О регулировании предпринимательской деятельности и реализации товаров индивидуальными предпринимателями и иными физическими лицами». Данный документ сделал невозможным реализацию товаров, ввезенных на территорию Республики Беларусь с территории государств – членов Евразийского экономического союза без документов, подтверждающих их приобретение[1]. Довольно жесткая оценка соответствия продукции легкой промышленности по сравнению с действовавшими в Республике Беларусь ранее, высокая стоимость получения документов об оценке (подтверждении) соответствия продукции обязательным требованиям Технического регламента ЕАЭС[2], а также отсутствие достаточного количества органов сертификации и испытательных лабораторий существенно усложняли функционирование малого бизнеса и потенциально могли привести к прекращению деятельности 70% предпринимателей, осуществляющих розничную торговлю продукцией легкой промышленности[3].

Еще одним примером налогового сопротивления в Республике Беларусь может служить отказ уплачивать так называемый «налог на тунеядцев», введенный в 2015 г. Декретом Президента Республики Беларусь № 3 «О предупреждении социального иждивенчества». В основе документа лежала идея привлечения неработающей части трудоспособного населения страны к финансированию расходов государственного бюджета[4], то есть решения вопроса, известного в

[1] Указ Президента Республики Беларусь от 16 мая 2014 г. № 222 «О регулировании предпринимательской деятельности и реализации товаров индивидуальными предпринимателями и иными физическими лицами».

[2] Решение Комиссии Таможенного союза от 09 декабря 2011 г. № 876 «О принятии технического регламента Таможенного союза «О безопасности продукции легкой промышленности».

[3] А.Ю.Пекарская, В.Л. Ясюкайтис, Проблемы развития индивидуального предпринимательства в Республике Беларусь в условиях действия Технического регламента Таможенного союза «О безопасности продукции легкой промышленности, *Стратегия развития экономики Беларуси: факторы формирования и инструменты реализации*, Институт экономики НАН Беларуси,Минск: Право и экономика, 2015, с. 182.

[4] Декрет Президента Республики Беларусь от 2 апреля 2015 г. № 3 «О предупреждении социального иждивенчества».

экономической теории как «проблема безбилетника»[1]. На момент подписания Декрета официальный уровень безработицы составлял около 0,5%, при этом 10% трудоспособного населения не уплачивало подоходный налог по различным причинам.

Обязанность уплаты сбора в размере 20 базовых величин лицами, находящимися на территории Республики Беларусь не менее 183 дней в календарном году и не участвующими в финансировании государственных расходов вызвало негативную реакцию и привело к протестам (так называемым «маршам нетунеядцев»). Большинство лиц, получивших извещения, либо отказались от уплаты сбора, либо оспорили в налоговой инспекции необходимость его уплаты, либо нашли способ обхода законодательства (например, путем регистрации в качестве ремесленника, что позволяло уплачивать ремесленный сбор в размере 1 базовой величины). Например, в феврале 2017 г. сбор на финансирование государственных расходов за 2015 г. в размере около 8,32 млн. долл. США уплатили 51,6 тыс. человек, что составило около 11% граждан, получивших извещения Министерства по налогам и сборам[2]. В конечном итоге сбор был отменен ввиду его неэффективности, а также негативного общественного мнения о необходимости его взимания.

Наконец, третий этап налогового сопротивления в Республике Беларусь обусловлен ситуацией с COVID-19, последствиями Президентских выборов 2020 г. и вызван несогласием с проводимой политикой государственных расходов[3], а также отношением к действующей власти как нелегитимной. Налоговое сопротивление явилось элементом экономического бойкота, к которому призывал Координационный Совет осенью 2020 г., и заключалось в следующем:

1) легальный метод – добиться уменьшения поступлений налога на добавленную стоимость и акцизов путем сокращения потребления вредной продукции (табачные изделия и алкоголь) и отказ от крупных покупок;

---

[1] Ситуация, когда человек может получить общественное благо вне зависимости от того, оплачивает ли он свою долю издержек в финансировании обеспечения данным благом. (Baumol, William J. *Welfare Economics and the Theory of the State*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952).

[2] Сбор на финансирование госрасходов уплатили 51,6 тысяч белорусов, Министерство по налогам и сборам Республики Беларусь (21.07.2017), http://nalog.gov.by/ru/publication_ru/view/sbor-na-finansirovanie-gosrasxodov-uplatili-516-tys-belorusov-25426/. (доступ 1.03.2021)

[3] Например, Законом о бюджете на 2021 г. предусмотрено, что 48,9% расходов Республиканского бюджета будут направлены на финансирование общегосударственной деятельности, 15,5% – на финансирование национальной обороны, судебной власти, правоохранительной деятельности и обеспечения правопорядка. Одновременно на социальную сферу будет направлено 20,2% расходов республиканского бюджета, при этом 4,6% – на выплату пенсий военнослужащим, и лишь 0,026% – на социальную защиту (Закон Республики Беларусь от 29 декабря 2020 г. № 73-З «О республиканском бюджете на 2021 г.»).

2) нелегальный метод – проводить расчеты наличными средствами, не отражая их в учете для того, чтобы сократить декларируемые суммы доходов и расходов.

Согласно результатам социологического опроса «Народный опрос», 47% респондентов отказались от совершения крупных покупок, а 34% оплачивали приобретение товаров и услуг наличными денежными средствами[1].

Итоги экономического бойкота и налогового сопротивления в 2020 г. оценить достаточно сложно ввиду того, что сокращение налоговых доходов бюджета Республики Беларусь происходило под воздействием множества факторов, вызванных парадигмой социально-экономического развития страны в целом, а также последствиями COVID-19 в Беларуси и на глобальном уровне.

Выводы

Налоговое сопротивление связано, главным образом, с частичным или полным отказом от уплаты налогов и сборов легальными и нелегальными методами, что определяется сильными личными или общественными убеждениями, касающимися неэффективности и несправедливости взимания отдельных налогов или налогообложения в целом, неспособности государства выполнять возложенные на него функции или нелегитимности государственной власти.

Развитие налогового сопротивления в Республике Беларусь характеризуется постепенной сменой его причин, начиная с отрицания налогообложения в целом, перетекая в несогласие с изменением налогового законодательства и, наконец, в использование его как инструмента достижения политических целей. Анализ последствий эпизодов налогового сопротивления достаточно сложен ввиду невозможности получения достоверной информации о количестве его участников или суммах налоговых доходов, не поступивших в бюджет по данной причине. Тем не менее, мировой исторический опыт свидетельствует об эффективности данного метода ненасильственного сопротивления.

Библиография:

Литература:

Baumol, William J. *Welfare Economics and the Theory of the State*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952.

Brownlee K.,"The communicative aspects of civil disobedience and lawful punishment", Criminal Law and Philosophy, 2007, 1 (2), p. 179.

[1] Выборка не является репрезентативной. Результаты носят иллюстративный характер. https://public.tableau.com/profile/narodny.opros#!/vizhome/Narodny_opros_11/NarodnyOpros (доступ 2.03.2021)

Graeber D., *Direct Action: An Ethnography*, AK Press, Oakland, 2009, pp. 203.

Medina L., Schneider F., *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper WP 18/17. P. 69.

Пекарская А.Ю., Ясюкайтис В.Л., Проблемы развития индивидуального предпринимательства в Республике Беларусь в условиях действия Технического регламента Таможенного союза «О безопасности продукции легкой промышленности, *Стратегия развития экономики Беларуси: факторы формирования и инструменты реализации*, Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2015, с. 182.

Нормативные правовые акты:

Декрет Президента Республики Беларусь от 2 апреля 2015 г. № 3 «О предупреждении социального иждивенчества».

Закон Республики Беларусь от 29 декабря 2020 г. № 73-З «О республиканском бюджете на 2021 г.».

Решение Комиссии Таможенного союза от 09 декабря 2011 г. № 876 «О принятии технического регламента Таможенного союза «О безопасности продукции легкой промышленности».

Интернет-источники:

https://www.aeinstein.org
https://www.nalog.gov.by
https://public.tableau.com

Ольга Дробыш[1]

Ограничения конституционного права на высшее образование в Республике Беларусь: отдельные аспекты правового регулирования

Olha Drobysh

Restrictions on the Constitutional right to higher education in the Republic of Belarus: certain aspects of legal regulation

Ключевые слова: высшее образование, инклюзия, ограничение права.
Keywords: higher education, inclusion, restriction of rights.

Abstract

The article analyzes the legislation and educational practice in the aspect of legal regulation of restrictions on the implementation of the constitutional right to higher education. Based on the systematization of constitutional norms and norms of educational legislation regulating access to higher education, the author concludes that there is a sufficiently justified need to establish legislative qualifications in the process of ensuring access to higher education. However, an analysis of the current practice of legislative regulation of educational relations allows us to conclude that it is necessary to improve legislation in this area.

Проблема возникновения противоречий интересов личности, общества и государства в процессе реализации прав и свобод, обеспечения баланса данных интересов является ключевой в конституционном праве. Разработка, толкование целей, принципов, а также законодательное установление способов ограничений прав и свобод человека относится к наиболее спорным аспектам юридической теории и практики. Данное противоречие разрешается путем закрепления в Конституции основ и условий ограничений прав и свобод, а в законодательстве – конкретных способов ограничений, вытекающих из конституционных предписаний. Научно обоснованное представление о пределах осуществления прав и свобод исходит из концепции свободы и ответственности в обществе и государстве. Как справедливо отмечает профессор Г.А. Василевич, «Конституция государства служит прогрессу общества, людям, если в ней отражён оптимальный баланс интересов государства и личности, если они равноправные и равноответственные субъекты»[2].

Статья 23 Конституции Республики Беларусь[3] (далее – Конституция) устанавливает, что ограничение прав и свобод личности допускается только в случаях, предусмотренных законом, в

---

[1] Беларуская акадэмія, кандидат юридических наук, Гродно, Республика Беларусь

[2] Г. А. Василевич, *Конституционные основы реализации правовых норм: теория и практика*, Издательство БГУ, Минск, 2014, с. 18.

3 *Конституция Республики Беларусь 1994 г.* : с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г.

интересах национальной безопасности, общественного порядка, защиты нравственности, здоровья населения, прав и свобод других лиц.

Право на высшее образование является одним из значимых, неотъемлемых прав человека, предусмотренных международно-правовыми актами и гарантируемых на национальном уровне. С одной стороны, реализация данного права призвана обеспечить важнейшие жизненные потребности и интересы человека, гарантировать его развитие, достойный и достаточный уровень жизни; с другой стороны, само высшее образование выступает основой социального, культурного, экономического и политического порядка любой страны мира, является основным источником формирования кадрового потенциала.

Право на высшее образование принадлежит любому человеку и может быть реализовано вне зависимости от его правовой связи с соответствующим государством (что находит закрепление в конституционной номинации «каждый») и обладает, таким образом, признаками всеобщего права, что соответствует международным стандартам. В соответствии со ст. 2 Протокола № 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод (ETS №009) никому не может быть отказано в праве на образование[1]. Право на доступность высшего образования на конкурсной основе (п.1 ст. 26 Всеобщей декларации прав человека, п.1 ст. 13 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах[2], ст.2 Протокола, № 1 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, ч.1 ст. 49 Конституции). Согласно ч.3 ст. 49 Конституции, высшее образование доступно для всех в соответствии со способностями каждого; каждый может на конкурсной основе бесплатно получить соответствующее образование в государственных учебных заведениях. Данная норма согласуется со ст. 3 Всемирной декларации о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (далее – Декларация о высшем образовании), что «…доступ к высшему образованию должен определяться способностями, возможностями, усилиями, упорством и настойчивостью тех, кто хочет получить такое образование, и возможность получения такого доступа может сохраняться на протяжении всей жизни, так, чтобы ею можно было воспользоваться в любое время при должном признании ранее приобретённых навыков»[3]. Право на высшее образование распространяется на всех без

1 *Протокол [№1] к Конвенции о защите прав человека и основных свобод* (ETS № 009), Париж, 20 марта 1952 г.

2 *Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах,* принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2200 A (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г.

3 *Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры,* Париж, 9 октября 1998 г.

исключения граждан Республики Беларусь, иностранных граждан и лиц без гражданства, проживающих на её территории на законных основаниях, а также за её пределами (ст. 11 и часть 1 ст. 49 Конституции, ст. 3 Кодекса Республики Беларусь об образовании[1] (далее – Кодекс).

Рассмотрим объективные по сути, а также законодательно установленные условия (цензы), ограничивающие участие лица в осуществлении данного права.

С одной стороны, ограничение может быть вызвано естественными психофизиологическими особенностями самого человека, обусловленными его возрастом, состоянием здоровья (абитуриент обязан предоставить медицинскую справку о состоянии здоровья), способностями, уровнем подготовки (ч. 3 ст. 49 Конституции, ст. 213 Кодекса устанавливают условие конкурсной состязательности). С другой стороны, оно может быть ограничено объективными факторами: социально-экономической ситуацией в государстве, состоянием системы высшего образования, реальной потребностью государства в кадрах той или иной квалификации – то есть, нормативным вмешательством. Так, согласно п. 7 ст. 3, п. 4 ст. 57 Кодекса прием лиц в учреждение высшего образования осуществляется в соответствии с контрольными цифрами приема. Контрольные цифры приема устанавливаются учредителями учреждений образования на основании сформированного соответствующими государственными органами заказа на подготовку специалистов с учетом необходимости обеспечения конкурсного отбора. Таким образом, право на высшее образование ограничивается государством квотами (цифрами приёма).

Комплекс государственных гарантий на уровне высшего образования ограничивается также текущим уровнем развития национальной экономики и финансовой сферы. Так, в соответствии с п.2 ст. 3 Кодекса об образовании граждане имеют право на получение в государственных учреждениях образования на конкурсной основе бесплатного высшего образования, если соответствующее образование за счет средств республиканского и (или) местных бюджетов они получают впервые. Таким образом, законодатель ограничивает круг субъектов права на бесплатное высшее образование, устанавливая ценз гражданства и однократности.

Конституционный Суд Республики Беларусь[2] признает, что предусматриваемые Кодексом требования к порядку приема лиц для получения образования в пределах определенной численности

[1] *Кодекс Республики Беларусь об образовании* от 13 января 2011 г. №243-З.
[2] Решение Конституционного Суда Республики Беларусь от 30 дек. 2010 г., № Р-553/2010 *О соответствии Конституции Республики Беларусь Кодекса Республики Беларусь об образовании.*

обусловлены объективными обстоятельствами. Прогнозирование потребностей в трудовых ресурсах, в том числе, для нужд экономики Республики Беларусь, позволяет организовывать обучение по новым специальностям (профессиям), необходимым для обеспечения социально-экономического развития страны, либо увеличивать или прекращать (сокращать) подготовку определенных специалистов, осуществляя в необходимых случаях финансирование за счет средств республиканского и (или) местных бюджетов. Развивая данную позицию, необходимо отметить, что указанные нормы ограничивают доступ к высшему образованию, но при этом позитивно влияют на качество высшего образования за счёт отбора наиболее подготовленных абитуриентов.

В конкурсе на получение высшего образования по ряду специальностей, связанных с обеспечением национальной безопасности, имеют право участвовать только граждане Республики Беларусь, прошедшие профессиональный отбор (п.6 ст. 3 Кодекса), что обусловлено национальными интересами и согласуется с нормой ст. 11 Конституции, допускающей определения иного, по сравнению с гражданами Республики Беларусь, порядка пользования правами и свободами.

Правопритязание на высшее образование возможно лишь при условии преодоления образовательного ценза: последовательном успешном освоении образовательных программ предыдущих уровневых элементов системы – общего среднего, профессионально-технического или среднего специального образования (ст. 213 Кодекса).

Одной из наиболее уязвимых групп населения являются лица с инвалидностью. Наиболее очевидные трудности, с которыми встречается эта категория – недоступность архитектурно-планировочной среды, трудности получения информации для лиц с нарушениями слуха и зрения, проблемы проезда к месту занятий.

В целях обеспечения гарантий безбарьерной среды приняты: Закон Республики Беларусь от 11.11.1991 (ред. от 16.11.2010) № 1224-XII «О социальной защите инвалидов в Республике Беларусь», Закон Республики Беларусь от 23.07.2008 (ред. от 12.12.2013) № 422-З «О предупреждении инвалидности и реабилитации инвалидов»; Закон Республики Беларусь от 05.07.2004 (ред. от 04.01.2014) № 300-З «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Беларусь»; Приказ Минстройархитектуры Республики Беларусь от 17.12.2007 (ред. от 02.05.2014, с изм. от 26.08.2014) № 409 «Об утверждении и введении в действие технических нормативных правовых актов в строительстве». В стадии проекта находится закон «О социальной защите инвалидов».

Однако, как справедливо отмечают специалисты Наблюдательной группы Болонского комитета, в нашей стране доступность высшего образования для социально уязвимых групп населения (выпускники сельских школ, люди с инвалидностью, с низким уровнем дохода, сироты и др.) не только не расширяется, но даже сокращается ввиду свёртывания некоторых преференционных инструментов и нечувствительности системы к новым европейским механизмам обеспечения инклюзивности[1]. В проект новой редакции Кодекса об образовании по этому направлению также не вносится существенных изменений.

В результате доля людей с инвалидностью, получающих высшее образование, сокращается. Так, если в 2010/11 г. в белорусских вузах обучалось 1684 инвалида, или 0,44% студенческого контингента, то в 2017/18 г. – 915, или 0,34%. Хотя среди учащихся в средних школах инвалиды в 2016/17 г. составляли 0,94%[2].

Очевидно, что процесс получения высшего образования лицами, имеющими особый социальный статус, не может (и не должен) быть массовым. Далеко не все инвалиды способны к обучению в высших учебных заведениях. Это определяется целесообразностью, связанной со степенью тяжести заболевания, его формой, проявлениями и другими физиологическими и личностными особенностями. Далеко не все пенсионеры хотят и способны продолжать учебу в «университетах третьего возраста» в силу физиологических изменений их организма, угасания мыслительных и интеллектуальных процессов деятельности.

Стоит отметить, что проекты по организации получения высшего образования лицами, находящимися в местах заключения, не состоялись по причинам отсутствия правового и организационного обеспечения. Хотя инклюзивное образование, как единственно возможный путь к ресоциализации в таких обстоятельствах, сложно переоценить.

По мнению автора, повышению инклюзии в системе высшего образования способствовало бы дальнейшее совершенствование правового регулирования дистанционных форм обучения (включая детальную регламентацию вопросов приёма на обучение, методик контроля знаний и компетенций, форм и способов проведения промежуточной и итоговой аттестации и т.п.).

Рассуждая о природе права на высшее образование и его нормативных ограничениях, нельзя не отметить, что политический

[1] *Имплементация дорожной карты реформирования высшего образования Беларуси. 6 мониторинговый отчёт (май – октябрь 2017),* Источник: http://bolognaby.org/images/uploads/2017/01/4th-Bologna-Report_Oct-Dec_RU.pdf , [Доступ: 26.01.2020].

[2] *Белая книга 2018. Европейские перспективы белорусского высшего образования.* В. Дунаев (ред), Vilnius : VŠĮ «Socialinės ir politinės ekspertizės agentūra», 2018, c.14.

кризис в Республике Беларусь, спровоцированный президентскими выборами в 2020 году, пополнил правоприменительную и правоохранительную практику фактами, которые автору сложно осмыслить и принять с правовой точки зрения.

Оставляя за пределами данного исследования вопросы о правомерности и законности протестного движения, его причинах и следствиях, всё же констатируем, что за участите в протестном движении и публичное выражение гражданской позиции из университетов республики под разными предлогами были отчислены сотни студентов[1]. Многие были заключены под стражу и подвергнуты уголовному преследованию. Таким образом, в настоящее время право получения высшего образования ограничено и напрямую зависит от степени лояльности студента по отношению к действующей власти.

Полагаем, что данная ситуация противоречит международным стандартам в сфере образования и конституционным установлениям, закрепляющим право на получение высшего образования без всякой дискриминации (ст. 1 Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования[2], ст. 3 Декларации о высшем образовании, ст. 22, 33 Конституции). В соответствии со ст. 1 Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования под дискриминацией понимается всякое различие, исключение, ограничение или предпочтение по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, экономического положения или рождения, которое имеет целью или следствием уничтожение или нарушение равенства отношений в области образования. Данные нормы согласуются со ст. 33 Конституции, гарантирующей свободу мнений, убеждений и их свободное выражение.

Таким образом, можно заключить, что конституционное право на высшее образование является ограниченным правом, обусловленным личными возможностями и государственными интересами, уровнем социально-экономического развития государства, что и предопределяет суть правовой регламентации. Законодательство Республики Беларусь, в целом, соответствует международным стандартам, однако в вопросе обеспечения инклюзии, в вопросах правоприменительной практики в системе высшего образования оно должно совершенствоваться.

Библиография:

[1] *В Белоруссии отчислили 300 студентов из-за протестов,* Источник: https://ria.ru/20201113/studenty-1584514132.html, [Доступ: 10.02.2021].

[2] *Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования*: принята Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры 14 дек. 1960 г.

Литература:

Белая книга 2018. Европейские перспективы белорусского высшего образования. В. Дунаев (ред.), Vilnius, VŠĮ «Socialinės ir politinės ekspertizės agentūra», 2018.

Василевич, Г. А. *Конституционные основы реализации правовых норм: теория и практика*, Издательство БГУ, Минск, 2014, с. 18.

Нормативные правовые акты:

Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры, Париж, 9 октября 1998 г.

Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования: принята Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры 14 дек. 1960 г.

Конституция Республики Беларусь 1994 г. : с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г.

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2200 A (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г.

Протокол [№1] к Конвенции о защите прав человека и основных свобод (ETS № 009), Париж, 20 марта 1952 г.

Решение Конституционного Суда Республики Беларусь от 30 дек. 2010 г., № Р-553/2010 О соответствии Конституции Республики Беларусь Кодекса Республики Беларусь об образовании.

Кодекс Республики Беларусь об образовании от 13 января 2011 г. №243-З

Интернет-источники:

http://bolognaby.org/

https://ria.ru/

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРАЛОГІЯ

Алег Дзярновіч[1]

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНЫ КОМПЛЕКС "ЛІТВА" Ў КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЕ БЕЛАРУСІ

Aleh Dziarnovich

Cultural and historical complex "Lithuania" in the cultural heritage of Belarus

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, Беларусь, культураня спадчына, традыцыі

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Belarus, cultural heritage, traditions

Abstract: The non-linearity and multi-component formation of the cultural traditions of Belarus very well illustrate the formation, coexistence and interaction in the Middle Ages and early Modern Times of such historical and cultural complexes as ‘Lithuania’ and ‘Rus’. The Lithuanian period in the history of Belarus is important not only for its duration - five and a half centuries - but also for the fundamental changes that took place at that time. We can try to use the cataphatic (positive) principle of describing the problem, the wording of which, in this case, would look like this: "What has historical Lithuania given us?" The answer to this question can be systematized by points and more extensively describe them: territory; languages; denominations; images and signs; traditions.

Уступ

Нелінейнасць і шматкампанентнасць фармавання культурных традыцый Беларусі вельмі добра ілюструюць фармаванне, суіснаванне і ўзаемадзеянне ў Сярэднявеччы і раннім Новым часе такіх гістарычна-культурных комплексаў, як “Літва” і “Русь”. У сучаснай беларускай гістарыяграфіі сфармаваліся даволі палярныя погляды на праблему ўдзелу ў генезісе мадэрнай беларускай нацыі гэтых двух комплексаў і двух супльнасцяў літвінаў і русінаў. Разыходжанні паміж гэтымі поглядамі маюць і метадалагічныя адметнасці, і шкала адрозненняў знаходзіцца паміж канструктывізмам і прымардыялізмам.

Але ёсць яшчэ адзін ракурс поглядаў на праблему. Як ў багаслоўі вылучаюцца два кірункі – апафатычны і катафатычны, – так і ў аналізе гістарыясофскіх праблем мы можам выкарыстаць прынцыпы пазнання сутнасцяў праз адмаўленне ці прызнанне істотных характарыстык. І ў нашым выпадку мы можам паспрабаваць выкарыстаць катафатычны (станоўчы) прынцып апісання праблемы, фармулёўка якой, у такім разе, будзе выглядаць наступным чынам: “Што нам дала гістарычная

[1] Інстытут гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, Мінск, Беларусь

Літва?” Адказ на гэтае пытанне магчыма сістэматызаваць па пунктах і больш пашырана іх апісаць:

-- тэрыторыю;
-- мовы;
-- канфесіі;
-- вобразы і знакі;
-- традыцыі.

Тэрыторыя

У сапраўднасці тэрмін Літва мае некалькі значэнняў і сваю іерархію прачытання[1]. У XIV-XVI стст. “Літва” мела значэнне палітоніму і пазначала ўсю тэрыторыя дзяржавы, падуладнай Гедымінавічам-Ягайлавічам. Але ўнутры самой дзяржавы існавала некалькі гістарычна-культурных рэгіёнаў, сярод якіх Літва была адным з галоўных – яе тэрыторыя ахоплівала заходнюю і паўночна-заходнюю частку краіны. Хоць ментальныя межы гэтага рэгіёну былі рухомыя, з тэндэнцыяй пашырэння на ўсход. Так Менск, напрыклад, у XV ст. у айчынных крыніцах мог прыгадвацца як горад, які ляжаў на Русі. Але ўжо ў XVI ст. Менск стала замацаваўся на Літве.

Велізарныя абшары сённяшняй тэрыторыі Беларусі цягам стагоддзяў пад рэгіянальнаю назваю Літва сталі не толькі інтэгральнай часткай краіны, а адной з дзвюх яе базавых тэрытарыяльных частак. Значную частку гэтай гістарычнай Літвы складалі сапраўды землі «ўласна Літвы», альбо «Літвы да Міндоўга», якая ахоплівала тэрыторыю Віленшчыны і адкуль у XIII ст. сыходзілі імпульсы новага дзяржавастварэння. І гэты сюжэт не тычыцца тэматыкі балцкага субстрату, якая была актуальнай за тры-шэсць стагоддзяў да ўзнікнення ВКЛ. У XIII ст. гэта была новая старонка славяна-балцкага ўзаемадзеяння і яна ўжо адлюстравана ў гістарычнай памяці праз пісьмовыя крыніцы, а не толькі праз археалагічныя артэфакты.

Да рэгіёну Літва ў XVI ст. адносіліся паветы: Браслаўскі, Ваўкавыскі, Віленскі, Вількамірскі, Гарадзенскі, Лідскі, Троцкі, Упіцкі, практычна цалкам Ашмянскі і Слонімскі, большая частка Наваградскага ды заходняя палова Менскага[2]. У сваю чаргу, Русь у ВКЛ паводле новага адміністрацыйна-тэрыяльнага падзелу (пасля рэформаў 1565-1566 гг.) ахоплівала тэрыторыі Полацкага, Віцебскага (з Аршанскім паветам), Мсціслаўскага ваяводстваў, Рэчыцкі і Мазырскі паветыі Менскага ваяводства. Заходняя ж ускраіна гэтай “Русі”

[1] О. Дзярнович, ‘*Литва’ и ‘Русь’ XIII–XVI вв. как концепты белорусской историографии,* [w:] *«Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* / Петербургские славянские и балканские исследования», 2009, 5–6 (1–2), с. 234–249.

[2] М. Ф. Спиридонов, *«Литва» и «Русь» в Беларуси в XVI в.*, [в:] “*Наш Радавод*”, Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 1996, Ч. 7, с. 208.

трапляла ў Менскі і Наваградскі паветы. Такім чынам, мяжа паміж гэтымі “Літвою” і “Руссю” не супадала ні з этнічнай (у сучасным разуменні), ні ў значнай ступені з адміністратыўнымі межамі (ваяводстваў і паветаў)[1].

Падсумуем: каля траціны тэрыторыі сучаснай Беларусі – гэта землі “гістарычнай Літвы”, якія сталі адной з базавых складовых частак абшараў краіны.

Мовы

Гэты пункт можа падацца нечаканым, але моўны чыннік таксама павязаны з рэгіянальным фактарам Літвы. Беларуская літаратурная мова новай эпохі гістарычна базуецца на сярэднебеларускіх гаворках. Гэта пераходны тып гаворак паміж паўночна-ўсходняй і паўднёва-заходняй дыялектнымі зонамі. Сярэднебеларускія гаворкі не з’яўляюцца па паходжанні дыялектам, яны паўсталі ў выніку натуральнага ўзаемадзеяння мясцовых гаворак і асаблівасцяў суседніх дыялектаў. Тэрыторыя пашырэння сярэднебеларускіх гаворак цягнецца пасам ад Вільні праз Мінск і, звужючыся, да Гомеля[2]. На карце Яфіма Карскага “Беларускія гаворкі” 1903 г. выдання гэтая тэрыторыя была пазначана, як рэгіён “цвёрдага *р* і моцнага акання”[3]. Уласна ж у працэсе стварэння літаратурнай нормы ў канцы XIX – пачатку XX ст. былі задзейнічаны найперш гаворкі паміж Вільняй і Мінскам. Для гэтага меліся гістарычныя і сацыя-культурныя падставы.

Нядаўняе даследаванне палітолагаў Андрэя Казакевіча і Андрэя Асадчага па рэгіянальным і сацыяльным складзе ўдзельнікаў беларускага Адраджэння ў канцы XIX – пачатку XX стст. дазваляе акрэсліць рэгіён, адкуль сыходзілі імпульсы новага культурнага і моўнага працэсу – фармаванне праекту беларускай нацыі і літаратурнай беларускай мовы. Калі ўзяць за крытэр месца нараджэння беларускіх аўтараў, то цэнтрам культурнага руху выступаюць чатыры тагачасных паветы: Вялейскі, Мінскі, Слуцкі і Віленскі. На гэтай тэрыторыі нарадзілася амаль палова (каля 45 %) ад агульнай колькасці дзеячаў беларускага культурнага руху пазначанага перыяду. Да гэтага ядра далучаюцца іншыя паветы таксама з высокай колькасцю культурных дзеячаў. У Віленскай губерні варта адзначыць Дзісенскі і Ашмянскі

---

[1] В. Насевіч, М. Спірыдонаў, *«Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.*, [w:] “*З глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік*”, Мінск, Навука і тэхніка, 1996, Вып. 1, с. 13—14.

[2] Р.І. Аванесаў і інш. (рэд.) *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак (аналіз ізаглос)*, Мінск : Навука і тэхніка, 1969, Карта 73: Сярэднебеларускія ізаглосы першай групы; Карта 75: Групоўка дыялектаў на тэрыторыі Беларусі.

3 Е. Ф. Карский, *К вопросу об этнографической карте Белорусского племени*, Санкт-Петербург: Типография Имп. АН, 1902, [Приложение:] Этнографическая карта белорусского племени. Белорусские говоры, [Варшава], 1903.

паветы; у Гарадзенскай губерні – Сакольскі і Слонімскі. Дапаўняе арэал Наваградскі павет Мінскай губерні. З усіх беларускіх губерніяў абсалютнымі лідарамі выступае Віленская, у якой нарадзілася 36,5 % актывістаў беларускага культурнага руху. Не нашмат ад Віленскай адстае Мінская губерня (35,45 %).[1] Такім чынам, ініцыятарамі і прапагандыстамі беларускага руху канцы XIX – пачатку XX стст. сталі пераважна выхадцы з тэрыторыі гістарычнай Літвы. Апроч іншага, яны былі аднымі з першых аўтараў і сталых карэспандэнтаў легальнай беларускай прэсы ды прыўнеслі моўныя асаблівасці сваіх мясцовасцяў у працэс фармавання беларускай моўнай нормы.

Сярод найбольш выразных такіх асаблівасцяў – моцнае аканне/яканне. Многія лінгвісты лічаць, што ў беларускай мове аканне/яканне – гэта з’ява субстратнага балцкага паходжання. У нашым рэгіёне толькі ў беларусаў і літоўцаў яканне замацавана графічна ў літаратурнай норме. Тое, што ў сучасных літоўцаў у не запазычаных словах пішацца як **е**, чытаецца як гук, вельмі блізкі да **я**. Для перадачы ж уласна гуку **[e:]** у літоўскай мове прыйшлося ўвесці асобную літару – **ė** (е з дыякрытычным знакам – кропкай), якая пазначае доўгі закрыты [ē].[2] Ė — дзявятая літара сучаснааг літоўскага алвафіту. Але ўвёў яе ў пісьмовую мову духоўны пісьменнік і пратэстанцкі пастар XVII ст. Даніэль Кляйн (Daniel Klein) з Прусіі, які ў 1653 г. апублікаваў першую граматыку літоўскай мовы. У сваёй «Grammatica Litvanica» філолаг абгрунтаваў неабходнасць у асобнай літары **ė**, якая вылучала літоўскую мову ад нямецкай, а таксама лацінскай[3]. У далейшым на працу Кляйна абапіраліся аўтары іншых граматык літоўскай мовы, выдадзеных у XVIII ст. у Прусіі.

Мовазнаўцы сыходзяцца, прынамсі, у адным – асаблівасці беларускіх гаворак і беларуская дыялектная сістэма з яе падзелам на паўночна-ўсходнюю і паўднёва-заходнія дыялекты, канчаткова склалася ў эпоху Вялікага Княства Літоўскага[4]. Пра гэта сведчаць факты старабеларускага пісьменства.

Канфесіі

З агульнарэгіянальным паняткам Літва звязана таксама тэма пашырэння і, у пэўным сэнсе, нават узнікнення новых канфесіяў. Першае стагоддзе існавання ВКЛ адзначана дынамічнай раўнавагай

1 А. Казакевіч, А. Асадчы, *Пачаць пісаць па-беларуску. Рэгіянальны і сацыяльны склад беларускага адраджэння, канец XIX – пачатак XX ст.,* [у:] “*Палітычная сфера*”, 2011, № 16—17 (1—2), с. 91—9О.

2 Т.В. Булыгина, О.В. Синёва, *Литовский язык,* [w:] *Балтийские языки*, Москва: Academia, 2006, с. 95.

3 D. Klein, *Grammatica Litvanica*, Regiomonti, Typis et sumptibus Johannis Reusneri, 1653, P. 1, 5—6, 17.

4 А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск, Навука і тэхніка, 1979, с. 320.

паміж паганствам балтаў, усходнім хрысціянствам русі (з малой літары) і новым заходне-хрысціянскім выбарам. Многія Гедымінавічы на рускіх княжэннях прымалі хрысціянства, але прэтэндэнт на вялікакняскую ўладу мусіў, прынамсі дэкларатыўна, заставацца паганцам. Рэалізацыя Крэўскага пагаднення (уніі) 1385 г. прывяло да каталіцкага хросту пазасталага ў Літве паганскага насельніцтва. Такім чынам, у ВКЛ усталяваліся дзве хрысціянскія канфесіі – рыма-каталіцкая і ўсходне-хрысціянская славянскага абраду, якую мы разумеем сёння як праваслаўную. Пры гэтым, каб увайсці ў найвышэйшую палітычную эліту, трэба было прыняць каталіцтва. Выбух еўрапейскай Рэфармацыі нечакана даволі моцна адгукнуўся на прасторах ВКЛ сярод арыстакратыі, шляхты і, часткова, мяшчанства, найперш у форме кальвінізму. Менавіта ў пратэстанцкім асяроддзі, зважаючы на яго канцэпцыю персанальнага чытання Бібліі, праблематыка мовы набыла акрэслены характар і стала адной з важных чыннікаў ідэнтычнасці. Лінгвістычны маніфест Васіля Цяпінскага і тэрміналагічныя эксперыменты Саламона Рысінскага з рэгіянальна-этнічным самаакрэсленнем сябе як *Leucorussus* (грэцка-лацінскі канструкт, які ў перакладзе азначае “беларус”) ляжаць у плоскасці менавіта пратэстанцкіх пошукаў новай рэлігійнасці і ідэнтычнасці. Але пачатак Контррэфармацыі, ці Рэформы царквы, прыпыніў працэс пашырэння пратэстантызму і спарадзіў новую рэлігійна-царкоўную з’яву – грэка-каталіцызм.

Розніца і палемічнасць у ацэнках рэлігійнай уніі не знікла і па сёння. Дыскусійнасць палягае, у тым ліку, і ў фактары ўплыву палітыкі на царкоўныя справы. Вялікія князі літоўскія падтрымлівалі аўтаномную структуру Праваслаўнай Царквы ў абліччы Кіеўскай (Літоўскай) мітраполіі. Пасля ж каталіцкага хросту этнічнай Літвы тэма царкоўнай уніі неаднаразова ўзнікала на вялікакняскім двары, з тым што ў XIV-XV ст. Вільня ішла тут у фарватары Канстанцінопаля, які шукаў паразуменне з Рымам і спадзяваўся на дапамогу лацінскай Еўропы ў супрацьстаянні з асманамі. У гэтым ключы варта разглядаць і Ферара-Фларэнтыйскі сабор 1438-1445 гг. Але пасля ліквідацыі Візантыйскай дзяржавы ўнутраныя пытанні ў царкоўным уладкаванні сталі граць асноўную ролю. Берасцейская ўнія 1569 г. была мадэрнізацыйным адказам на выклікі эпохі Рэфармацыі і крызісу царквы. Цяпер паўстае пытанне, ці была Уніяцкая Царква асобнай канфесіяй, альбо адметнай часткай Каталіцкай Царквы. У сваіх апошніх публікацыях літоўскі гісторык Альфрэдас Бумблаўскас называе Уніяцкую Царкву асобнай канфесіяй і гэты факт для яго з’яўляецца прыкладам талерантнасці ў Вялікім Княстве. Усё ж, калі сыходзіць са статутных дакументаў, то трэба наўпрост сказаць, што ўніяты былі католікамі візантыйскай літургічнай традыцыі. Зважаючы на гэты факт,

варта прызнаць, што на працягу XVII-XVIII стст. ВКЛ было каталіцкай дзяржавай з двума асноўнымі абрадамі. А на тэрыторыі сучаснай Беларусі грэка-каталікі складалі яўную дэмаграфічную большасць. І гэта асаблівасць вельмі выразна адрознівала рэлігійны ландшафт ВКЛ як ад Расіі, так і ад Польшчы. Усходне-хрысціянскі абрад, візантыйскія традыцыі развіваліся пераважна ўжо ў рамках Грэка-каталіцкай Царквы. Але тут трэба адзначыць, што ў XVIII ст. адбываецца працэс лацінізацыі гэтай царквы.

Гэтая канфесійная мазаіка вызначала вельмі разнастайны культурны ландшафт краю.

Вобразы і знакі

Літоўскі перыяд гісторыі пакінуў нам цэлы шэраг візуальных і мастацкіх вобразаў, а таксама адпаведныя сімвалы і знакі. Цэлыя мастацкія стылі і культурныя эпохі прыйшлі да нас як раз у часы ВКЛ.

У XIII ст. абшары нашага краю, незалежна ад дамінантнай этнічнай супольнасці, уяўлялі сабой цывілізацыю дрэва. Лясамі была занятая амаль уся тэрыторыя краю, навыкі апрацоўцы дрэва былі дасканалымі, а жыць у драўляных пабудовах было найбольш мэтазгодна з пункту гледжання тэмпературна-вільготнага рэжыму. Грэкі ў XI ст. навучылі нашых продкаў будаваць храмы ў візантыйскім стылі з выкарыстаннем плінфы – тонкай цэглы. Грамадзянскія пабудовы, у якіх можна было жыць круглы год, з'явіліся ў нашым краі толькі з пашырэннем гатычнага стылю і тэхналогіі кафляных печак. Названыя з'явы пачалі пашырацца ў самым канцы XIII – пачатку XIV стст. Гэта быў перыяд як раз усталявання Вялікага Княства Літоўскага. Пасля Ферара-Фларэнтыйскай уніі 1439 г., з другой паловы XV ст. гатычныя ўплывы атрымалі дасканалае вырашэнне ў архітэктуру візантыйскага стылю ў ВКЛ, таму мы маем такія ўнікальныя аб'екты, як цэрквы ў Мураванцы, Сынкавічах, Супраслі і Кодне.

Надалей ВКЛ спазнала прыход цэлых культурных і светапоглядных эпох, мастацкіх стыляў і напрамкаў – Рэнесансу, Маньерызму, Барока, ранняга Класіцызму, Асветінцтва. Рэнесансныя помнікі адзначаны яшчэ сваёй стрыманасцю, але барока сапраўды стала "нацыянальным стылем", сфармаваўшы тып дзвюхвежавых храмаў, пазнавальны ад Талачына да Коўна. Позні этап Барока на нашых землях атрымаў назву "Віленскага барока" і выявіўся ці не найбольш у архітэктуры грэка-каталіцкіх храмаў.

Пашырэнне мастацкіх стыляў і геаграфічна-храналагічныя абсягі культурных эпох спрычыніліся да дыскусіі пра сімвалічныя межы Еўропы. Адзначым адразу, што гэтыя ментальныя межы паслядоўна, да пачатку XX ст. пасоўваліся на ўсход, у далейшым пераджыўшы стадыі

пульсацыі. Але ў перыяд да эпохі Асветніцтва, да канца XVIII ст., дзве з'явы вызначаюць уяўныя абшары Еўропы – Рэнесанс і Барока. Еўрапейскімі для XVI ст. можна лічыць краіны, дзе сфармаваліся ўласныя рэгіянальныя версіі Рэнесансу, а не толькі прысутнічаюць імпартаваныя артэфакты эпохі. У Вялікім Княстве рэнесансныя тэндэнцыі найбольш выявіліся ў літаратуры, праваވой думцы, кнігадрукаванні, таксама і ў выяўленчым мастацтве. Вось жа помнікі Барока маркіруюць усходнюю мяжу Еўропы для XVII ст.

Разам з тым, захаваліся і матэрыяльныя знакі эпохі, якія мы гатовыя напаўняць новымі сэнсамі: ратушы, як напамін пра гарадское самакіраванне, і прыватныя замкі, як увасабленне аўтаноміі ад дзяржаўнай улады.

Цэлы шэраг выяўленчых апазнавальных знакаў эпохі ВКЛ захавалі ці адрадзілі сваю функцыю пасля доўгага часавага разрыву. Мова тут ідзе пра гербы і, найперш, пра "Пагоню", якая атаясамляецца з Беларуссю ці то ў дзяржаўным, ці то ў палітычным кантэксце. Але многія беларускія гарады з магдэбургскай гісторыяй вярнулі сабе даўнія гербы, якія сталі афіцыйна ўжывацца зноў. І гэты працэс дэманструе не толькі сімвалізм, але і функцыянальнасць спадчыны.

Традыцыі

Магчыма, гэты пункт у пераліку спадчыны Літвы аналізаваць найскладаней. І рэч не толькі ў часавай аддаленасці ад перыяду існавання ВКЛ, але і з-за ўплыву працэсаў, якія накладаліся на той гістарычна-культурны комплекс ужо пасля літоўскага перыяду. А менавіта: расійская бюракратыя і царскае самаўладдзе, савецкі таталітарызм, разбуральнасць дзвюх Сусветных войнаў. Пасля палітычна-юрыдычнага спынення існавання Вялікага Княства Літоўскага як суб'екта Рэчы Паспалітай узнікла новая літвінская культурная традыцыя. Ёй былі ўласцівыя літвінскі патрыятызм і ідэалізацыя гісторыі ВКЛ. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, асабліва ў эпоху рамантызму, распрацоўка міфа Гістарычнай Літвы, да чаго найбольш прычыніліся дзеячы пакалення Адама Міцкевіча, была неабходна для захавання ўласнай этнічнай і культурнай тоеснасці ва ўмовах нівеліроўкі імперскай палітыкай культурнага ландшафту краю.[1]

Канец XIX – другая палова XX стст. былі перыядамі мадэрнізацыі, няхай і запозненай. Мадэрн прыўнёс паскоранасць зменаў не толькі ў эканоміцы, але ў сацыяльнай і культурнай дынаміцы. Тым не менш, выкарыстоўваючы сродкі сацыялогіі і

[1] С Куль-Сяльверстава . *Палітыка. Культура. Асоба. Нарысы па культуры Беларусі*. Гродна, ЮрСаПрынт, 2012, с. 6—7.

культурнай антрапалогіі, мы можам прызнаць некаторыя выразныя адрозненні беларусаў ад сваіх суседзяў, які маюць гістарычны характар.

Параўнаўчыя эмпірычныя і сацыялагічныя назіранні дазваляюць выказаць меркаванне, што сучасныя беларусы схільныя прытрымлівацца ўсталяваных прававых нормаў. Знакамітая гатовасць беларусаў пераходзіць вуліцу толькі на зялёны сігнал святлафору была зафіксаваная зусім не ў XXI ст., а стала прадметам добразычлівых савецкіх анекдотаў яшчэ ў другой палове XX ст. Апроч таго, практыка валанцёрства і ўзаемадапамогі, а таксама ўзнікненне ў апошні час лакальных супольнасцяў кажуць пра існаванне культурнай традыцыі самаарганізацыі.

Падобныя практыкі немагчыма вывесці толькі з традыцыйнага грамадства, якое было практычна ўшчэнт разбуранае калектывізацыяй і мадэрнізацыяй. Нашыя культурныя стэрэатыпы паводзінаў заснаваны на трансляцыі, у тым ліку ў дыдактычнай і навуковай літаратуры, а таксама ў медыях, традыцыяў самакіравання ў магдэбургскіх гарадах і на шляхецкіх сойміках, у рэлігійных брацтвах і рамесных цэхах. У сваёй прававой традыцыі мы робім адсылкі да Статутаў ВКЛ і правоў грамадзянаў на апеляцыю судовых выракаў у Галоўным Трыбунале ВКЛ.

Яшчэ адну традыцыю канстатаваць вельмі лёгка, але яе ацэнкі могуць адрозніваца – гэта шматмоўнасць Беларусі. Рэч у тым, што наш край ніколі не быў аднамоўным, для практычнага і паспяховага жыцця ў ім заўжды было неабходна ў той ці іншай форме валодаць некалькімі, прычым краёвымі, мовамі. Каб напрыклад, жыць у Менску XVII ст., калі яшчэ адносна моцнымі былі пазіцыі старабеларускай мовы, трэбы было яшчэ ведаць польскую, для адукацыі ўмець паслугоўвацца лацінаю, а ў сферы гандлю не зашкодзіла б ужо базавыя веды з ідышу. Пад час руху з усходу на захад Княства ўзмацнялася б значнасць той ці іншай мовы, але актыўных моваў так ці інакш было некалькі. Палітыка планавай савецкай русіфікацыі ў 1930-х — 1980-х гадах выглядае хутчэй як выключэнне, але гэта з'ява індустрыяльнай эпохі і таталітарнай сістэмы.

Падсумаванне

Можна вынесці адзін важны ўрок з прыкладаў функцыянавання традыцыі – пакідаючы матэрыяльныя і ментальныя сляды, традыцыя рэактуалізуецца праз інстытуты і практыкі. Гэтае палажэнне вельмі добра стасуецца да спадчыны гістарычнай Літвы ў нашай гісторыі, хоць у поўным аб'ёме мы можам да канца і не ўсведамляць маштабы тых з'яваў, якія працягваюць і сёння функцыянаваць у нашым культурным і сацыяльным жыцці. Літоўскі перыяд нашай гісторыі важны не толькі сваёй працягласцю – у пяць з паловай стагоддзяў, – але і тымі

фундаментальнымі зменамі, якія адбываліся ў той час. Фактычна, толькі ў XIII ст. Еўропа пачала набываць пазнавальныя для нас рысы – праз камунальныя рэвалюцыі і пашырэнне гарадскога самакіравання, а таксама праз узнікненне ўніверсітэтаў. Гэтыя дзве з'явы зрабілі з часткі хрысціянскага свету тое, што сёння мы ведаем як Еўропу. Як раз каля 1200 г. склалася еўрапейская ўніверсітэцкая сістэма з яе асаблівасцямі, і еўрапейская вучонасць перамясцілася з сярэднявечных кляштараў у гэтыя новыя навучальныя карпарацыі. Сярэдзіна ж XIII стагоддзя была часам узнікнення ВКЛ, яшчэ ў форме кароткачасовага каралеўства. То бок, паўставанне на нашых абшарах новай дзяржавы супала з кардынальнымі трансфармацыямі ў самой Еўропе, таму вестэрнізацыя Вялікага Княства была насамрэч удзелам у працэсе фармавання Еўропы на самым яе ўсходзе. У тым ліку таму Літва застаецца для нас жывой спадчынай.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Klein D., *Grammatica Litvanica, Regiomonti,* Typis et sumptibus Johannis Reusneri, 1653.

Аванесаў Р.І. і інш. (рэд.) *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак (аналіз ізаглос)*, Мінск : Навука і тэхніка, 1969.

Булыгина Т.В., Синёва О.В., *Литовский язык,* [в:] *Балтийские языки*, Москва: Academia, 2006.

Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І., *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск: Навука і тэхніка, 1979.

Дзярнович О., *'Литва' и 'Русь' XIII–XVI вв. как концепты белорусской историографии*, [в:] «Studia Slavica et Balcanica Petropolitana / Петербургские славянские и балканские исследования», 2009, № 5–6 (1–2).

Казакевіч А., Асадчы А., *Пачаць пісаць па-беларуску. Рэгіянальны і сацыяльны склад беларускага адраджэння, канец XIX – пачатак XX ст.*, [у:] "*Палітычная сфера*", 2011, № 16—17 (1—2).

Карский Е. Ф., *К вопросу об этнографической карте Белорусского племени*, Санкт-Петербург: Типография Имп. АН, 1902.

Карский Е. Ф., *Этнографическая карта белорусского племени. Белорусские говоры*, [Варшава], 1903.

Куль-Сяльверстава С., *Палітыка. Культура. Асоба. Нарысы па культуры Беларусі*, Гродна: ЮрСаПрынт, 2012.

Насевіч В., Спірыдонаў М., *«Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.*, [в:] "*З глыбі вякоў. Наш край: Гісторыка-культуралагічны зборнік*", Мінск : Навука і тэхніка, 1996, Вып. 1.

Спиридонов М. Ф., *«Литва» и «Русь» в Беларуси в XVI в.*, [у:] "*Наш Радавод*", Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 1996, Ч. 7.

Наталля Сліж[1]

Функцыя гістарычнай памяці ў мяшчанскім асяроддзі Гародні ў XVI–XVII стст.[2]

Natallia Slizh

The Function of Historical Memory in Burgher Society of Harodnia in the 16th–17th Centuries

Ключавыя словы: Гародня, гістарычная памяць, мяшчане

Key words: Harodnia, historical memory, burgher

Abstract: The article is devoted to the function of historical memory in burgher society of Harodnia in the sixteenth – seventeenth centuries. The research has based on the documents. Historical memory in burgher society had practical meaning. It played important role in the cases of heritage, selling and buying property. In the social context the documents possessed information for defending burgher's right. But we could not insist that the burgher society had strong strategy in historical memory.

Тэматыка культурнай і гістарычнай памяці стала важным даследчым накірункам. Адносна перыяду Новага часу яе распрацоўваюць у дачыненні да набілітэту, бо менавіта для гэтай часткі насельніцтва было важна даказаць сваё выключнае права на дамінаванне ў палітычнай сістэме[3]. Асноўныя метадалагічныя распрацоўкі ў галіне памяці былі зроблены Янам Асманам[4]. У беларускай гістарыяграфіі дадзеная тэма амаль не прадстаўлена. Але яна дае вельмі цікавую інфармацыю пра функцыю памяці ў мяшчанскім асяроддзі, што істотна і для сучаснасці. Гэта прадстаўляе механізм пераймання інфармацыі з пакалення ў пакаленне.

Ментальнасць мяшчанскага грамадства адрознівалася ад шляхецкага. Для яго мелі каштоўнасць іншыя рэчы, якія былі сфарміраваны пад уплывам магдэбургскага права. Яно ўключыла ў свядомасць мяшчан такія рысы яе адказнасць за горад ці за цэх, самаарганізацыю, важнасць заканадаўства і яго выканання. Пры гэтым паўплывалі яшчэ прафесійныя заняткі рамяством ці гандлем. Яны патрабавалі выканання працы якасна і сумленна. Зараблянне на жыццё цяжкай працай прымушала ашчадна ставіцца да заробку. Сыходзячы з мяшчанскай ментальнасці немагчыма ўявіць сабе марнатраўства грошай на рэпрэзентатыўнасць, як гэта рабіла шляхта.

---

[1] Беларуская Акадэмія, кандыдат гістарычны навук, Гродна, Беларусь.

[2] Даследаванне выканана дзякуючы навуковай стажыроўцы пры Універсітэце ў Беластоку па праграме "Салідарны з Беларуссю".

[3] N. Slizh, *Transformation of the burgher mentality: the case of Horodno* (16th – 17th centuries), [in:] *Crossroads from Rus' to…*,ed. by R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec, vol. 2, Częstochowa–Humań–Poznań 2015, p. 23-34.

[4] J. Assmann, *Pamięć kulturowa*. *Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham. Warszawa 2008.

Крыніцамі па гістарычнай памяці гарадзенскіх мяшчан з'яўляюцца прыватна-прававыя дакументы, судовыя выракі, цэхавыя прывілеі, гарадскія прывілеі. Асноўны комплекс захоўваецца ў Нацыянальным гістарычны архіве Беларусі. Гэта кнігі бурмістраўска-радзецкага, войтаўскага і войтаўска-лаўніцкага судоў[1]. Архіваў мяшчанскіх сямей не захавалася. Таму не магчыма па іх зместу адзначыць, што было важна для захавання. З некаторых архіваў шляхты і кляштараў, якія набывалі маёмасць у мяшчан можна сцвярджаць, што ўсе дакументы звязаныя з маёмасцю захоўваліся. Яны былі неабходны для пацверджання права валодання. Пасля продажу, яны перадаваліся новым уласнікам. Некаторую дапамогу, як крыніцы памяці, могуць аказаць тагачасныя назвы вуліц, дамоў, мясцовасцей. Напрыклад, Рынак, Златарская, Рэзніцкая.

Візуальныя мяшчанскія крыніцы (іконы, алтары, партрэты, надмагіллі і інш.) не захаваліся. Гравюры Адэльгаўзера-Цюндта 1567–1568 гг. і Тамаша Макоўскага 1600 г. прадстаўляюць горад, але не былі створаны ў мяшчанскім асяроддзі. Галоўным касцёлам горада, дзе меліся цэхавыя алтары, была Фара Вітаўта. Аднак храм неаднаразова быў пашкоджаны, а ў 1961 г. знішчаны Савецкай уладай. Езуіцкі, бернардынскі, францысканскі, брыгіцкі касцёлы прадстаўляюць шляхецкую канцэпцыю памяці. У Гародні не захавалася ніводнага мяшчанскага будынка з унутраным убраннем за XVI–XVII стст. Першыя будынкі ратушы былі драўляныя і не дайшлі да нашых дзён. Такі ж лёс напаткаў мураваны будынак. Не захавалася апісанняў ратушы. У буйных еўрапейскіх гарадах (Венецыя, Гданьск і інш.) ратуша мела яшчэ і рэпрэзентатыўныя функцыі. У залах былі карціны, партрэты і інш. Візуальныя крыніцы нагадвалі пра гістарычныя падзеі і выбітных людзей горада. Таму не магчыма сказаць ці была падобная традыцыя ў Гародні.

Мяшчанскую памяць умоўна можна падзяліць на сацыяльную і прыватную. Да сацыяльнай памяці адносім інфармацыю, якая мела значэнне для горада і цэха. Пісьмовымі носьбітамі гэтай інфармацыі былі прывілеі. Яны захоўваліся ў спецыяльнай скрыні і ў перыяд небяспекі выратоўваліся ў першую чаргу. Наданне гораду магдэбургскага права ў 1496 г. мела непасрэдны ўплыў на самасвядомасць гараджан. Першы прывілей, яго пацвярджэнні і іншыя, звязаныя з гэтым дакументы мелі важнае значэнне, асабліва для

[1] Пра суды і судовыя дакументы гл.: Н. Сліж, *Гарадзенскі бурмістраўска-радзецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам (1639–1642 гады)*, „Палітычная сфера. Гісторыя: літаратура, права, палітыка", 2014-2015, № 22-23, с. 35-51; Н. Сліж, *Гарадзенскі войтаўска-лаўніцкі суд (1638-1644 гг.): суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2016, t. 45, s. 46-71; Н. Сліж, *Дзейнасць суда гарадзенскага войта ў 1660–1676 гг.*, „Rozdroża", t. IV: Europa Środkowa i Wschodnia w historii i *historiach* historyków, Częstochowa–Humań–Poznań 2017, s. 77-94.

абароны правоў мяшчан у канфліктах са шляхтай[1]. Гэтыя дакументы прад'яўляліся ў судовых справах нават у XVIII ст. Такое ж значэнне мелі прывілеі для цэха. Аднак намі не было выяўлена згадак пра святкавання ў горадзе даты надання магдэбургскага права.

Носьбітамі сацыяльнай памяці, якая мела непасрэднае дачыненне да горада, з'яўляліся ўраднікі магістрата. На іх ляжала адказнасць за захаванне гарадскіх дакументаў. Яны прывозілі прывілеі на перазацвярджэнне новаму манарху. У дадзеным выпадку сацыяльная памяць была звязана з сацыяльнай самаідэнтыфікацыяй і непасрэдным усведамленнем прыналежнасці да мяшчанскага саслоўя.

Носьбітамі памяці цэха з'яўляліся старшыя майстры, якія былі абавязаны ведаць дасканала асновы рамяства, трымаць пры сабе дакументы цэха, пільнаваць парадак унутры цэха. Гэта агаворваецца ва ўсіх цэхавых прывілеях. Першы прывілей гарадзенскаму цэху 1570 г. меў значэнне для ўсіх рамеснікаў. Калі сталі адасабляцца цэхі, то на яго часта спасылаліся. А яго пункты сталі асновай[2].

Прыватная памяць мела значэнне непасрэдна для мяшчанскай сям'і. Большае месца ў мяшчанскіх дакументах адводзілася маёмасным справам. Напрыклад, у тэстаментах рэлігійнай частцы надавалася мала ўвагі: абіралася месца пахавання, прызначаліся грошы на цырымонію і ахвяраванні храму. Большая частка дакумента прысвячалася размеркаванню маёмасці. А часам сустракаюцца дакументы апошняй волі, у якіх ідзе інфармацыі толькі пра маёмасць. Звычайна такога зместу яны былі падчас вайны і эпідэмій. Тэстаменты не даюць падрабязных звестак пра набыццё маёмасці. Амаль не сустракаецца інфармацыя пра продкаў. У лепшым выпадку згадваюцца бацькі. Сама памяць не трымалася больш за тры пакаленні. Памяталі тое, што мела значэнне ў той момант[3].

Такім прыкладам з'яўляецца тэстамент бурмістра Андрэя Смяроўскага (1638). У ім было распараджэнне пахаваць у Фарным касцёле. 100 коп літоўскіх грошаў прызначалася на гэты касцёл, 20 злотых мастаку алтара Св. Тройцы, 10 коп бернардынскаму касцёлу, 10 коп брыгіцкаму кляштару. Жонцы Алены Зглечэўскай было дадзена пажыццёвае права пражывання ў доме на вул. Маставая. Зяць Станіслаў Бельскі, пісар, разам з дачкой Ядвігай атрымалі другі дом у падарунак. А трэці дом на Віленскай і фальварак у Баранавічах атрымаў сын Ян. Асобна было распараджэнне аб пазыках. Дадаткова былі прызначаны

[1] Н. Сліж, *Магдэбургскае права ў Гародні ў канцы XV – першай палове XVI ст.: увядзенне і развіццё* [у:] *Гарадзенскі палімпсест. 2011. Асоба, грамадства, дзяржава. XV –XX стст.*, пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж, Мінск 2012, с. 10–44.

[2] Н. Сліж, *Першыя цэхі ў Гародні і іх рамеснікі ў XVI–XVII стст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne“, 2020, № 53, с. 7-30.

[3] *Katalog testamentów mieszkańców Brześcia i Grodna od XVI do początku XVIII wieku*, oprac. N. Sliž, Warszawa 2017.

апекуны для жонкі Юзаф Градкоўскі і бурмістр Марцін Фандэберк[1]. У дакуменце абумоўліваліся толькі неабходныя распараджэнні адносна пахавання, маёмасці і апекі. Няма інфармацыі пра продкаў Смяроўскага, як атрымаў маёмасць. Такім чынам складваліся амаль усе тэстаменты. Выключэннем быў тэстамент радцы Фёдара Багдановіча. Яго род меў кантакты са шляхтай. Па форме напісання яго дакументы вельмі блізкі да шляхецкай.

Функцыю памяці выконвалі не толькі тэстаменты, але і казанні на смерць. Яны набылі распаўсюджаннне сярод шляхты ў XVII ст. Вядомы казанні былі сярод віленскіх мяшчан. На сённяшні дзень не выяўлена ніводнага старадрука, прысвечанага гарадзенскімі мяшчанам. Толькі ў рукапісу ксяндза Барталамея Вышамерскага сярод іншых утрымліваюцца казанні на смерці Юстыны Шульцаўны, жонцы Крыштафа Фіселя, і Кацярыны Дорбахаўне, жонкі злотніка Годфрыда Варланга (1674)[2]. Абедзве жанчыны належалі да элітнай часткі мяшчан. Аднак у абодвух тэкстах больш увагі надаецца рэлігійнаму моманту падзеі. Адсутнічае зварот да продкаў. Юстына памерла маладой, пражыла ў шлюбе 9 месяцаў. Дзяцей не пакінула.

Інфармацыя пра папярэдніх уладальніках прысутнічала ў лістах куплі-продажу. Гэта мела практычны характар. Сведчыла, што маёмасць перайшла законным чынам праз куплю ці па спадчыне. Так у продажы пляца на вул. Навікоўскай маршалку ВКЛ Крыштафу Весялоўскаму і яго жонцы Аляксандры Сабескай бурмістр Мікалай Кроснеўскі і яго жонка Юстына Мерэеўчанка адзначылі, што раней пляц належаў яе бацьку Яну (1633)[3]. Пры продажы валокі Якубу Шараўскаму ў Адамавічах радца Станіслаў Цвікліч і жонка Ганна Рэкіцкая згадалі, што набылі яе ў бурмістра Гануса Фандэберка і Марыны Сямёнаўны (1638)[4]. Мяшчане захоўвалі ўсе дакументы, якія мелі дачыненне да маёмасці, якой яны валодалі. Аб гэтым сведчаць архівы шляхты, у якіх часам можна сустрэць архівы па гарадскіх пляцах, што перайшлі ў іх валоданне[5].

У прыватных архівах захоўваліся рашэнні па судовых працэсах. Дакументы спатрэбіліся Войцеху Пусовічу ў справе супраць Дземяна Радзівоновіча з-за рэчаў і застаўной маёмасці (1643). Права на гэта Пусовіч даказваў у войтаўска-лаўніцкім судзе праз вывад свайго паходжання. Радзівоновіч сам вызнаў, што Пусовіч ёсць сынам Мацея Пусовіча. Прадставіў дэкрэт суду 1573 г. у справе нябожчыка Юрыя Пусовіча супраць Марыны Яцкоўны, жонкі брата Яна Пусовіч, з

[1] Нацыянальны Гістарычны архіў Беларусі (далей: НГАБ), ф. 1761, воп. 1., спр. 1, арк. 113-114.
[2] Vilniaus universiteto biblioteka, f. 3-2263, l. 58-61v, 80v-83.
[3] Biblioteka Uniwersitetu Warszawskiego, Gabinet rękopisów, sygn. 260, dok. 2.
[4] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 1, арк. 97 адв.-99.
[5] Archiwum Głowne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz XVIII, sygn. 304.

прэтэнзіяй па якому праву яны трымала рэчы і нерухомасць па смерці мужа, і другую частку грунту ў 12 коп заставай. Па тэстаменту Яна Пусовіча пасля яго смерці жонцы прызначалася пажыццёвае пражыванне і застаўны запіс. Суд захаваў у моцы дакумент. Марына выйшла другі раз замуж і маёмасць засталася ў сям'і Развадоўскіх. Радца Варабей ад імя Барталамея Развадоўскага і іншых братоў спасылаючыся на артыкулы Саксонскага Люстра казаў, што прайшло ўжо 30 год як трымалі маёмасць. У сувязі з чым Развадоўскіх ужо нельга турбаваць. Дадаткова прадставіў ліст куплі-продажу за 1565 г. Войцех Пусовіч настойваў, што маёмасць належалі яго бацьку Мацею. Мацей прыходзіўся сынам Юрыя Пусовіча, які судзіўся з Марынай Яцкоўнай, жонка брата Яна Пусовіча. Такім чынам Войцех даказваў сваю сваяцкую прыналежнасць да маёмасці. У гэтай справе пастанавілі, што у сувязі з тым, што Развадоўскія не паклалі дадатковых дакументаў, Войцех Пусовіч павінен прысягнуць аб сваіх сваяцкіх сувязях з Юрыем Пусовічам. А зямлю ён зможа атрымаць па прысязе і вяртанні 12 коп літоўскіх грошаў за аддадзены ў заклад ¾ грунту[1]. Справа сведчыць, што захаванне гістарычнай памяці пра сваяцтва і маёмасць мела свой плён і дапамагала вярнуць уласнасць.

Адносна мяшчанскіх дакументаў варта адзначыць, што яны былі вельмі лаканічнымі па зместу. Інфармацыя, якая была напісана аднойчы, не паўтаралася ў іншых дакументах. Напрыклад, скаргі не ўключаліся ў разгляд справы. Звязана гэта было з фінансавым бокам, чым больш месца займае дакумент, тым больш за яго трэба было плаціць.

Рэлігія таксама мела непасрэднае дачыненне да памяці. Асабліва гэта было звязана са смерцю, дзе значэнне набываў успамін душы. Аднак выдаткі на гэта прызначаліся ў адпаведнасці з маёмасным станам. Часцей за ўсё грошы вылучаліся проста на пахаванне. Асобна пра ўспамін душы інфармацыя сустракаецца рэдка[2]. Радца Фёдар Багдановіч прасіў адпаведна правесці абрад пахавання і прызначыў саракавуст (1640), Алена Зглічэўская прызначыла па 20 злотых на імшы і працэсіі ксяндзам Фарнага і бернардынскага касцёлаў (1642)[3]. У кнізе войтаўска-лаўніцкага суда 1659-1676 гг., дзе ўтрымліваецца 32 мяшчанскіх тэстамента, асобных распараджэнняў пра набажэнства на ўспамін душы ўтрымліваецца няшмат. Вылучалі грошы на імшы Ядвіга Календчоўна (1660), лентвойт Казімір Цвікліч (1671). Апошні даў бернардынскаму касцёлу пазалочаны срэбраны келіх з пацінай, каб

[1] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 1, арк. 259 адв.-260 адв.
[2] *Katalog testamentów mieszkańców Brześcia i Grodna od XVI do początku XVIII wieku*, oprac. N. Sliž, Warszawa 2017.
[3] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 1, арк. 150 адв., 226 адв.

каля алтара Ісуса маліліся за душу кожны тыдзень[1]. У магістрацкай кнізе за 1689-1696 гг. захавалася 2 тэстаменты. Радца Марцін Макоўскі вылучыў не толькі грошы на пахаванне ў дамініканскім касцёле (20 злотых), але і па 5 злотых на іншы і званенне падчас пахавальнай працэсіі дамініканцам, езуітам, бернардынцам і босым кармелітам (1689)[2].

Надзвычайныя сітуацыі таксама маглі ўваходзіць у калектыўную і асабістую памяць. Сур'ёзным выпрабаваннем для горада стала вайна 1654-1667 гг. Пасля вызвалення горада яна часта фігуравала ў дакументах. У асноўным вайна згадвалася ў сувязі са злачынствамі, страчанымі дакументамі, знішчанай маёмасцю, падарваным эканамічным станам, каб патлумачыць складаную жыццёвую сітуацыю. Напрыклад, у тэстаменце радцы Мікалая Кудаеўскага адзначалася, што ўсю маёмасць згубіў ад маскоўскага войска (1665), У тэстаменце Ганны Ярданаўны згадвалася пра пазыку зяцю Готфрыду Варглану 160 злотых. Пры гэтым адзначалася, што ён выратоўваў яе, калі яна апынулася ў гаротным стане пасля вайны (1668)[3]. Гародня была вызвалена ў 1660 г., а інфармацыя пра вайну сустракаецца нават у 1668 г.

Высновы

Такім чынам, у мяшчанскім грамадстве Гародні функцыянавала паняцце памяці. Аднак мы не можам дакладна казаць пра адмысловую мемарыязацыю праз мастацтва і архітэктуру. Для стварэння культурнай і гістарычнай памяці неабходны дадатковыя рэсурсы і адпаведная стратэгія. Гародня не адносілася да катэгорыі вельмі заможных гарадоў.

Памяць мела сваё функцыянальнае прызначэнне. У сацыяльным кантэксце дакументы былі носьбітамі інфармацыі па абароне правоў мяшчан. У прыватных адносінах памяць служыла абароне маёмасных інтарэсаў. Пры гэтым адсутнасць крыніц featured рознага плану не дазваляе цалкам прадставіць функцыянаванне культурнай і гістарычнай памяці ў мяшчанскім асяроддзі.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham. Warszawa 2008.

[1] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 30 адв.
[2] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 3, арк. 15.
[3] НГАБ, ф. 1800, воп. 1., спр. 1, арк. 25, 34 адв.-35, 49 адв.-50, 108-108 адв., 115-115 адв., 116, 166, 168-168 адв. і інш.

N. Slizh, *Transformation of the burgher mentality: the case of Horodno* (16th – 17th centuries), [in:] *Crossroads from Rus' to…*,ed. by R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec, vol. 2, Częstochowa–Humań–Poznań 2015, p. 23-34.

Сліж Н., *Гарадзенскі бурмістраўска-радзецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам (1639–1642 гады)*, „Палітычная сфера. Гісторыя: літаратура, права, палітыка", 2014-2015, № 22-23, с. 35-51.

Сліж Н., *Гарадзенскі войтаўска-лаўніцкі суд (1638-1644 гг.): суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2016, t. 45, s. 46-71.

Сліж Н., *Дзейнасць суда гарадзенскага войта ў 1660–1676 гг.*, „Rozdroża", t. IV: Europa Środkowa i Wschodnia w historii i *historiach* historyków, Częstochowa–Humań–Poznań 2017, s. 77-94.

Сліж Н., *Магдэбургскае права ў Гародні ў канцы XV – першай палове XVI ст.: увядзенне і развіццё* [у:] *Гарадзенскі палімпсест. 2011. Асоба, грамадства, дзяржава. XV–XX стст.*, пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж, Мінск 2012, с. 10–44.

Сліж Н., *Першыя цэхі ў Гародні і іх рамеснікі ў XVI–XVII стст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2020, № 53, с. 7-30.

Архіўныя крыніцы

Biblioteka Uniwersitetu Warszawskiego, Gabinet rękopisów, sygn. 260, dok. 2.

Katalog testamentów mieszkańców Brześcia i Grodna od XVI do początku XVIII wieku, oprac. N. Sliž, Warszawa 2017.

Archiwum Głowne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz XVIII, sygn. 304.

Нацыянальны Гістарычны архіў Беларусі, ф. 1761, воп. 1., спр. 1.

Vilniaus universiteto biblioteka, f. 3-2263.

Сяргей Марозаў[1]

Тадэвуш Касцюшка ў гістарычнай памяці сучаснага беларускага грамадства

Siarhei Marozau

Tadeush Kastsyushka in the historical memory of modern Belarusian society

Ключавыя словы: Тадэвуш Касцюшка, гістарычная памяць, беларускае грамадства, ідэнтычнасць

Key words: Tadeush Kastsyushka, historical memory, Belarusian society, identity

Abstract: The article reflects the current processes in Belarus in the field of formation of historical memory. It is shown the place of Tadeush Kastsyushka in the memory of Belarusians, the actualization of this memory in 2016–2021. The essence of the existing currents in relation to Kastsyushka in the mass consciousness is revealed. The problematic places of the historical memory of Belarusians, which were revealed by recent discussions about the figure of Kastsyushka, have been outlined.

Якія працэсы адбываюцца сёння ў Беларусі ў сферы фарміравання гістарычнай памяці?

Беларускі народ мае багатую гісторыю сваёй дзяржаўнасці, якая сягае каранямі ў часы Полацкага княства і Вялікага Княства Літоўскага. Аднак да нядаўняга часу Беларусь знаходзілася пад гегемоніяй спачатку польскага, а потым – расійскага, у царскай Расіі і Савецкім Саюзе, нацыянальных праектаў, якія спрабавалі прысабечыць яе мінулае, трактавалі яе як аб’ект гістарычнага працэсу. Уласны шлях Беларусі аказаўся заключаным у гісторыях Польшчы і Расіі, чые даследчыкі мэтанакіравана падганялі беларускую гісторыю пад нацыянальна-дзяржаўныя інтарэсы сваіх краін. Разам з разрывам у самой Беларусі даследчай пераемнасці і адсутнасцю дамінуючага, арыентаванага на нацыянальныя каштоўнасці пласту навукоўцаў і дзеячаў культуры, якія б з пакалення ў пакаленне прымалі-перадавалі ў спадчыну традыцыі даследавання і трактоўкі айчыннай гісторыі, гэта прывяло да страты беларусамі арыенціру ў самаўсведамленні, ідэнтычнасці. Ва ўмовах, калі нацыянальнае доўгі час лічылася ледзь не антыдзяржаўным, Беларусь не здолела сфарміраваць сваю “неканфліктную”, узгодненую ва ўсіх яе частках, агульнапрызнаную нацыянальную гістарычную канцэпцыю, што замаруджвае працэс фарміравання масавай гістарычнай свядомасці.

З-за адсутнасці адзінства меркаванняў і кансалідацыі вакол адзінай нацыянальнай гістарыяграфічнай канцэпцыі адбываецца суперніцтва розных версій гістарычнай памяці. Яно выяўляецца ў

[1] Беларуская Акадэмія, кандыдат гістарычных навук, Гродна, Беларусь

спрэчках кшталту, якімі падзеямі мінулага мы павінны ганарыцца, а якія факты лепш не варушыць? Хто з’яўляецца нацыянальным героем, а хто – антыгерой? Ці маем мы права “людзьмі звацца” і заняць “пачэсны пасаг між народамі” або змірыцца з роллю “негістарычнага народа”, які не сам вырашаў свой лёс, але за яго гэта рабілі больш моцныя сілы на Захадзе або Усходзе? Урэшце, хто мы ёсць – ці мы ўсё ж “рускія са знакам якасці” або сапсаваныя палякі?

Адзін з найважнейшых культурных працэсаў у сучаснай Беларусі – гэта імкненне “адкапаць”, адшукаць сваё мінулае і зразумець яго, а таксама фарміраванне гістарычнай ідэнтычнасці на грунце знакавых падзей і постацяў мінулага. Гэту ідэнтычнасць умацоўваюць пісьменнікі, шырэй – людзі культуры, якія вяртаюць Беларусі мінулае і “нацыяналізуюць” яго. Так, распачатае ў 1990-я г. дзякуючы Уладзіміру Караткевічу вяртанне міта Вялікага Княства Літоўскага як часткі гістарычнай спадчыны беларускага народа трывае па сённяшні дзень.

Да гістарычнай памяці сёння актыўна далучаецца маладое пакаленне. Для яго, сярод іншых прыярытэтаў, становіцца моднай нацыянальная беларускасць. Прыклад са сферы навучання: калі ў беларускіх універсітэтах навучаліся толькі мясцовыя студэнты, галоўнай была іх стратыфікацыя на гарадскіх і сельскіх. Цяпер у беларускіх ВНУ шмат туркменаў, арабаў, індусаў, кітайцаў, афрыканцаў. Пад уплывам такой разнастайнасці падзел на гарадскіх і вяскоўцаў адышоў на другі план. На першы план выйшла нацыянальная ідэнтычнасць: мы – беларусы, яны – іншаземцы. Але што значыць быць беларусам?

Вырасла пакаленне тых, хто нарадзіўся ў незалежнай Беларусі і ўжо не застаў сваіх продкаў, якія жылі пры царызме, ваявалі ў Першую і Другую сусветную войны, зведалі сталінскі культ асобы, брэжнеўскі застой. Сярод пакалення тых, каму сёння 25–35 гадоў, паціху сыходзіць у нябыт папулярны ў іх папярэднікаў канцэпт “абы чарка ды шкварка” і “абы не было вайны”. Гэта пакаленне зразумела, што для годнага і самазабяспечанага жыцця патрэбна актыўнасць: дзелавая, грамадзянская і іншая. Поле яго кругагляду значна пашырылася ў параўнанні з папярэднікамі, і пытанне ідэнтычнасці, самаўсведамлення ўваходзіць у гэта поле.

Шэраг знешніх выклікаў таксама прымушаюць беларускі народ і кіраўніцтва краіны больш пільна звярнуцца да пытання самаідэнтычнасці. Па-першае, гэта развіццё турызму. Замежнікі прывозяць добрыя грошы, але паўстае пытанне, як іх прывабіць, што паказаць, чым затрымаць, каб прыязжалі не на адзін дзень? Аказалася, што старажытных замкаў і палацаў заходнееўрапейскага ўзроўню ў нас няшмат, а тэма Другой сусветнай вайны замежных турыстаў цікавіць мала. Менавіта самабытная культура, традыцыі, мясцовая гісторыя іх

прываблiваюць найбольш. Турысты з Захаду і з Усходу хочуць бачыць не чарговую піцэрыю або сушы-бар, а нацыянальную беларускую кухню з дзерунамі і кумпяком, не Суворава і Леніна, а Касцюшку і Баторыя.

Па-другое, гэта захады з Усходу ў дачыненні да бліжэйшых суседзяў пад новай парадыгмай збірання земляў Масквой. Спачатку Украіна. На парадку дня – паглыбленне інтэграцыі Беларусі з Расіяй, якое выклікае трывогу на прадмет захавання нашай дзяржавай суверэнітэта. Дарэчы, апошні час нават палітыкі з Захаду і з Усходу звярнулі ўвагу на слабасць нацыянальнай самаідэнтычнасці беларусаў, а некаторыя сцвярджаюць аб яе адсутнасці ўвогуле.

Такім чынам, гістарычная памяць беларусаў сёння характарызуецца разнастайнасцю версій і спробамі знайсці нацыянальную ідэнтычнасць на грунце сваёй мінуўшчыны. З аднаго боку, для маладой нацыі такія спрэчкі – цалкам натуральная з’ява. У той жа час “канфлікты памяці” не спрыяюць нацыянальнай кансалідацыі, тармозяць працэс стварэння гамагеннай ідэнтычнасці і абуджэння гістарычнай памяці. Калі адкрыць у інтэрнэце любы артыкул пра надзённае пытанне на тэму культуры або палітыкі, у каментарах відавочныя два супрацьлеглыя падыходы, адзін з другім прынцыпова не згодныя на глебе рознай культурнай памяці, хоць большасць чытачоў лічыць сябе беларусамі.

Якое месца займае Тадэвуш Касцюшка ў памяці беларусаў?

Тадэвуш Касцюшка ад самага пачатку ўспрымаўся беларусамі як свой герой. Укаранёнасць яго вобраза ў культуралагічны і гістарычны дыскурс беларускага народа даказаў праз аналіз фальклору і літаратуры канца XVIII–XIX ст. Анатоль Трафімчык. Аднак у Расійскай імперыі гэту памяць удалося прыглушыць. У рамках вялікадзяржаўнай рэгламентацыі імперыя не дапускала залічэння ў пантэон сваіх антаганістаў. І хоць Касцюшка стаў трэндам у гістарычнай памяці паборнікаў Рэчы Паспалітай, два фактары абумовілі маргіналізацыю яго вобраза ў беларускай культуры, дзе ён спачатку быў даволі рэпрэзентатыўны. Першы – палітыка заходнерусізму і паралельны працяг паланізацыі адлучылі мадэрную беларускую нацыю ў яе самым зародку ад ліцвінскай глебы і нівеліявалі ўспрыманне Рэчы Паспалітай як поліэтнічнай дзяржавы, у тым ліку беларускага народа. Другі фактар – прыход у гісторыю народа новых герояў, перадусім Кастуся Каліноўскага, які да таго ж знаходзіўся ў адным хранатопе з нацыягенэзам беларусаў. Толькі ў канцы 1970-х г. адбылося рэанімаванне вобраза Касцюшкі беларускімі мастакамі слова, а з

пачатку 1990-х г. узнік мэйнстрым у асваенні гэтага вобраза. Тон задалі паэты. У 2000-я г. падключыліся празаікі і драматургі[1].

Беларуская гістарычная навука, якая да часу суверэннасці Беларусі мела мінімум інфармацыі пра Касцюшку, паступова стала нарошчваць масіў прац. Пачатак гэтаму працэсу паклалі ў першай палове 1990-х г. Язэп Юхо і Уладзімір Емяльянчык невялікімі, але знакавымі кніжкамі “За вольнасць нашу і вашу”, “Нарадзіўся я ліцвінам...”, “Паланез для касінераў”[2]. Вялізны аб’ём працы – больш за дзясятак манаграфій і зборнікаў дакументаў – выканаў на рубяжы стагоддзяў Яўген Анішчанка[3]. З’явай стала выданне Леаніда Несцярчука “Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: Вяртанне героя на радзіму”[4] і краязнаўчыя працы Анатоля Бензерука ”Касцюшкі-Сяхновіцкія: Гісторыя старадаўняга роду” і “Крупчыцы. 1794 год. Падзеі і памяць роднай гісторыі”[5]. У 2017 г. Анатоль Трафімчык выдаў кнігу “Наш Касцюшка слаўны!” – першае комплекснае даследаванне яго мастацкага вобраза ў беларускай літаратурнай традыцыі[6].

Зварот майстроў пяра і вучоных да тэмы жыцця і дзейнасці Тадэвуша Касцюшкі стаў каталізатарам ўвагі да яе падрастаючага пакалення, школьнікаў і студэнтаў, маладых творцаў і даследчыкаў. І хоць фігура Касцюшкі і звязаных з ім падзей не карыстаецца павышанай навуковай увагай сярод гісторыкаў дзяржаўных устаноў

[1] А. В. Трафімчык, *Тадэвуш Касцюшка ў памяці беларускага народа,* [в:] *Тадэвуш Касцюшка ў дыскурсе 200-гадовай прасторы памяці: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.),* Энцыклапедыкс, Мінск 2018, с. 146-161; А. В. Трафімчык, *Тадэвуш Касцюшка: беларускі фокус,* [в:] Тамсама, с. 57-67.

[2] Я. Юхо, *За вольнасць нашу і вашу*, Навука і тэхніка, Мінск 1990; Я. Юхо, У. Емельянчык, *“Нарадзіўся я ліцвінам..” Тадэвуш Касцюшка*, Навука і тэхніка, Мінск 1994; У. Емяльянчык, *“Паланез для касінераў”*, Беларусь, Мінск 1994.

[3] Я. К. Анішчанка, *Беларусь у часы Кацярыны II (1772-1796 гады),* Веды, Мінск 1998; яго ж: *Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзелах Рэчы Паспалітай*, Хурсік, Мінск 2003; яго ж: *В когтях двуглавого орла: Беларусь во времена Екатерины II (1772-1796 гг.),* Изд. В. Хурсик, Минск 2016; *Восстание и война 1794 г. в Литовской провинции (по документам российских архивов)* / Составление, редакция и предисловие Е. К. Анищенко, Книжный дом “ЧеРо”, Москва 2000; *Восстание и война 1794 г. в Литовской провинции (по документам архивов Москвы и Минска)* / Составление, редакция и предисловие Е. К. Анищенко, Молодежное научное общество, Минск 2001; *Камісары Касцюшкі. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі,* [в:] Я. К. Анішчанка, *Збор твораў у шасці тамах,* Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2004, т. 1; *Імем Айчыны. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі* [в:] Я. К. Анішчанка, *Збор твораў у шасці тамах,* Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2004, т. 2; *СССР. Святы саюз свабодных рыцараў. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцы*і, [в:] Я. К. Анішчанка, *Збор твораў у шасці тамах,* Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2006, т. 3; і інш.

[4] Л. Несцярчук, *Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: вяртанне героя на радзіму*, Брэсцкая друкарня, Брэст 2006 (Серыя “Знакамітыя людзі Беларусі”).

[5] А. Бензярук, *Касцюшкі-Сяхновіцкія. Гісторыя старадаўняга роду*, Издательство Академия, Брэст 2006; А. Бензярук, *Крупчыцы. 1794 год. Падзеі і памяць роднай гісторыі,* ААТ Брэсцкая друкарня, Брэст 2007.

[6] А. В. Трафімчык, *“Наш Касцюшка слаўны!”: гістарычная постаць Тадэвуша Касцюшкі ў беларускай літаратуры,* А. М. Янушкевіч, Мінск 2017; А. Трафімчык, *Вобраз Тадэвуша Касцюшкі ў беларускім мастацкім слове,* http://www.gants-region.info/_ld/0/38_19150-1.pdf. (доступ 14.03.2021).

Беларусі ішоў працэс яе «падцягвання» да пантэону найвыбітнейшых нацыянальных дзеячаў, як Кастусь Каліноўскі[1].

Гэтаму спрыялі зрухі ў мемарыялізацыі памяці пра сусветна знакамітага ўраджэнца Беларусі з атрыманнем ёю незалежнасці (да таго існаваў толькі адзін знак у гонар Касцюшкі – валун у колішняй залескай сядзібе Агінскіх з высечаным надпісам “Cieniom Kościuszki”): адзначэнне 200-годдзя паўстання (1994 г.), сотні публікацый у СМІ. Да сярэдзіны 1990-х г. імем Касцюшкі былі названы вуліцы ў Гродне, Брэсце, Косаве, устаноўлены мемарыяльныя знакі ў Гродне і Косаве. Гімназія-каледж мастацтваў імя І. В. Ахрэмчыка правёў у 1997 г. дакументальна-мастацкую выставу памяці Касцюшкі[2].

Затым у працэсе Касцюшкавай мемарыялізацыі наступіла зацішша, абумоўленае, галоўным чынам, дзяржаўным курсам Беларусі на інтэграцыю з Расіяй. Але з пачатку XXI ст., калі ў Беларусі паступова страчвае значэнне савецкая культурная і гістарычная спадчына і разам з тым большая ўвага звяртаецца на мінулае менавіта беларускага народа, мемарыялізацыя Касцюшкі інтэнсіфікуецца. Павялічваецца колькасць вуліц яго імя, помнікаў яму, памятных знакаў, музейных экспазіцый. З’явіліся помнік-бюст у Малых Сяхновічах, капліца на Крупчыцкім полі, шыльда на сцяне Фарнага касцёла ў Гродне. У 2004 г. быў адноўлены родавы маёнтак Касцюшкаў у Мерачоўшчыне (Івацэвіцкі раён Брэсцкай вобласці) і там створаны музей. У 2018 г. побач адрэстаўравалі Косаўскі палац Пуслоўскіх, якія ганарыліся суседствам свайго маёнтка з сядзібай, дзе нарадзіўся нацыянальны герой Польшчы і ЗША, ганаровы грамадзянін Францыі. У 2017 г. актыўнасць беларусаў па ўшанаванні яго памяці выйшла за межы яго радзімы – у Швейцарыі адкрыўся першы ў свеце помнік Касцюшку, пастаўлены суайчыннікамі. Няўхільнае пашырэнне ў XXI ст. шэрагу мемарыяльных аб’ектаў у яго гонар, каталізацыя гэтых працэсаў беларускім грамадствам сведчаць пра ўспрыманне постаці Касцюшкі як з’явы сваёй гісторыі і культуры. А ўсё больш канструктыўная рэакцыя дзяржавы на грамадскія ініцыятывы дазваляе рассунуць межы Касцюшкаўскай мемарыялізацыі. Урэшце, як пра свайго героя загаварылі аб ім у вышэйшых колах беларускай палітыкі[3].

Яшчэ ў 2008–2009 г. Інстытутам сацыялогіі НАН Беларусі і сацыялагічнай лабараторыяй “Новак” паасобку былі праведзены даследаванні ўяўленняў беларусаў пра вызначаныя гістарычныя перыяды, постаці і падзеі. Сярод дзеячаў беларускай гісторыі, якія

[1] А. В. Трафімчык, *Тадэвуш Касцюшка ў памяці беларускага народа*, [в:] *Тадэвуш Касцюшка ў дыскурсе 200-гадовай прасторы памяці: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.)*, Энцыклапедыкс, Мінск 2018, с. 146-161.
[2] Тамсама.
[3] Тамсама.

выклікаюць гонар, сярод іншага неаднаразова быў названы Тадэвуш Касцюшка[1].

У 2016–2021 г. адбылася надзвычайная актуалізацыя постаці Касцюшкі ў гістарычнай памяці беларусаў. Пачатак дыскусій вакол яго асобы справакавала ігнараванне ўладамі ініцыятыў грамадскага аб'яднання "Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны" паставіць помнікі Касцюшку ў Мінску, Брэсце і Косава і назваць у яго гонар адну з вуліц сталіцы. Калектыўны зварот з такімі прапановамі ў лютым 2016 г., у дзень нараджэння вялікага земляка беларусаў, быў пададзены ў Міністэрства культуры і Мінгарвыканкам[2]. Гэтыя прапановы справу з месца не рушылі, як і ранейшыя такія ініцыятывы.

Ідэя паставіць помнік у Беларусі зноў узнікла пасля таго, як беларуская дыяспара ў 2017 г. паставіла помнік Касцюшку ў горадзе Золатурне ў Швейцарыі, дзе ён жыў апошнія гады. Праз інтэрнэт арганізавалі збор сродкаў на помнік у Косаве. Адгукнулася 690 чалавек; сабралі больш за 22 тысячы рублёў. Скульптуру стварыў беларускі скульптар Генік Лойка. Грошы за яе браць адмовіўся.

Скульптура вышынёй 2,2 м. была адліта з бронзы ва Украіне. Тадэвуш Касцюшка глядзіць удалячынь. У адной руцэ ён трымае шаблю, другой рукой прыціскае да грудзей капялюш. Урачыстае адкрыццё помніка адбылося 12 мая 2018 г. Яго ўстанаўленне вельмі ажывіла памяць пра Касцюшку ў Беларусі. Як і ў той дзень, ушанаваць яго прыходзяць і чыноўнікі, і апазіцыянеры, і дыпламаты розных краін. Постаць Тадэвуша Кастюшкі стала аб'ядноўваць беларусаў. Раней такога не было. І гэты трэнд вельмі добры для Беларусі[3].

Чарговы віток грамадскага абмеркавання асобы Касцюшкі выкліканы адмовай вясной 2019 г. кіраўніцтва Мінгарвыканкама, са спасылкай на Акадэмію навук, на калектыўную просьбу-зварот надаць адной з вуліц Мінска імя Тадэвушка Касцюшкі. На запыт да навукоўцаў абгрунтаваць сваю пазіцыю даў афіцыйны адказ намеснік старшыні прэзідыума Нацыяльнай Акадэміі навук, фізік Сяргей Чыжык. У яго лісце сцвярджалася, што Касцюшка адстойваў інтарэсы Польшчы і ЗША, а не Беларусі і таму называць яго беларускім нацыянальным героем неправамерна[4]. Але потым ён прызнаў, што адказ атрымаўся не зусім карэктным, бо Касцюшка – "знакаміты палітычны дзеяч Польшчы, ЗША і Беларусі. Мы не можам выпадаць з

[1] А. Ластоўскі, *Гістарычная памяць у Беларусі: адметнасці і праблемы. Лекцыі 1–2* https://belcollegium.by/alyaksej-lastouski-gistarychnaya-pamyac-u-belarusi-admetnasci-i-prablemy-lekcyi-1-2/. (доступ 14.03.2021).

[2] *Беларусы хочуць Касцюшку,* https://bel.sputnik.by/culture/20160120/1019656521.html. (доступ 20.01.2016).

[3] *Палітычны момант у адным ФОТАфакце* ,https://nn.by/?c=ar&i=245667. (доступ 06.02.2020).

[4] *Віцэ-кіраўнік Акадэміі навук: Тадэвуша Касцюшку нельга называць нацыянальным героем Беларусі* , https://nn.by/?c=ar&i=235435.(доступ 13.08.2019).

гэтага шэрагу. Ён жыў і працаваў на тэрыторыі нашай краіны”, і вуліцы яго імя могуць з’явіцца ў беларускіх гарадах[1]. Справа ў тым, што за адказам на згаданы запыт стаяў гісторык Аляксандр Каваленя, член-карэспандэнт Акадэміі навук, які лічыць, што Касцюшка не з’яўляецца нацыянальным героем Беларусі. “Калі б Сувораў не разбіў Касцюшку, то не было б ніякай Беларусі, – перакананы А. Каваленя. – … Сувораў разбіў Касцюшку – і гэта дазволіла спыніць паланізацыю беларускага народа”[2].

Новую хвалю дыскусій з постаццю Касцюшкі ў іх цэнтры выклікаў канфлікт у лютым 2021 г. беларусаў з расійскім пасольствам у нашай краіне, які здарыўся на Instagram-старонцы Нацыянальнага гістарычнага музея Беларусі. Нагодай стаў каментар, які расійскі амбасадар пакінуў пад публікацыяй музея, дзе Касцюшка названы героем чатырох краін і двух кантынентаў. Ён пацікавіўся, якія чатыры краіны маюцца на ўвазе, а пасля адказаў, што “назваць Касцюшку беларускім нацыянальным героем – распісацца ў сваім гістарычным невуцтве”. Беларусы абурыліся грубіянствам амбасады Расіі, якая пачала вучыць жыццю Нацыянальны гістарычны музей за выраз “Касцюшка – герой чатырох краін”, і адрасавалі ёй сотні рэзкіх каментароў

У сувязі са спрэчкай паміж пасольствам Расіі і Гістарычным музеем Міністэрства замежных спраў Беларусі ў асобе яго прэс-сакратара заявіла, “што не трэба з гэтага рабіць драму”, і дала каментар: “Беларусь, беларускі народ для сябе сваіх герояў, у тым ліку гістарычных, вызначыў. … і нашай краіне не патрэбнае прызнанне або адабрэнне ад каго б там ні было гэтага факту, акрамя саміх беларусаў. … Мы не збіраемся перапісваць гісторыю”[3].

Беларускі гісторык Аляксандр Пашкевіч убачыў у скандале вакол Касцюшкі вялікадзяржаўную пыху расійскіх дыпламатаў, якія сваімі паводзінамі, хутчэй за ўсё, свядома дэманструюць, што расіяне не лічаць Беларусь паўнавартаснай дзяржавай, якая мае права на нейкую ўласную асаблівасць у галіне гістарычнай памяці. Ён мяркуе, што спроба дыпламатаў суседняй краіны ачарніць Касцюшку будзе мець адваротны эфект і якраз паспрые пазітыўнай папулярызацыі яго асобы. “Нацыянальных герояў Беларусі могуць вызначаць толькі беларусы. Гэтак жа і герояў іншых народаў могуць вызначаць толькі самі гэтыя народы, а не хтосьці іншы. Згоду на тое, каб твой уласны гераічны

[1] *Віцэ-кіраўнік Акадэміі навук: У нашым адказе пра Касцюшку было напісана не зусім правільна*, https://nn.by/?c=ar&i=235505. (доступ 14.08.2019).
[2] *Член-карэспандэнт Каваленя: Калі б Сувораў не разбіў Касцюшку, не было б ніякай Беларусі*, https://nn.by/?c=ar&i=235502. (доступ 14.08.2019).
[3] *МЗС Беларусі аб спрэчцы паміж пасольствам Расіі і Гістарычным музеем: Не трэба з гэтага рабіць драму*, https://budzma.by/news/ab-sprechtsy-pamizh-pasolstvam-i-muzeem.html. (доступ 5.02.2021).

пантэон вызначаўся і зацвярджаўся кімсьці за мяжой, сведчыць толькі аб несамастойнасці і несфарміраванасці нацыі і аб каланіяльнасці мыслення. А мы, дзякуй Богу, усё гэта, здаецца, паволі пераадольваем”[1].

Тое, што шырокія і бурныя дыскусіі ў 2019–2021 г. закранулі ўсе ўзроўні – ад навукі і дыпламатыі да мясцовых блогаў, – сведчанне, што постаць Тадэвуша Касцюшкі жыве ў гістарычнай памяці сучаснага беларускага грамадства.

Якія меркаванні існуюць у гістарычнай памяці грамадства наконт постаці Тадэвуша Касцюшкі?

Хоць навуковыя працы – гэта важная частка памяці пра асобы і падзеі, але ў большасці выпадкаў, па-першае, – гэта сухая факталогія, не разлічаная на масавага чытача, па-другое, часцей за ўсё шырокай трансляцыі навуковых даследаванняў на грамадскасць не адбываецца. Таму больш засяроджу ўвагу на жывой гістарычнай памяці, што выяўляецца ў спрэчках сярод людзей, якія да навукоўцаў-гісторыкаў не адносяцца. Варта адзначыць, што дастаткова вялікая іх колькасць не толькі ведае, што быў такі гістарычны дзеяч, але і гатовыя выкласці пра яго некаторыя факты.

Адна выразна акрэсленая плынь адносіць Тадэвуша Касцюшку да палякаў. У гэтай плыні ідзе размежаванне па суадносінах “шкоды” ад Касцюшкі. Градыент меркаванняў – ад радыкальных: “гэта польскі кат, які душыў беларусаў”, – да больш паважных: “гэта паляк, які змагаўся за незалежнасць Польшчы і да беларусаў ён адносін не мае”. Некаторыя абясцэньваюць імя Касцюшкі, бачаць ва ўсіх яго дзеяннях “польскую политику … по продвижению своего влияния в Беларуси”, а таксама замову і грошы Варшавы за “мутные идеологические проекты для белорусов”. Іншыя выказываюцца, што “Касцюшка ў гэтай рэальнасці не жыў, ніколі сябе беларусам не лічыў, а быў палякам родам з польскага рэгіёну Літва і працаваў для Польшчы”. Сустракаюцца нават такога кшталту выказванні: “Кому ты тут что пытаешься доказать? Верующие не нуждаются в фактах и доказательствах. Ну, верят они в белоруса-Костюшко”[2]. Большасць дыскутантаў, канешне, блытаецца ў этнонімах і палітонімах таго часу, зыходзячы, што Беларусі тады яшчэ не было, Літва – гэта хутчэй Польшча, а ўсіх, хто меў рэчпаспалітаўскі патрыятызм, а тым больш, быў каталікам, агулам запісваюць у палякі.

З іншага боку, – плынь, меркаванні якой вагаюцца ад больш стрыманага і памяркоўнага, кшталту “Касцюшка не быў палякам, а быў

[1] *Историк: Это великодержавное высокомерие у российских дипломатов появилось не сегодня* ,https://belaruspartisan.by/life/525450/. (доступ 9.02.2021).

[2] С. Квяткоўскі, *Касьцюшка як PR-кампанія: пра што гавораць сымбалі, якія мы абіраем*, https://www.svaboda.org/a/28786743.html. (доступ 1.12.2019).

літвінам і жыў у супольнай дзяржаве, дзе жылі палякі і літвіны, і называлася Рэч Паспалітая, і працаваў на карысць Літвы”[1]. Пад Літвой тут разумеюць Вялікае Княства Літоўскае з тэрыторыяй сучаснай Беларусі ў яго складзе. Або падобнае выказванне: “Мы павінны ведаць, што прадзеды лічылі сабе беларусамі/літвінамі, ці як не назаві, ў рэшце рэшт тутэйшымі, але ніяк не палякамі ды расейцамі”. Да больш патрыятычных, калі Касцюшку, ужо не зважаючы на акалічнасці, аб’яўляюць нацыянальным героем Беларусі.

Амаль ніводная дыскусія пра Касцюшку не абыходзіцца без згадак расійскага палкаводца Аляксандра Суворава, які падавіў паўстанне 1794 г. І параўнанні амаль заўсёды не на карысць апошняга. Агульную думку можна выказаць наступным чынам: Касцюшка сёння для ўсяго свету і беларусаў, у прыватнасці, – сімвал барацьбы за вольнасць, раўнапраўе і незалежнасць. Аляксандр Сувораў – проста салдат на службе імператарскай арміі. Касцюшка для беларусаў – зямляк, а Сувораў – прыхадзень, які душыў тых, хто хацеў адстаяць вольнасць і незалежнасць. Ушанаванне Суворава на беларускай зямлі – гэта здзек і непавага да памяці продкаў, якія змагаліся за незалежнасць сваёй краіны. У “апраўданне” Касцюшкі, што ён – можа і не герой, але мае дачыненне да беларускай гісторыі, гучаць наступныя тэзы: няхай – паляк, але адна справа змагацца за сваю дзяржаву, і зусім іншая, калі нехта змагаецца супраць тваёй дзяржавы; урэшце, хто нам бліжэй: Сувораў ці Касцюшка?; у палякаў і літоўцаў пазіцыя – нашы ўсе, хто так ці інакш меў адносіны да нашай гісторыі, дык чаму мы аддаем сваіх слаўных продкаў?

Заключэнне

Спрэчкі вакол постаці Тадэвуша Касцюшкі на самой справе выявілі цэлы шэраг праблемных месцаў гістарычнай памяці беларусаў. Дыскусія стала каталізатарам, які засведчыў, наколькі адрознае стаўленне да мінулага існуе і наколькі раз’яднана грамадства ў сэнсе гістарычнай самаідэнтыфікацыі. Сярод такіх праблем можна назваць цэлы шэраг:

1. Як далёка ў мінулае сягае гісторыя Беларусі? Высвятляецца, што і сёння ёсць яе грамадзяне, якія лічаць, што дзяржаўная традыцыя Беларусі была нам падаравана, і адлічваць яе трэба з 1919 або нават з 1991 г. Іншыя прытрымліваюцца думкі, што і сёння Беларусь – гэта квазідзяржава пад пратэктаратам Расіі. Трэція пагаджаюцца, што нашы продкі ідуць ад Рагвалода і Рагнеды, ад Полацкага княства, але не разумеюць, “на чый рахунак” адносіць Вялікае Княства Літоўскае і Рэч Паспалітую, куды часова знікалі

[1] Тамсама.

беларусы ў XVIII–XIX ст., а, значыць, каму перадаць у карыстанне славутыя імёны беларускай гісторыі.

2. Як вызначыць – наш гэта герой ці не? З аднаго боку, нацыянальная прыналежнасць не вызначаецца месцам нараджэння. Калі ісці за гэтай логікай, то Моцарт не з'яўляецца аўстрыйскім кампазітарам, бо лібрэта яго лепшых опер напісаны на італьянскай мове; Леанарда да Вінчы – не ёсць італьянскі геній, бо апошнія гады жыцця правёў у Амбуазе, а на яго магільнай пліце выбіты надпіс, што тут спачывае "найвялікшы мастак, інжынер і дойлід Французскага каралеўства", і г.д. У той жа час ідэнтычнасць будуецца ў культурнай прасторы. Тое, што мы сёння ўзгадваем Касцюшку – гэта і ёсць наша культурная прастора, незалежна ад таго, як у той час называлі гэтыя тэрыторыі. Калі мы свае карані выводзім з Вялікага Княства Літоўскага, значыць, Касцюшка – частка нашай гісторыі і дарма адмаўляцца ад спадчыны таму, што палітонімы тады гучалі інакш.

3. Ці не з'яўляецца ўшанаванне праз назвы вуліцаў, плошчаў, вучылішчаў, праз помнікі такім дзеячам, як Сувораў, Дзяржынскі, Ленін стакгольмскім сіндромам або посткаланіяльнай свядомасцю, якая замяняе яшчэ не сфарміраваную нацыянальную свядомасць? Асабліва кансерватыўныя ў гэтым плане беларускія вайскоўцы. На калідорах казармаў дзе-нідзе вісяць цэлыя галерэі партрэтаў рускіх палкаводцаў, якія, несумненна, цікавыя з пункту погляду ваенных поспехаў і распрацаваных тактык, але маюць негатыўныя канатацыі з пункту погляду цэласнасці і нерушнасці тэрыторыі Беларусі ў мінулым.

4. Чаму склалася заганная традыцыя, калі беларусы сціпла замоўчваюць або нават проста аддаюць свае гістарычныя персаналіі ў пантэон іншай краіны? Гістарычныя постаці можна выкарыстоўваць ва ўнутраных і знешніх піяр-кампаніях дзеля павышэння турыстычнай прывабнасці краіны і фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці праз гонар за славутых продкаў. Сярэднявечная і раннемадэрная гісторыя мае найбольшы турыстычны патэнцыял сярод іншых перыядаў беларускай гісторыі. Па-першае, з-за глабальнай рамантызацыі менавіта Сярэднявечча, па-другое, дзякуючы пазітыўна-нейтральным адносінам грамадства да таго перыяду, па-трэцяе, канцэпцыя "залатога веку" ідэальна ўпісваецца ў сённяшнія рэаліі пабудовы ідэнтычнасці, па-чацвёртае, Сярэднявечча і ранні Новы час – пакуль найменш "запоўнены" падзеямі і "заселены" постацямі, якія можна сёння раскручваць як турыстычны брэнд Беларусі.

5. Наколькі ў сучасным свеце ўплывае на памяць неабходнасць геапалітычнага балансавання? Ці не з'яўляецца выбар той ці іншай постаці для трансляцыі ў масавую гістарычную памяць ангажаваным праз ціск знешніх палітычных чыннікаў? З аднаго боку, пры фарміраванні гістарычнай памяці найбольшы ўплыў мае сістэма

адукацыі, СМІ, экспазіцыя дзяржаўных музеяў, выставы, помнікі, назвы раёнаў, вуліц і ўстаноў, таму гістарычная памяць заўсёды будзе мець вядомую палітызацыю. Але ў той жа час дзеля выжывання нацыі і дзяржавы неабходна пры фарміраванні ідэнтычнасці ўлічваць найперш нацыянальныя інтарэсы.

6. Адсутнасць у масавай свядомасці агульнапрызнанага нацыянальнага гістарычнага міта не спрыяе кансалідацыі грамадства на падставе агульнай гістарычнай памяці, агульнага для большай часткі грамадства пантэона герояў. Калі ў большасці краін масавая гістарычная памяць вырашае пытанне: гэты чалавек быў героем ці злодзеем, то ў Беларусі пытанне часцей за ўсё ставіцца такім чынам: наш ці не наш?

Спадчына Вялікага Княства Літоўскага патрохі вяртаецца ў Беларусь, хоць і атрымлівае з большага рэгіянальны змест. Захаванне Беларусі як незалежнай дзяржавы ў сучасным геапалітычным раскладзе будзе залежаць ад нацыянальный ідэнтычнасці, у фарміраванні якой памяці пра пяць з паловай стагоддзяў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і яго герояў належыць адно з важных месцаў.

Што да Тадэвуша Касцюшкі. Верагодна, асабліва з навуковага пункту гледжання, няправільна называць яго беларусам – гэта спроба прывязаць яго да з'явы, што ўзнікла значна пазней. Але кожная нацыя патрабуе карані, на якія будзе абапірацца яе ідэнтычнасць, і Касцюшка ўжо ёсць у гэтай карнявой сістэме сучаснай Беларусі, і мае ўсе шансы прапісацца ў нацыянальнай гістарычнай памяці беларусаў як мінімум у вобразе барацьбіта за незалежнасць.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Анішчанка Я. К., *Беларусь у часы Кацярыны II (1772-1796 гады*), Веды, Мінск 1998.

Анішчанка Я. К., *В когтях двуглавого орла: Беларусь во времена Екатерины II (1772-1796 гг.)*, Изд. В. Хурсик, Минск 2016.

Анішчанка Я. К., *Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзелах Рэчы Паспалітай,* Хурсік, Мінск 2003.

Бензярук А., *Касцюшкі-Сяхновіцкія. Гісторыя старадаўняга роду*, Издательство Академия, Брэст 2006.

Бензярук А., *Крупчыцы. 1794 год. Падзеі і памяць роднай гісторыі*, ААТ Брэсцкая друкарня, Брэст 2007.

Восстание и война 1794 г. в Литовской провинции (по документам архивов Москвы и Минска) / Составление, редакция и предисловие Е. К.Анищенко, Молодежное научное общество, Минск 2001.

Восстание и война 1794 г. в Литовской провинции (по документам российских архивов) / Составление, редакция и предисловие Е. К. Анищенко, Книжный дом "ЧеРо", Москва 2000.

Емяльянчык У., *Паланез для касінераў*, Беларусь, Мінск 1994.

Імем Айчыны. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі [в:] Я. К. Анішчанка, Збор твораў у шасці тамах, Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2004, т. 2.

Камісары Касцюшкі. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі, [в:] Я. К. Анішчанка, Збор твораў у шасці тамах, Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2004, т. 1.

Несцярчук Л., Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка: вяртанне героя на радзіму, Брэсцкая друкарня, Брэст 2006 (Серыя "Знакамітыя людзі Беларусі")

СССР. Святы саюз свабодных рыцараў. Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі, [в:] Я. К. Анішчанка, Збор твораў у шасці тамах, Выдавец Віктар Хурсік, Мінск 2006, т. 3.

Трафімчык А. В., *"Наш Касцюшка слаўны!": гістарычная постаць Тадэвуша Касцюшкі ў беларускай літаратуры*, А. М. Янушкевіч, Мінск 2017.

Трафімчык А. В., *Тадэвуш Касцюшка ў памяці беларускага народа,* [в:] Тадэвуш Касцюшка ў дыскурсе 200-гадовай прасторы памяці: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.), Энцыклапедыкс, Мінск 2018, с. 146-161.

Трафімчык А. В., *Тадэвуш Касцюшка: беларускі фокус*, [в:] Тадэвуш Касцюшка ў дыскурсе 200-гадовай прасторы памяці: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.), Энцыклапедыкс, Мінск 2018, с. 57-67.

Юхо Я., Емельянчык У., "Нарадзіўся я ліцвінам.." Тадэвуш Касцюшка, Навука і тэхніка, Мінск 1994.

Юхо Я., За вольнасць нашу і вашу, Навука і тэхніка, Мінск 1990.

Интернет-источники:

http://www.gants-region.info/
https://bel.sputnik.by
https://belaruspartisan.by/
https://belcollegium.by
https://budzma.by/
https://nn.by/
https://www.svaboda.org/

.

Аляксей Кайрыс[1]

Асоба К. Каліноўскага ў беларускім грамадстве з 1916 па 2019 гг.

Aliaksej Kairys

The personality of K. Kalinousky in the Belarusian society from 1916th to 2019th

Ключавыя словы: К. Каліноўскі, паўстанне 1863 – 1864 гг., “Мужыцкая праўда”, Беларусь.

Keywords: K. Kalinouski, the uprising of 1863-1864, "Muzhitskaya Prauda", Belarus

Summary: The article tells about the development of the image of K. Kalinouski in the Belarusian society over the past 100 years, as a national hero.

Асоба К. Каліноўскага непарыўна звязана з Беларуссю. На працягу апошніх паўтара стагоддзяў народная памяць аб гэтай гістарычнай постаці жыла і трансфармавалася. З цягам часу ўяўленні аб ім змяняліся. У розныя гістарычныя перыяды К. Каліноўскага лічылі: польскім мяцежнікам, змагаром супраць сацыяльнай няроўнасці, польскім тэрарыстам і беларускім нацыянальным героем.

Пануючая ў той ці іншы гістарычны перыяд ідэалогія заўсёды трактавала асобу К. Каліноўскага як ёй выгодна. Толькі з атрыманнем незалежнасці ў 1991 г., беларусы самі пачалі вызначаць, кім з’яўляецца для іх гэтая асоба.

К. Каліноўскі быў выдатным канспіратарам і таленавітым кіраўніком, сёння ж ён больш успрымаецца як радыкальны рэвалюцыянер, які змагаўся супраць Царскай Расіі і марыў аб незалежнай Беларусі. Каб зразумець, чаму сёння ўва ўяўленні беларусаў склаўся менавіта такі вобраз К. Каліноўскага, трэба прааналізаваць больш за 100 гадоў грамадска-палітычнага і культурнага жыцця беларусаў.

15 лютага 1916 г. у віленскай беларускай газеце “Гоман” быў надрукавана першы артыкул пра К. Каліноўскага для шырокай беларускай публікі. Напісаў яго Вацлаў Ластоўскі – беларускі палітычны дзеяч і аўтар першай кнігі па гісторыі Беларусі.

В. Ластоўскі у сваім артыкуле пад назваю "Памяці справядлівага" прыводзіць наступныя радкі: *"Многа гадоў праляжала ў мяне ў скрытнай схоўцы пачка папераў, з каторых адрыўкамі хачу цяпер падзяліцца са сваім грамадзянствам. Паперы гэтыя — ніклая памятка*

[1] Беларуская Акадэмія, магістр гістарычных навук, Гродна, Беларусь

па згінуўшым барцу за беларускае адраджэнне с[вятой] п[амяці] Касцюку Каліноўскім..."[1].

В. Ластоўскі, прагледзеўшы выданне А. Гілера, убачыў там ідэальны вобраз народнага героя для новай краіны, якая мусіла быць абвешчана праз 2 гады – Беларуская Народная Рэспубліка. В. Ластоўскі прадстаўляе К. Каліноўскага, як змагара за незалежнасць Беларусі, радыкальнага рэвалюцыянера і сацыяліста, паэта і пісьменніка. Але найбольш гісторык "цісне" на беларускасць К. Каліноўскага, ён нават уносіць змены ў пасмяротны верш К. Каліноўскага да яго каханай Марыі Ямант. І мяняе *"Марыська чарнабрэва, галубка мая"* на *"Беларуска зямелька, галубка мая"*[2].

У часы "беларусізацыі" беларуская гістарычная навука ўпершыню закранае шмат прынцыповых пытанняў, адным з якіх была і роля К. Каліноўскага ў рэвалюцыйнай барацьбе беларускага народа. Частка айцоў-заснавальнікаў Беларускай Народнай Рэспублікі, убачыўшы разгортванне беларусізацыі ў Савецкай Беларусі, перабраліся туды. Ужо створаны вобраз К. Каліноўскага перайшоў у савецкае беларускае грамадства таксама. Навуковае станаўленне беларускай гістарыяграфіі адносна паўстання 1863-1864 гг. і дзейнасці К. Каліноўскага адбылося ў 1920-я гг. У тагачаснай гістарычнай думцы К. Каліноўскі характарызуецца як народны герой, першы беларускі рэвалюцыянэр і кіраўнік сялянскага антыабшарніцкага паўстання. Галоўны змагар Беларусі супраць засілля польскіх паноў.

Першы сур'ёзны навуковы аналіз дзейнасці К. Каліноўскага быў зроблены ў артыкулах і манаграфіі "1863 год на Беларусі" гісторыкам Ўсеваладам Ігнатоўскім. Ён ахарактарызаваў паўстанне як буржуазна-дэмакратычнае, а К. Каліноўскага — *"як беларускага рэвалюцыянэр-дэмакрата", "чырвонага дыктатара", які выразна выказваў працівашляхецкі характар*"[3]. К. Каліноўскі так і паказваўся ў тагачасным грамадстве – змагар супраць царызму і паноў, першы беларускі сацыяліст.

Е. Міровічам была пастаўлена п'еса "Кастусь Каліноўскі"[4]. У 1928 годзе рэжысёрам У. Гардзіным быў зняты фільм пад назвай "Кастусь Каліноўскі"[5]. У фільме К. Каліноўскі паказаны сімвалам народнага гневу ў барацьбе з польскімі і рускімі панамі-прыгнятальнікамі. Пазіцыя Каліноўскага ў дачыненні польскіх паўстанцаў ярка негатыўная як у фільме, так і ў п'есе. Праводзіцца прымітыўны падзел: шляхта – здраднікі, народ – герой. Гістарычным

---

[1] В. Ластоўскі *Памяці Справядлівага*. [в:] *Гоман*, 1916, № 1, с. 3.
[2] В. Ластоўскі. *Памяці Справядлівага*.
[3] У. Ігнатоўскі. *1863 на Беларусі: Нарыс падзей*. Мінск, 1930.
[4] Е. Міровіч. *П'есы*, Мінск, 1957.
[5] *«Кастусь Калиновский. Информация о фильме»* - http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/9305/annot/(доступ 12.04.2021)

гэты фільм назваць нельга, атрымалася больш героіка-прыгодніцкая стужка, дзе К. Каліноўскі выкрадае царскую казну, пераапранаецца ў рускага афіцэра, напрыканцы герой звяртаецца з-пад шыбеніцы да народа з такімі словамі: *“Слышишь, Беларусь! Верю — будет вольная Беларусь трудящихся, рабочих и селян!”*[1]. Такім чынам К. Каліноўскі больш падобны на няўлоўнага народнага мсціўца з шабляй у руках (a-la Робін Гуд), чым на рэвалюцыянера-падпольшчыка.

Вобраз К. Каліноўскага, як радыкальнага сацыяліста і змагара супраць польскіх паноў, быў створаны ў супроцьвагу польскай ідэалогіі, якая панавала на заходнебеларускіх землях, што ўваходзілі ў склад тагачаснай Польскай дзяржавы. Паэты-маладнякоўцы выкарыстоўвалі асобу К. Каліноўскага, як сімвал народнага гневу і помсты. Паэт Алесь Дудар у 1925 г. піша верш, дзе кажа, што за поклічам К. Каліноўскага павінны паўстаць сяляне і рабочыя на вызваленне Заходняй Беларусі ад палякаў[2]. На пачатку 1930-х гг. узвялічванне асобы К. Каліноўскага было ацэнена, як “нацыяналістычная фальсіфікацыя беларускай гісторыі”[3].

К. Каліноўскага пазытыўна ацэньвалі прадстаўнікі ўсіх заходнебеларускіх палітычных партый і плыняў. У часы ІІ Рэчы Паспалітай і польскай уладай, і грамадствам, падзеі паўстання 1863-1864 гг. былі ледзьве не галоўнай гістарычнай падзеяй, што наблізіла Польшчу да атрымання незалежнасці, а яго ветэраны шанаваліся на дзяржаўным узроўні. Асаблівую ўвагу асобе К. Каліноўскага надаваў даследчык і святар А. Станкевіч, які прысвяціў кіраўніку паўстання дзве кнігі: “Кастусь Каліноўскі “Мужыцкая праўда”[4] і “Да гісторыі палітычнага вызвалення”[5].

У БССР да асобы К. Каліноўскага вярнуліся толькі падчас ІІ Сусветнай вайны. З яго асобы паўстае вобраз народнага мсціўца акупантам. Паэт П. Броўка ў 1943 г. піша верш “Кастусь Каліноўскі”, дзе кіраўнік паўстання паўстае зборным вобразам беларускага партызана-антыфашыста, гэты вобраз максімальна прыбліжаны да звычайнага беларускага селяніна[6].

Імя К. Каліноўскага звязанае і з партызанскім рухам на Беларусі — брыгада імя К. Каліноўскага пад кіраўніцтвам ленінградскага інжынера камбрыга Вайцяхоўскага была адным з самых актыўных партызанскіх злучэнняў на Гродзеншчыне і Беласточчыне ў другой

[1] Там жа.
[2] А. Дудар. *Не сягонні было і не ўчора* - http://www.knihi.com/Ales_Dudar/Nie_siahonnia_bylo_i_nie_ucora.html (доступ12.04.2021)
[3] С. Агурскі. *Нарысы па гісторыі рэвалюцыйнага руху на Беларусі (1863—1917),* 1928.
[4] А. Станкевіч. *Кастусь Каліноўскі “Мужыцкая праўда”. Ідэя незалежнасці Беларусі*. Вільня, 1933.
[5] А. Станкевіч. *Да гісторыі палітычнага вызвалення. Шляху моладзі.* Вільня, 1934.
[6] П. Броўка Кастусь Каліноўскі - http://brouka.ru/vershy/kastus-kalinouski

палове 1943-1944 гг.[1] У антысавецкім руху таксама былі “Каліноўшчыкі” [2]. Міф пра Каліноўскага як змагара супраць акупантаў стаў актуальным як для савецкай прапаганды, так і для антысавецкай. Пасля сканчэння ІІ Сусветнай вайны пра асобу К. Каліноўскага і ідэолагі, і гісторыкі забыліся да канца 1950-х гг. Толькі пасля смерці І. Сталіна гісторыкі вярнуліся да даследавання гэтай асобы.

К. Каліноўскі — той рэдкі беларускі герой, вобраз якога быў адроджаны ў савецкую пару. У 1962-1964 гг. беларускія даследчыкі А. Смірноў, І. Лушчыцкі, Г. Кісялёў выдаюць шэраг знакавых даследаванняў, якія актуальныя і па сённяшні дзень, а ў 1963 г. у 27 гарадах БССР з’явіліся вуліцы імя К. Каліноўскага[3].

Умацаванне вобразу К. Каліноўскага, як беларускага героя належыць пісьменніку У. Караткевічу. У рамане “Каласы пад сярпом тваім” (1968 год) К. Каліноўскі быў адным з галоўных герояў. Ён прадстаўлены аўтарам адукаваным, разумным і ўпартым чалавекам, сапраўдным патрыётам сваёй Радзімы і радыкальным рэвалюцыянерам.[4] Тое ж самае робяць і іншыя літаратары: М. Танк з паэмай “Каліноўскі”, А. Куляшоў “Хамуціўс”, А. Мальдзіс “Восень пасярод вясны”, І. Капыловіч “Пісьма Караліне”, С. Яновіч “Сярэбраны яздок”.

Савецкай гістарычнай праграме пасаваў міф пра Каліноўскага-сацыяліста, змагара з царскім рэжымам, але вельмі моцна палохаў аспект антырасійскі, што часам прыводзіла да скажэння гістарычных фактаў. У падручніку пад рэдакцыяй У. Антонава былі зменены радкі “Лістоў з-пад шыбеніцы”. Аўтары падручніка змяняюць *“шыбеніцу маскоўскую”* на *“виселицу царскую”*[5].

З пачатку 1990-х г. на Беларусі асобу К. Каліноўскага пачалі актыўна аздабляць нацыянальнымі фарбамі. Ён становіцца ледзь не галоўным героем краіны, дзеячам, які ўпершыню заявіў аб самастойнасці Беларусі. Аб гэтым сведчаць і навуковыя выданні, і школьныя падручнікі, і стаўленне да гэтай асобы ў грамадстве. Само нават Студзеньскае паўстанне 1863-1864 гг. гісторыкі пачынаюць называць паўстаннем К. Каліноўскага. У Свіслачы распачынаецца штогадовы восеньскі фэст памяці К. Каліноўскага. У Беларусі з’яўляецца ордэн імя К. Каліноўскага, які лічыўся адной з

[1] В. Чарапіца .*Уходили в поход на врага* - http://www.elib.grsu.by/katalog/472547pdf.pdf?d=true (доступ 12.04.2021)
[2] С. Ёрш, С. Горбік. *Беларускі супраціў*. Львоў, 2006.
[3] “*Их именами названы”*. Энциклопедический справочник. Минск., 1987, с.253-254.
[4] У. Караткевіч. *Каласы пад сярпом тваім.* Мінск. Ураджай. 2002.
[5] В. С. Антонов, М. Б. Огнянов, Н. И. Пирумова. *Книга для чтения по Истории СССР. XIX век,* Москва, Просвещение, 1989, с. 121 – 126.

найвышэйшых дзяржаўных узнагарод. 16 чэрвеня 2004 года ордэн быў скасаваны[1]. Афіцыйна ўзнагароджання ордэнам не праводзіліся.

З пачаткам XXI ст. адбываецца пераасэнсаванне асобы К. Каліноўскага ў пэўных колах грамадства. Уплывае на гэта адсутнасць нацыянальнай ідэі ў дзяржаве, распачатая інтэграцыя з Расіяй, дзе ўсе гістарычныя постаці ці падзеі, якія былі накіраваныя ў той ці іншы час супраць Расійскай Імперыі, СССР ці Расіі, лічыліся рэакцыйнымі.

У 2006 годзе ў Беларусі адбываюцца чарговыя прэзідэнцкія выбары, якія суправаджаліся буйной акцыяй пратэстаў. Акцыя цягнулася ад 19 па 25 сакавіка і займела назву "Плошча Каліноўскага". У выніку пратэстная акцыя была разагнана міліцыяй. Неўзабаве ўрадам Польшчы была заснаваная "Стыпендыя імя Кастуся Каліноўскага" ў якасці праграмы падтрымкі адлічаных беларускіх студэнтаў.

На гэтай хвалі дзяржаўны ідэалагічны апарат распачынае змаганне з вобразам К. Каліноўскага ў беларускім грамадстве. Адбываецца вяртанне да расійскіх імперскіх характарыстык дзеячоў паўстання 1863-1864 гг. Разам з дзяржаўнымі ідэолагамі да стварэння негатыўнага вобразу К. Каліноўскага далучаюцца і гісторыкі-заходнерусісты. Яму пачынаюць надаваць афарбоўку "тэрарыста", "забойцы", "ашуканца, які хацеў уцягнуць у авантуру тагачасных беларусаў", пастаянна прыпісываючы К. Каліноўскаму прыналежнасць да польскага народа. Яскравы прыклад – у вучэбным дапаможніку па гісторыі Беларусі 2008 года для вучняў 10 класаў агульнаадукацыйных школ, галоўным аўтарам і рэдактарам якога з'яўляецца Я. Трашчанок, ёсць параграф, прысвечаны паўстанню 1863-1864 гг. і там аўтары даюць наступную характарыстыку К. Каліноўскаму: *"По этнической самоидентефикации, он был безусловно поляком и никогда не называл себя белорусом. Никаких объективных оснований превращать В. Калиновского в "национального героя белорусского народа" не существует*"[2]. М. Мураёўва-вешальніка аўтары характарызуюць, як "талантливого администратора и организатора".

Ідэолаг А. Гронскі ў сваіх артыкулах называе К. Каліноўскага "рэвалюцыянэрам-фанатыкам"[3], нішчаць вобраз К. Каліноўскага як нацыянальга героя і яго калегі В. Гігін і Л. Крыштаповіч на старонках галоўнага дзяржаўнага часопісу "Беларуская думка". Спрабуюць давесці «польскасць» К. Каліноўскага і называюць яго "тэрарыстам".

[1] *О государственных наградах Республики Беларусь* – https://www.pravo.by/pdf/2004-88/2004-88(015-032).pdf (доступ 13.04.2021)
[2] Я. И. Трещенок, А. А. Воробьёв, В. В. Волженков. *История Беларуси. 10 класс*. Минск. Адукацыя і выхаванне. 2008., с. 191.
[3] А. Гронскі. *Конструирование героя: Кастусь Калиновский* – http://beldumka.belta.by/ru/issues?author_id=22(доступ 22.04.2021)

У абарону К. Каліноўскага выступаюць гісторыкі: А. Вашкевіч, А. Смалянчук, А. Краўцэвіч, В. Швед і інш. Вобраз К. Каліноўскага знаходзіць месца і ў творчасці мастакоў, музыкаў і паэтаў. У перыяд 2013-2014 гг. беларусамі актыўна святкавалася 150 гадавіна з пачатку паўстання 1863-1864 гг.

Стаўленне дзяржавы да асобы К. Каліноўскага пачынае змяняцца ў 2014 г. пасля акупацыі Расіяй Украінскага Крыму. Беларускія ўлады адчулі пагрозу з боку Расіі, бачачы наступствы ўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы Украіны. Разумеючы небяспеку, дзяржаўная ідэалогія мяняе свой вектар, паступова адмаўляецца ад папярэдніх поглядаў і распачынае характарызаваць падзеі паўстання, як частку нацыянальна-вызваленчага руху беларусаў. Галоўны дзяржаўны тэлеканал выпускае цыкл фільмаў “1863. Пад ударам Імперыі” [1].

У студзені 2017 г. у Вільні на замкавай гары былі знойдзеныя парэшткі К. Каліноўскага і яго паплечнікаў. Гэтую навіну асвячалі нават дзяржаўныя СМІ. Беларусаў жа навіна ўскалыхнула, і пачынаецца чарговая хваля папулярызацыі асобы К. Каліноўскага.

На пачатку 2019 г. стала вядома, што ў Вільні адбудзецца перапахаванне парэшткаў К. Каліноўскага і яго паплечнікаў. Аб сваім удзеле ў працэсіі заявілі лідары Літвы і Польшы, беларускія ўлады доўга вытрымлівалі паўзу. Парэшткі ўдзельнікаў паўстання 1863-1864 гг. вырашылі перапахаваць у адмысловай капліцы на віленскіх могілках Росы.

З прычыны, што афіцыйны беларускі бок доўга ігнараваў запрашэнне ўдзелу ў працэсіі, надпісы на мануменце планавалі зрабіць толькі па-польску і па-літоўску. Беларускую мову на мануменце адстаяла беларускае грамадства. Тысячы подпісаў, сабраныя беларусамі і накіраваныя ў Міністэрства замежных спраў Літвы пераканалі літоўскі бок зрабіць надпісы і па-беларуску.

Каб заахвоціць беларусаў паехаць на перапахаванне К. Каліноўскага і яго паплечнікаў, актуалізаваць цікаўнасць да падзей паўстання 1863-1864 гг., і ў прыватнасці да асобы К. Каліноўскага, у траўні 2019 г. у Гродна грамадскія актывісты і гісторыкі арганізоўваюць грамадскую ініцыятыву “Каліноўскі 2019”[2]. Ініцыятыва “Каліноўскі 2019” з траўня па лістапад паспела правесці дзясяткі адукацыйных сустрэчаў, распрацаваць першую беларускую настольную гульню пра Студзеньскае паўстанне, паставіць 15 помнікаў-стэлаў на месцах, звязаных з падзеямі паўстання, музыкі і мастакі пачалі ствараць творы ў гонар паўстанцаў у рамках кампаніі.

[1] *Обратный отсчёт. «1863-й. Под ударом империи»* - https://www.youtube.com/watch?v=5Ix-P-DkRbM. (доступ 22.04.2021)
[2] Грамадская кампанія “Каліноўскі 2019”. Афіцыйная старонка ў Facebook - https://www.facebook.com/Kalinouskimojheroj

Сябрамі кампаніі была арганізавана сустрэча з літоўскім амбасадарам у Гродне па візавых пытаннях, дзякуючы якой больш за 4000 беларусаў змаглі паехаць у Вільню на перапахаванне паўстанцаў. Скончылася кампанія 2 лютага 2020 г. у Мінску урачыстым рок-канцэртам да дня народзінаў К. Каліноўскага.

22 лістапада 2019 г. у Вільні адбылося перапахаванне парэшткаў удзельнікаў Студзеньскага паўстання. Улады Беларусі да канца кастрычніка 2019 г. не маглі вырашыць, ці будуць яны прымаць удзел у мерапрыемстве, але на пачатку лістапада стала вядома, што беларускі ўрад у Вільні будзе прадстаўляць І. Петрышэнка – на той момант віцэ-прэм’ер Беларусі.

Грамадскі бок прадстаўляла І. Сурвіла – старшыня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў замежжы, ад беларускага святарства выступаў з прамоваю арцыбіскуп Т. Кандрусевіч: *“Кастусь Каліноўскі належыць нашай гісторыі як той, хто заклаў аснову самасвядомасці беларусаў як асобнай еўрапейскай нацыі, якая мае права на самавызначэнне,”*[1] – адзначыў арцыбіскуп.

З прамоваю выступіў і І. Петрышэнка: “*Ужо ў той час дэкларавалася ідэя палітычнай суб’ектнасці Беларусі ў стасунках з краінамі-суседзямі. Знакава, што паролем паўстанцаў з’яўляліся словы: «Каго любіш? — Люблю Беларусь!»”*[2].

Высновы

Шлях К. Каліноўскага да прызнання беларусамі нацыянальным героем расцягнуўся больш, чым на 100 год. Асобу К. Каліноўскага беларусы ўзносілі на шчыт змагання за сваю незалежнасць і свабоду як нацыянальную, так і ад сацыяльнага прыгнёту. З асобаю К. Каліноўскага змагаліся, спрабавалі рабіць яе рэакцыйнай, антыбеларускай ды антыдзяржаўнай. Апошнія 30 год у станаўленні канчатковага вобразу К. Каліноўскага ў беларускім грамадстве былі самыя супярэчлівыя і цяжкія, прычынай таму стала неадназначнае стаўленне прадстаўнікоў ураду да гэтай гістарычнай асобы. Вобраз К. Каліноўскага пераўтварыўся ў гераічны міф, які аб’ядноўвае вакол сябе беларусаў, як у самой краіне, так і па-за яе межамі. А яго характар, адданасць справе і сваім ідэалам робяць яго яшчэ і маральным арыентырам для беларусаў. У грамадстве канчаткова сфарміравалася думка, што К. Каліноўскі – беларускі нацыянальны герой.

[1] *Слова арцыбіскупа Тадэвуша Кандрусевіча падчас цырымоніі перапахавання Кастуся Каліноўскага ў Вільні* - https://catholic.by/3/news/belarus/10722-slova-artsybiskupa-tadevusha-kandrusevicha-padchas-tsyrymonii-perapakhavannya-kastusya-kalino-skaga-vilni (доступ 22.04.2021)

[2] *«Гэта наш сапраўдны герой!» Тысячы беларусаў прыехалі на развітанне з Кастусём Каліноўскім і астатнімі паўстанцамі* - https://people.onliner.by/2019/11/22/kalino%D1%9Eski-2. (доступ 23.04.2021)

Нават прадстаўнікі дзяржаўнай улады, пад ціскам грамадства, і ў складанай геапалітычнай сітуацыі вымушаны былі прызнаць К. Каліноўскага нацынальным героем і адным з першых, хто выказаўся за незалежную Беларусь. Гэта паказана на прыкладах ад школьнага падручніка, да ўдзелу хоць і не прэзідэнта, але трэцяй асобы з ураду ў перапахаванні паўстанцаў у Вільні. А гэта азначае, што К. Каліноўскі ўжо ў вобразе нацыятворчага міфу працягвае змаганне за Беларусь.

Бібліяграфія:

Літаратура:

“Их именами *названы”*. Энциклопедический справочник. Мінск, 1987

Агурскі С. *Нарысы па гісторыі рэвалюцыйнага руху на Беларусі* (1863—1917), 1928.

Антонов В. С., Огнянов М. Б., Пирумова Н. И. *Книга для чтения по Истории СССР. XIX век*, Москва, Просвещение, 1989, с. 121 – 126.

Ёрш С., Горбік С. *Беларускі супрацiў*. Львоў, 2006.

Их именами названы [у] Энциклопедический справочник. Минск., 1987, с.253-254.

Ігнатоўскі У. *1863 на Беларусі: Нарыс падзей*. Мінск, 1930.

Ігнатоўскі У. М. *Кароткі нарыс Гісторыі Беларусі*. Мінск, 1992

Караткевіч У. *Каласа пад сярпом тваім*. Мінск, Ураджай. 2002

Караткевіч У. *Каласы пад сярпом тваім*. Мінск. Ураджай. 2002.

Кісялёў Г., Янушкевіч Я. *Кастусь Каліноўскі. За нашую вольнасць*. Мінск, 1999

Ластоўскі В. *Кароткая Гісторыя Беларусі*. Мінск, 1993 –

Ластоўскі В. *Памяці Справядлівага*. Гоман. № 1. Вільня, 1916

Міровіч Е. *П'есы*, Мінск, 1957.

Смирнов А. Ф. *Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии*. Москва, 1963

Смирнов А. Ф. *Кастусь Калиновский*. Госиздат БССР. Минск,1963.

Станкевіч А. *Да гісторыі палітычнага вызвалення. Шляху моладзі*. Вільня, 1934

Станкевіч А. *Кастусь Каліноўскі “Мужыцкая праўда”. Ідэя незалежнасці Беларусі*. Вільня, 1933.

Трещенок Я. И., Воробьёв А. А., Волженков В. В. *История Беларуси 10 класс*. Адукацыя і выхаванне. Минск, 2008.

Нарматыўныя прававыя акты:

Закон Республики Беларусь “О государственных наградах Республики Беларусь” от 18 мая 2004 года №288-З

Інтэрнет-крыніцы:

http://beldumka.belta.by/

http://brouka.ru/
http://www.elib.grsu.by/
http://www.kino-teatr.ru/
http://www.knihi.com/
https://catholic.by/
https://people.onliner.by/
https://www.facebook.com/
https://www.pravo.by/
https://www.youtube.com/

ФІЛАЛОГІЯ. МОВАЗНАЎСТВА

Анхела Эспіноса Руіс[1]

Беларуская літаратура ў іспанамоўным перакладзе: гісторыя, стан пытання і перспектывы

Ángela Espinosa Ruiz

Belarusian literature in Spanish translation: history, state of the question and perspectives

Keywords: Literary translation, Belarusian language, Spanish language, Maksim Bahdanovič, Janka Kupała, Uładzimir Karatkievič, Carlos Sherman, Nastaśsia Kuźmenka Ángela Espinosa Ruiz

Abstract: The aim of our article is to analyze the state of translations and adaptations of Belarusian literature into the Spanish language taking into account the relevance of such endeavors for both the translated party and their newfound readers, the history of such works, translations available at present (and how easily they can be found in bookstores, public libraries or otherwise accessed today), as well as the future of potential efforts in this area. We take into account the colossal labor of Carlos Sherman in the Soviet period, whose translations are, unfortunately, mainly unavailable to the contemporary Spanish-speaking audience, as well as newer translations of selected works by Maksim Bahdanovič (by Nastaśsia Kuźmenka and Ángela Espinosa Ruiz), Janka Kupała and Uładzimir Karatkievič (Espinosa Ruiz). We arrive to the conclusion that literary translation and adaptation will always retain their relevance, and thus we can expect a higher demand for such activities in the future from both the Belarusian and the Spanish-speaking side.

Ключавыя словы: Мастацкі пераклад, беларуская мова, іспанская мова, Максім Багдановіч, Янка Купала, Уладзімір Караткевіч, Карлас Шэрман, Настасся Кузьменка, Анхела Эспіноса Руіс

Анатацыя: Мэта артыкула - прааналізаваць стан перакладаў і адаптацый беларускай літаратуры на іспанскую мову з улікам актуальнасці такіх намаганняў як для перакладанага боку, так і для новых чытачоў; для гісторыі такіх твораў і іх перакладаў, даступных у цяперашні час (з улікам таго, наколькі лёгка сёння іх можна знайсці ў кнігарнях, публічных бібліятэках ці іншым чынам), а таксама будучых патэнцыйных намаганняў у гэтай галіне. У артыкуле бяруцца пад увагу каласальная праца Карласа Шэрмана ў савецкі перыяд, пераклады якога, на жаль, у асноўным недаступныя для сучаснай іспанамоўнай аўдыторыі; а таксама больш новыя пераклады выбраных твораў Максіма Багдановіча (Настассі Кузьменкі і Анхелы Эспіносы Руіс), Янкі Купалы і Уладзіміра Караткевіча (Эспіносы Руіс). Мы прыходзім да высновы, што мастацкі пераклад і адаптацыя заўсёды будуць захоўваць сваю актуальнасць, і таму мы можам чакаць больш высокага попыту на такую дзейнасць у будучыні як з беларускага, так і іспанамоўнага боку.

Калі пытанне аб перакладзе беларускай літаратуры на іншыя мовы (асабліва – на найбольш распаўсюджаныя еўрапейскія мовы) ужо

[1] Універсітэт Гранады, Дэпартамент грэцкай і славянскай філалогіі, Філалагічны факультэт, доктар філалогіі, Гішпанія, Гранада.

было актуальным пяцігоддзе таму, у эпоху так званай "адлігі" ў міжнародных адносінах Рэспублікі Беларусь, то цяпер яно стала неабходнаю патрэбай для краіны ў цэлым: папулярызацыя беларускай культуры і ўсіх відаў яе мастацтва, міжнароднае прызнанне не толькі адметнасці і самабытнасці Беларусі, але і яе чыстай мерытарычнай вартасці ў літаратурнай галіне, адкрыццё еўрапейскімі суседзямі беларускай мовы і выбітных творцаў, якія на ёй стваралі і працягваюць ствараць тэксты – фактычна адзін з гарантаў беларускай незалежнасці ў лінгвістычным, сацыяльным і культурніцкім плане, што можа мець немалы ўплыў на геапалітычную пазіцыю беларускай дзяржавы. Гэтымі абставінамі матывуецца пісанне дадзенага артыкула, у якім робіцца спроба агульнага аналіза гісторыі беларуска-іспанскага літаратурнага перакладу, абмяркоўваецца сучасны стан пытання, яго праблемы і перспектывы ў будучыні.

Нягледзячы на патрэбы беларускага грамадства і распаўсюджанасць іспанскай мовы на свеце, пераклады беларускай літаратуры на іспанскую мову дагэтуль адносна рэдкія. Савецкае кнігавыданне, натуральна, аддавала перавагу перакладам з рускай і на рускую мову, і цяжка сказаць, што пераклад айчыннай літаратуры калі-небудзь быў дзяржаўным прыярытэтам у незалежнай Беларусі. Такім чынам, у выкананні беларускага пісьменніка ўругвайскага паходжання Карласа Шэрмана ў савецкую эпоху выйшлі «Мая Бесядзь» А.Куляшова, «Конь і леў» М.Танка, «Чырвоны мак» В.Хомчанкі, народныя казкі ў апрацоўцы А.Якімовіча (усе ў 1976), «Шлюбная ноч» І.Шамякіна (1980), «Дажыць да світання» (1980), «Абеліск» (1984) і «У тумане» (1989) В.Быкава, выбранае Я.Купалы і Я.Коласа «Папараць-кветка» (1982), выбранае Р.Барадуліна «Чорны вол маёй трывогі» (1985), «Плач перапёлкі» І.Чыгрынава (1988), «Загад № 1» М.Чаргінца (1990)[1].

Большасць дадзеных выданняў, на жаль, маладаступныя чытачам Іспаніі (і іншых іспанамоўных краін) на сённяшні дзень: нешматлікія асобнікі захоўваюцца ў акадэмічных бібліятэках і архівах, кнігі не даступныя ў крамах альбо ў электронным варыянце. Да таго ж, беларуская мова і літаратура ніколі не выкладаліся як дысцыпліны ў іспанскіх установах вышэйшай адукацыі. Такі збег абставінаў спрыяе сітуацыі, у якой іспанамоўная чытацкая публіка, нават спецыялізаваная (напрыклад, славісты) толькі маргінальна або, часцей, зусім не знаёмая з беларускай літаратурнай гісторыяй і традыцыяй: любая новая перакладная кніга можа стаць першым кантактам чытача не толькі з літаратурай Беларусі, але і з самой краінай.

[1] Беларускія пісьменнікі: 1917-1990. Укладальнік: А. Гардзіцкі. Менск: Мастацкая літаратура, 1994, с. 444-446.

Зацікаўленасць і запатрабавасць у беларускай літаратуры пачала расці з актывізацыяй беларускай дыяспары ў Іспаніі: у 2015 годзе іспанскае выдавецтва "Thule" апублікавала паэму Максіма Багдановіча *Вежа міру* (па-іспанску – *La torre de la paz*) у перакладзе беларускі Настассі Кузьменка[1]. Мадрыдскую прэзентацыю наведаў тагачасны пасол (па сумяшчальніцтве) Павел Латушка[2]. Гэтая публікацыя становіцца першым знаёмствам адносна шырокай іспанамоўнай публікі з беларускім класікам у эпоху незалежнай Беларусі, аднак варта пазначыць, што паэма *Вежа міру* была напісаная Максімам Багдановічам на рускай мове (г.зн. не маем справу з перакладам менавіта беларускамоўнай літаратуры). Нягледзячы на гэты факт, знакавасць падзеі застаецца актуальнай для папулярызацыі беларускай літаратуры ў цэлым, з улікам вагі асобы Максіма Багдановіча як у навуковым, літаратуразнаўчым асяроддзі, так і ў папулярнай культуры беларусаў.

З тэхнічнага ж пункту гледжання, пераклад А. Кузменка захоўвае стыль і змест арыгінала практычна цалкам: арыгінальны твор Багдановіча – казка або паэма ў празаічнай форме, у якой пераважаюць значэнне і пасыл, якія ўклаў у свой тэкст літаратар. Захоўваецца таксама вершаваная структура арыгінальнай паэмы. Галоўнай асаблівасцю публікацыі з'яўляюцца ілюстрацыі, выкананыя для выдання кандыдатам выяўленчага мастацтва Моніка Гут'ерэс Серна (ісп. Mónica Gutiérrez Serna) – сумяшэнне адрозных тэкстураў, цёплых і халодных адценняў, акварэльных малюнкаў і вайсковых фатаграфій ператварае паэму ў халістычны, міждысцыплінарны твор мастацтва, што станоўча ўплывае на патэнцыйную матывацыю мэтавай публікі (іспанамоўных чытачоў, не знаёмых у прынцыпе з творчасцю і асобай М. Багдановіча) купіць і прачытаць (альбо, прынамсі, пагартаць) кнігу.

Вышэй узгаданы пераклад, які паспрыяў якаснаму і паспяховаму выданню, стаў натхненнем для беларускай дыяспары ў Іспаніі. У выніку, у 2016 годзе незалежнае выдавецтва Ediciones Irreverentes скантактавалася з аўтаркаю гэтага артыкула з прапановай выдаць выбраныя (беларускамоўныя) вершы Максіма Багдановіча да гадавіны смерці паэта ў 2017 годзе. Варта пазначыць, што афіцыйны Мінск моцна спрычыніўся да гэтага выдання: яно рэалізавалася з дапамогай Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры ў Мінску (уводзіны да кнігі напісаў яго дырэктар, Дзмітры Яцкевіч) і з фінансавай і культурнай падтрымкай пасольства Рэспублікі Беларусь у Мадрыдзе. На прэзентацыі двухмоўнага зборніка прысутнічалі міністр замежных

[1] Bogdanovich, M. *La torre de la paz*. Mónica Gutiérrez Serna (ілюстрацыі), Anastassiya Kouzmenko Mikhailova (пераклад). Thule, Barcelona, 2015.

[2] Наша Ніва, У Мадрыдзе прэзентавалі пераклад на іспанскую паэмы Багдановіча «Вежа міру», 11.13.2015, [анлайн, доступ 27.03.2021], **https://nn.by/?c=ar&i=159888**

спраў Уладзімір Макей, тагачасны пасол Павел Латушка, прадстаўнікі беларускай дыяспары і іспанскай інтэлігенцыі.

Дакументацыя да выканання пераклада развівалася ў двух этапах: па-першае, аналізавалася спецыфіка самога паэта, яго творчасці і кантэксту; па-другое, распачаўся працэс выбару твораў і іх перакладу (з улікам канкрэтных праблем і стратэгіі, якія маглі быць выкарыстаныя для іх рашэння). Праз чатыры гады з даты выдання зборнікабыў правёўся аналіз перакладаў і іх запатрабаванасці ў іспанамоўным літаратурным рынку.

Паэт, празаік, публіцыст і літаратуразнаўца М. Багдановіч замацаваўся ў гісторыі беларускай літаратуры як новы класік, нягледзячы на сваю заўчасную смерць і на тое, што ад яго застаўся толькі адзін прыжыццёвы зборнік: «Вянок». У сваім эсэ «Загадка Багдановіча», М. Стральцоў тлумачыць, што “кніжка [«Вянок»], што ні кажы, маладая, пісалася ў 17-20 год. Але ж… Але ж ёсць у ёй і творчасць, і натхненне, і сур’ёзная праца […] Такая здольнасць да абнаўлення, да пашырэння абсягу тэм і думак. І якія рытмы, якая лексіка, якое пачуццё мовы!”[1].

Са слоў М. Стральцова вынікае, што ў творчасці М. Багдановіча былі якасці, якія высока цэняцца літаратуразнаўцамі, крытыкамі і чытачамі; асаблівасці, пры захаванні якіх любы чытач здолее ацаніць паэта на любой з моў свету.

З іншага боку, трэба памятаць, што вялікая частка геніяльнасці паэта хаваецца менавіта ў яго моўных навыках і здольнасцях: рыфма, рытм, лексіка, моўнае адчуванне. Захаванне гэтых творчых аспектаў у іншамоўных адаптацыях без шкоды аўтарскім задумам, тэмам і вобразам ускладняе задачу перакладчыка, асабліва ў выпадку так званых “цяжкіх паэтычных форм” (санеты, трыялеты, тэрцыны), якімі нярэдка карыстаўся М. Багдановіч. Да таго ж, нельга забываць аб культурным кантэксце арыгінальных твораў і асобе самога аўтара. Гэтае пытанне заўжды паўстае ў перакладах між далёкімі мовамі, асабліва ў тых выпадках, калі мэтавая аўдыторыя слаба ведае (альбо зусім не знаёмая) з крыніцаю. М. Багдановіч – паэт, моцна звязаны з беларушчынай у агульнаславянскім кантэксце. На думку філолага Т. Жыркевіч, “М. Багдановіч ў сваёй творчасці заўсёды адстойваў ідэі адраджэння роднай культуры, з якой непарыўна звязана думка аб цесным узаемадзеянні славянскіх народаў, агульнасці іх гістарычнага мінулага і культурнай спадчыны”[2]. Бацька паэта, Адам Багдановіч, быў

[1] Стральцоў, М. *Выбраныя творы*. Уклад. і камент. Міхася Скоблы, прадм. Анатоля Сідарэвіча. Мінск: Беларуская навука, 2015, с. 368-369.

[2] Жыркевіч, Т. І. *«Смерць шэршня» як рэцэпцыя М. Багдановічам сербскага эпасу*. Актуальныя пытанні лінгвістыкі, лінгвастылістыкі і лінгвакультуралогіі: да 75-годдзя з дня нараджэння прафесара М. В. Абабуркі : матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 20 мая 2016 г. пад рэд. В. М. Шаршнёвай. Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2018, с. 132.

фальклярыстам, і малады літаратар меў доступ да этнаграфічных матэрыялаў з самага дзяцінства. Як заўважае Н. Анапрэенка, "у фарміраванні творчай індывідуальнасці беларускага паэта М. Багдановіча (1891-1917) значную ролю адыграла вусная народна-паэтычная творчасць. Для яго пісьменніцкай дзейнасці фальклор стаў невычэрпнай скарбніцай натхнення, крыніцай тэм, сюжэтаў, матываў […] Дзякуючы гэтаму М. Багдановіч змог стварыць уласны і непаўторны паэтычны стыль, які заваёўвае ўвагу сваёй самабытнасцю і каларытам"[1].

Прывязанасць да беларускай гісторыі і славянскіх сімвалаў, уплыў народнай беларускай творчасці і іншыя біяграфічныя фактары робяць М. Багдановіча глыбока беларускім паэтам, менш дасяжным для разумення чытачам іншага культурнага паходжання.

Варта ўзгадаць, аднак, што М. Багдановіч цікавіўся сусветнай літаратурай, быў добра адукаваным паліглотам і добра ведаў еўрапейскіх аўтараў – і антычных, і сваёй эпохі, і быў асабліва добра знаёмы з тагачаснай французскай літаратурай. На думку Я. Клімуця, "у французскай літаратуры другой паловы XIX стагоддзя М. Багдановіч шукаў дасканалага сунадзення высокіх душэўных мрояў з рэаліямі змрочнага паўсядзённага жыцця, якія б давалі ў выніку карціну надзвычайнай таямнічасці навакольных праяўленняў"[2]. Заходнееўрапейскія ўплывы набліжаюць творчасць М. Багдановіча да іспанскага чытача, каму гэтая літаратура даступная і адносна вядомая. Таксама варта ўспомніць пра вышэй узгаданую прадмову Д. Яцкевіча, у якой падрабязна тлумачыцца жыццёвы шлях паэта і яго кантэкст. Дадатковаю дапамогаю для ўспрымання перакладаў з'яўляецца графічнае афармленне выдання, ілюстрацыі, падабраныя пад кожны асобны твор.

У зборнік былі ўключаныя 30 вершаў: у першую чаргу былі выбраныя самыя вядомыя творы М. Багдановіча, на падставе якіх беларусы спяваюць песні, і якія можна знайсці ў школьных праграмах краіны. Па-другое, уключыліся таксама вершы, патэнцыйна цікавыя менавіта аўдыторыі з Іспаніі (напрыклад, «Іспанскія песні»[3] [с. 62-67]), і тыя вершы, якія найлепш і найшырэй рэпрэзентуюць творчасць паэта як цэласць на думку перакладніцы і выдаўнікоў, і паводле тэмы

[1] Анапрэенка, Н. Я. *Фальклорны кампанент у творчасці М. Багдановіча*. Карповские научные чтения: сб. науч. ст. Вып. 7: в 2 ч. Ч. 2, редкол.: А.И. Головня (отв. ред.) [и др.]. Минск: «Белорусский Дом печати», 2013, с. 58.

[2] Клімуць, Я. І. *Творчасць Максіма Багдановіча ў кантэксце французскай паэзіі другой паловы XIX - пачатку XX ст.* Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте : сборник научных статей по материалам III-й Международной научной конференции (14-15 октября 2011 г.) под ред. Е. Е. Иванова. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2012, с. 105.

[3] Багдановіч, М. *Згукі маёй бацькаўшчыны (Ecos de mi tierra). Выбраныя творы.* Пераклад Анхелы Эспіносы. Мадрыд: Ediciones Irreverentes, 2017. Цытаваныя старонкі падаюцца ў тэксце ў квадратных дужках.

(любоўныя вершы, вершы пра прыроду, вершы на падставе фальклорных матываў, вершы пра хваробу...), і паводле формы (класічныя формы паэзіі, формы фальклорнага паходжання, белыя вершы). Варта прааналізаваць пэўныя моманты ў кнізе, якія спрыялі перакладніцкім праблемам, выясніць, як яны былі вырашаныя.

Назва верша «Лясун» была перакладзеная на іспанскую мову сінтагмай «El espíritu del bosque» (літаральна, *лясны дух*) [8, с. 11]. У іспанскім фальклоры немагчыма знайсці культурнага эквівалента беларускай легендарнай істоце, які быў бы зразумелым усім патэнцыйным іспанамоўным (і нават іспанскім) чытачам. З тае прычыны было прынята рашэнне замяніць назву на поўную дэскрыптыўную сінтагму. У вершы «Раманс» [8, с. 28-29], хоць захаваныя з дакланасцю змест, рыфма і рытм, губляецца з перакладам частка фармальнай сінтактычнай гульні: у арыгінальным тэксце, чацвёрты радок кожнай страфы супадае з пачаткам першага; сінтаксіс іспанскай мовы гэтага не дазваляе. Верш «Не кувай ты, шэрая зязюля» [8, с. 30-31] доўжыцца на чатырохрадкоўе ў перакладзе. Гэтая змена тлумачыцца тым, што іспанская мова мае меншую інфармацыйную шчыльнасць (семантычнае значэнне за кожны слог), чым беларуская. Форма твора патрабавала кароткіх радкоў, і было б немагчыма захаваць форму і змест у перакладзе на іспанскую мову пры аднолькавай колькасці радкоў. Асабліва складанай задачай быў пераклад «Санета» [8, с. 40-41] з фармальнага пункту гледжання. Верш пабудаваны паводле канонаў класічнага санета: першыя дзьве страфы задаюць мастацкае пытанне, прадстаўляюць метафары і вобразы, у той час як апошнія дзве – даюць чытачу адказ, правільную інтэрпрэтацыю ўжываных сімвалаў. Гэты аспект, разам з дакладнымі рыфмай і рытмам, зместам і большасцю лірычных вобразаў, захоўваюцца ў перакладзе, як у выпадках з іншымі класічнымі паэтычнымі формамі. Варта звярнуць увагу на перакладніцкую гульню слоў, якая паяўляецца ў вершы «Тэрцыны»: лірычны герой узгадвае ідэю аб тым, што “мы любім час мінулы ўспамянуць” [8, с. 44]. У перакладзе ж сустракаецца радок “todo verso pasado fue mejor” [8, с. 45] (літаральна, “любы мінулы верш быў лепшым”, што з’яўляецца варыяцыяй іспанскай прыказкі “todo tiempo pasado fue mejor”: “любы мінулы час быў лепшым”). Гэтая гульня слоў, прывязаная да ўжывання іспанскай мовы, выкарыстана была дзеля таго, каб наблізіць мэтавага чытача да творчасці М. Багдановіча. Трэба патлумачыць і ўжыванне тапоніма “Belarús” [8, с. 53] замест афіцыйнай іспанскай назвы “Bielorrusia”, якая мае двайную функцыю: з аднаго боку, захаванне рытма і мілагучнасці, з другога, знаёмства іспанскага чытача з назваю, якою самі беларусы называюць сябе. Апошнія цяжкасці перакладу з’явіліся ў вершы «Пагоня» [8, с. 70-71]: непадрыхтаваныя іспанскія чытачы не ведаюць

гэтага паняцця ні яго гістарычных, палітычных і нацыяналістычных каннатацыяў. Назва самога твора перадалася як “Pagonia” (найбліжэйшы фанетычна мачымы варыянт для іспанскай арфаграфіі), а ў радках верша паняцце перадавалася сінтагмай “el emblema de los lituanos” (літаральна, у гэтым выпадку, “герб ліцвінаў”). Хоць іспанскі чытач незнаёмы апрыёрна з Пагоняй, з кантэксту можа зразумець, што гэта герб, звязаны з беларускай нацыянальнай ідэнтычнасцю.

У выніку кніга карысталася папулярнасцю, адноснай для падобнага твору ў жанры перакладной паэзіі, не толькі сярод іспанскіх чытачоў, а таксама сярод беларускіх дыяспар у іспанамоўных краінах і беларусаў, якія вывучаюць іспанскую мову. Іспанамоўная чытацкая публіка выказваецца пра кнігу пазітыўна, а беларускія чытачы сцвярджаюць, што кніга выконвае важную ролю ў атрыманні беларускай літаратурай ганаровага месца ў кантэксце еўрапейскай і сусветнай літаратуры [2][1].

Наступным укладам аўтаркі дадзенай працы ў іспанамоўныя пераклады беларускай літаратуры сталі санеты Янкі Купалы, якія з’явіліся ў друку ў шматмоўным калектыўным перакладным зборніку, выдадзеным “па заказе і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь”[2]. Санеты беларускага класіка выйшлі на беларускай, армянскай, грузінскай, іспанскай, сербскай, славацкай, табасаранскай, татарскай, украінскай, французскай, чачэнскай, чувашскай, шорскай мовах, аднак распаўсюджванне выдання накладам у 250 зборнікаў ажыццяўлялася толькі ўнутры Беларусі, што пазбаўляе яго ад сапраўднай міжнароднай праекцыі. Не выключаецца аднак магчымасць перавыдання перакладзеных санетаў асобна, або ў складзе выдання выбраных вершаў аўтара.

Нягледзячы на тое, што купалаўскія санеты шчыльна звязаныя з трагічнай доляй беларускага народа, а таксама, у адрозненне ад эстэтыкі Максіма Багдановіча, з рэаліямі беларускіх сялян, у іх вершах сустракаюцца ўніверсальныя праблемы, тэмы і літаратурныя вобразы, даступныя практычна кожнаму больш ці менш дасведчанаму чытачу лірычных твораў, напрыклад: воля і свабода [санеты 4 і 5, с. 8-9], патрыятызм [санеты 19 і 20, с. 16-17], роля паэтаў і творцаў у грамадстве [санет 16, с. 14-15], а таксама такія фігуры, як *ubi sunt* [санет 10, с. 11] або *memento mori* [санет 3, с. 7]. Менавіта гэтыя элементы набліжаюць іспанамоўнага (і ўвогуле заходнееўрапейскага) патэнцыйнага чытача з творчасцю Янкі Купалы, дапамагаюць

[1] Падсумавана з асабістых інтэрв’ю перакладчыцы з чытачамі, выдаўцамі М. А. дэ Рус і В. Кухаравай.
[2] Купала, Я. *Санеты.* Укладанне, прадмова Алеся Карлюкевіча і Алены Ляшковіч. Мінск: Мастацкая Літаратура, 2019. Цытаваныя старонкі падаюцца ў квадратных дужках.

зразумець сутнасць яго паэзіі і адчуць настрой, які перадае ў сваіх санетах беларускі паэт.

Сярод тэхнічных момантаў выканання перакладу ў першую чаргу стаіць захаванне формы, рытма і рыфмы, якія ставіліся перакладчыцай у прыярытэце: санеты ёсць адной з галоўных форм так званай "цвёрдай" паэзіі, і патрэбна было паважаць аўтарскі выбар ужыць менавіта яе ў стварэнні перакладзеных твораў.

Гэтаксама варта звярнуць увагу да адаптацыі і ўжывання асобных, ключавых слоў і выразаў для творчасці аўтара, з якімі было абавязкова пазнаёміць і іншамоўную чытацкую публіку. Першае пытанне да рашэння – пераклад тапоніма "Беларусь" і прыметніка "беларускі": мы выбралі, як і Пасольства Рэспублікі Беларусь у Іспаніі, ухвалены ААН варыянт "Belarús", "belaruso" замест замацаваных у іспанскай мове "Bielorrusia", "bielorruso", у якіх фіксуецца элемент "Rusia", "ruso" ("Расія", "расійскі") [гл. санет 1, "El belaruso", ст. 48]. Таксама заслугоўвае нашую ўвагу шматзначнае для беларускай культуры слова "доля", якую іспанамоўная версія санетаў перадае ў два розныя спосабы: калі гаворка ідзе пра шчаслівую долю, назоўнік перакладаецца як "dicha" або "suerte" [літ. "шчасце", гл. санет 3, с. 49]. Калі, аднак, паэт піша пра горкую долю беларускага народа, негатыўныя канатацыі слова перадаюцца праз фатальнае гучанне старажытнага слова "sino" [літ. "лёс", гл. санет 6, "El despiadado sino" – літ. "бязлітасная доля", с. 51]. Немагчымым заданнем аказалася перадаць культурную значнасць, як і ролю ў творчасці Янкі Купалы, назоўніка "курган", які застаецца ў літаральным іспанамоўным перакладзе простым "cúmulo" [гл. санет 9, с. 53], бо асаблівасці выдання не дазвалялі акадэмічных тлумачэнняў для чытачоў. Надзвычай цікавым выпадакам быў пераклад уласнага імя князя Зыгмунта, вядомы ў іспанамоўным свеце як "Sigmundo" дзякуючы сусветна вядомай п'есе Педра Кальдэрона дэ-ля-Барка "Жыццё ёсць сон". У такой форме, адпаведна, імя і з'явілася ў перакладзе [санет 10, с. 53].

Такім чынам, хаця выкананая праца не атрымала міжнароднага розгаласу (у адрозненне ад пераклада выбраных твораў Максіма Багдановіча, які выйшаў у свет у 2017 годзе), у працэсе перакладу рэалізавалася грунтоўная праца, якая можа быць дапоўнена і распаўсюджана сярод іспанамоўнай чытацкай публікі ў будучых выданнях.

Яшчэ адзін, апошні, перакладніцкі праект, распачаўся ў 2020 годзе, па замове тагачаснага міністра інфармацыі Алеся Карлюкевіча: ведамства вырашыла апублікаваць двухмоўны, іспанска-беларускі зборнік выбраных вершаў Уладзіміра Караткевіча да 90 гадавіны пісьменніка. Перакладчыцы, аўтарцы гэтага артыкула, далі інструкцыі

выбраць 30 вершаваных твораў (на вольны выбар), і стварыць мастацкі пераклад, які б выйшаў у свет у Беларусі і распаўсюдзіўся б у Іспаніі. Выкананы пераклад[1] уключаў у сабе хрэстаматыйныя вершы, як "Беларуская песня", "Быў, ёсць, буду" і "Таўры", а таксама творы, якія палічылі асабліва цікавымі для іспанамоўнай аўдыторыі (напрыклад, верш "Глухі геній", прысвечаны мастаку Франсіска дэ Гойя). Таксама былі ўключаныя вершы, якія маглі дапамагчы іспанамоўным чытачам пазнаёміцца з беларускай культурай у больш шырокім сэнсе, як прысвячаны Караткевічам роднаму гораду верш "Орша".

Паколькі планавалася цэльнае двухмоўнае выданне, выкарыстаўся шэраг тлумачэнняў, хоць і нешматлікіх, для высвятлення незразумелых у Іспаніі і Лацінскай Амерыцы паняткаў і культурных элементаў: катэдральны сабор Святой Сафіі ў Полацку [верш "Беларуская песня"], полацкая княжна Рагнеда [верш "І сніў Адам"], і рака Аршыца [верш "Орша"]. Звярталася асаблівая ўвага на захаванне формы арыгінальных вершаў, каб перадаць мэтавай аўдыторыі не толькі глыбокія значэнні і сэнсы Караткевіча-паэта, а таксама яго вершаскладальніцкае майстэрства.

На жаль, праект, меркаваная дата выдання якога была прызначаная ў ліпені 2020 года, быў прыпынены пандэміяй каронавіруса і, магчыма, канчаткова спынены масавым пратэстным рухам, які пачаўся ў краіне ў жніўні гэтага года. Не выключаецца, з іншага боку, магчымасць яго выдання ў Іспаніі з дапамогай незалежнага выдавецтва.

Галоўныя высновы нашай працы заключаюцца ў тым, што іспанамоўныя пераклады беларускай літаратуры карысныя і для мэтавай чытацкай аўдыторыі, і для беларускага грамадства: з аднаго боку, успрыманне беларускай літаратуры не меней паспяховае і пазітыўнае сярод іспанамоўных чытачоў, чым успрыманне любой іншай еўрапейскай літаратуры, і беларускія творы ёсць практычна абсалютнай навінай для іспанамоўных аматараў літаратуры. З іншага ж боку, папулярызацыя беларускай літаратуры і культуры ў цэлым, якія мелі доказаную вагу для афіцыйнага Мінска да пачатку пратэстаў 2020 года, будуць набываць яшчэ больш значную ролю ў выпадку змены рэжыма, або ў вяртанні міжнародных адносінаў цяперашнімі ўладамі, калі зменіцца сацыяльна-палітычная сітуацыя.

З тых прычын, выкананне перакладаў галоўных твораў беларускай літаратуры на іспанскую мову – патрэбны і перспектыўны занятак, у якой аўтарка гэтай працы працягне працаваць у будучыні (пачатыя праекты перакладаў твораў Яна Баршчэўскага і Анатоля Сыса). Маем надзею, што прыступяць да працы і іншыя перакладчыкі,

[1] Неапублікаваны.

навукоўцы і выдаўцы, якія змогуць развіваць актыўнасць і супрацу ў дадзенай галіне.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Bogdanovich, M. *La torre de la paz.* Mónica Gutiérrez Serna (ілюстрацыі), Anastassiya Kouzmenko Mikhailova (пераклад). Thule, Barcelona 2015.

Анапрэенка, Н. Я. *Фальклорны кампанент у творчасці М. Багдановіча*. Карповские научные чтения: сб. науч. ст. Вып. 7: в 2 ч. Ч. 2, редкол.: А.И. Головня (отв. ред.) [и др.]. «Белорусский Дом печати», Минск 2013.

Багдановіч, М. *Згукі маёй бацькаўшчыны (Ecos de mi tierra*). *Выбраныя творы.* Пераклад Анхелы Эспіносы. Ediciones Irreverentes, Мадрыд 2017.

Беларускія пісьменнікі: 1917-1990. Укладальнік: А. Гардзіцкі. Мастацкая літаратура, Менск 1994.

Жыркевіч, Т. І. *«Смерць шэршня» як рэцэпцыя М. Багдановічам сербскага эпасу*. Актуальныя пытанні лінгвістыкі, лінгвастылістыкі і лінгвакультуралогіі: да 75-годдзя з дня нараджэння прафесара М. В. Абабуркі : матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 20 мая 2016 г. пад рэд. В. М. Шаршнёвай. МДУ імя А.А. Куляшова, Магілёў 2018.

Клімуць, Я. І. *Творчасць Максіма Багдановіча ў кантэксце французскай паэзіі другой паловы XIX - пачатку XX ст.* Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте: сборник научных статей по материалам III-й Международной научной конференции (14-15 октября 2011 г.) под ред. Е. Е. Иванова. МГУ имени А.А. Кулешова, Могилев 2012.

Купала, Я. *Санеты.* Укладанне, прадмова Алеся Карлюкевіча і Алены Ляшковіч. Мастацкая Літаратура, Мінск 2019.

Стральцоў, М. *Выбраныя творы*. Уклад. і камент. Міхася Скоблы, прадм. Анатоля Сідарэвіча. Беларуская навука, Мінск 2015.

Інтэрнет-крыніцы

https://nn.by/

ПЕДАГОГІКА, ПСІХАЛОГІЯ, АДУКАЦЫЯ

Александр Мурашов[1]

Познание мира в познании языка

Aleksandr Murashov

Knowledge of the world in the knowledge of language

Ключевые слова: детская речь, ассоциация, «якорь», контекст, языковое мышление, словесный знак, апперцепция, понимание.

Key words: children's speech, association, "anchor", context, language thinking, verbal sign, apperception, understanding.

Abstract: The article raises the question of the functioning of the" individual semantic context " of the word in the child's consciousness, in his perceiving and speech-generating activities. The initial premise that language "disguises thoughts" forms a special type of thinking and special associative analogies in children's perception of speech. Познание мира в познании языка

Всемирная история, века существования и развития человеческой цивилизации – и биография одного-единственного человека: сопоставимы ли они? Для истории – разумеется, нет. Для человека – вполне сопоставимы. Ведь, обретая познания, адаптируясь к воззрениям и требованиям социума, ребенок, юноша, взрослый человек проходит тот путь, который прошло общество – от самой колыбели культуры и цивилизации до того этапа, на котором находится ныне. Человеческое «я», способное «примерять» на себе последовательно концепты «ребенок», «взрослый», «родитель», – результат интенсивного самопознания и мироосмысления, взаимодействия индивидуального и социального, природного и духовного. «Человек рождается как причуда природы, находясь внутри природы и вместе с тем превосходя ее. Взамен инстинктам ему приходится искать принципы, по которым он будет действовать и принимать решения»[2]. Поиски таких принципов зачастую приводят к слову как к некоему отблеску сияния Мирового Органона, а то и просто – как к частице ноосферы, с которой связан человек в процессе поиска и утверждения своего «я».

Освоение мира через освоение слова – путь не всегда продуктивный, ведь в слове – только бледная, а часто – еще и безжизненная копия явлений окружающего, на которое это слово должно указывать. Важно, чтобы коммуникативное намерение ребенка

---

[1]Беларуская Акадэмія, кандидат филологических наук, доктор педагогических наук, Гродно, Беларусь.

[2] Э. Фромм.*Психоанализ и этика*. Москва, Республика, 1993.с. 264.

было определено не возможностями слова вообще, не его значением как таковым, а возможностями и значением применительно к той ситуации, в которой в данный момент находятся ребенок, открывающий для себя мир, и его собеседник, способствующий этому процессу. «Ситуация и контекст – это два источника, питающих в каждом конкретном случае точную интерпретацию языковых высказываний»[1]. Как стена дома может казаться чересчур темной на фоне рассветного неба, а на фоне грозовой тучи – наоборот, выглядеть неожиданно светлой, – так слово в разных контекстах и разных ситуациях обнаруживает совершенно различные светотени и рефлексы, к появлению которых ребенок не был подготовлен своим опытом познания мира в слове.

Когда-то дети, услышав родительское: «А вот и автомат», разочарованно останавливались у автомата, продающего газированную воду, – слово «автомат» вызывало у детей послевоенного поколения совершенно другие ассоциации, далеко не столь миролюбивые. Первоклассник, услышав от старшего брата, что на химии изучают «составы», принимается листать учебник химии в надежде отыскать там изображения знакомых ему составов – железнодорожных. Те же ассоциативные аналогии заставляют девчушку, недавно ставшую школьницей, на предложение изобразить линию задуматься: она не научилась рисовать рельсы, а единственная известная ей «линия» – также железнодорожная! «…В поле нашего зрения существо языка оказывается всякий раз лишь в той мере, в какой мы сами оказываемся в его поле, вверены ему».[2] М. Хайдеггер, принципиально исходящий из мысли о том, что «сущность человека покоится в языке», что нет вещи, если нет обозначающего ее слова, – подчеркивает, что человек и язык равновеликие категории, характеризующиеся имманентной подготовленностью к диалогу одного с другим.

Познавая мир, человек познает слово о мире. Однако «мир не входит в меня пассивно. Предстоящий мир зависит от моего внимания и воображения, от интенции моего сознания».[3] Эта интенция подготовлена предыдущими ситуациями; она апперцепционно вбирает в себя опыт предыдущего познания и предыдущего словоупотребления. Различия такого опыта у собеседников, один из которых – ребенок, порождает так называемый тезаурусный барьер общения, при котором внешне расположенные к диалогу коммуниканты неожиданно не могут друг друга понять. Как исключить непонимание, этим барьером

---

[1] К. Бюлер.*Теория языка*. Москва, Прогресс, 1993, с. 136.
[2] М. Хайдеггер. *Время и бытие*. Москва, Республика, 1993, с. 272.
[3] Н. А. Бердяев. *Я и мир объектов* [в:] Н. А. Бердяев. *Философия свободного духа*. Москва, Республика, 1994, с. 247.

обусловленное? Как понять, какое из значений слова – возможно, предельно индивидуализированных – имеет в виду собеседник?

Рассмотрим пример. Школьник прибегает после уроков и объявляет, что им дали задания к следующему занятию рассказать о местных боевиках. Когда мать, которой он об этом сообщил, интересуется, откуда в здешних местах боевики (разговор велся на западе Беларуси), сын, ничего не подозревая, уточнил фамилии «боевиков» – это командиры партизанских отрядов, когда-то действовавших в тех местах. Мать вздохнула облегченно и радостно: слово «боевики» для нее значило совсем иное!

Второклассница удивленно узнала, что у ее дальнего родственника отец – говорил с «конструктором». Она хихикнула: «А зачем он взял с собой конструктор?». Собеседник, ровесник, не понял ничего. А оказалось, для второклассницы слово «конструктор» означало вовсе не профессию, не род занятий, а металлические рейки и шайбочки, из которых можно собрать домик или корабль!

Смысловое рассогласование, рожденное неудачной «подсказкой» имеющегося опыта, способно привести и к гораздо более серьезным последствиям, чем мучительная пауза в диалоге, а потом – столь же мучительные попытки понять, что атрибутирует слово в индивидуальном смысловом контексте собеседника. Мальчишка, играя в «войнушку», палил из пластмассового пистолетика, но… панически боялся оказаться в армии. Почему, – он и сам не знал; похоже, его боязнь не имела каких-либо рациональных мотиваций. Но неожиданно проговорился, что в армии солдаты живут в казарме: последние слова он сопроводил выражением суеверного ужаса, прозвучавшего и в голосе, который стал напоминать лепет смертельно перепуганного человека. Вот она, разгадка, которой менее всего ожидали родители. Когда-то сына, совсем маленького, отец водил в фабричную казарму, где жили его тетки; с этим значением слова «казарма», ассоциировавшегося с бесконечными мрачными коридорами, ребенок и соотнес «казарму», где ему предстояло жить. Слово «казарма», вошедшее в прочную ассоциативную связь с жилищем отцовых теток – темной кирпичной громадой, словно нависающей над фабричными улочками, – и стало причиной фобии; нужно было «вернуться» в ситуацию непроизвольного и непредусмотренного «якорения», чтобы понять причину страха и сделать очевидный вывод: восприятие слова кардинально меняет мир, в котором живет человек, отношение к этому миру, к его проявлениям.

По мнению Э. Сепира, язык может определять понимание мира человеком. Говоря о возникновении подтекста (а в наших примерах именно он оказал существенное воздействие на восприятие и функционирование слова), М. Я. Поляков замечает: «В становлении

образа возникает процесс идентификации прямого и переносного значения, своеобразного двоемыслия».[1] Такого рода подтексты, возникшие в прецедентном коммуникативном акте, способны были оказаться «якорями», совершенно изменившими восприятие информации и формируемую этой информацией картину.

Диалог взрослых, немолодых уже людей. «Я сегодня решила все задачи», – сообщает одна его участница. Другой, пытаясь представить, что имеется в виду, вспомнил: собеседница решала задачи к ЕГЭ, которые она, учитель математики, собиралась поставить перед классом. И не просто решала – а снабжала их методическими выкладками. Так, что получилось настоящее авторское пособие по курсу. Но без этого знания выражение «решить все задачи» могло вызвать самые разные ассоциации, уводящие от предмета!

Знание прецедентного контекста и ситуации, повлиявшей на употребление слова, – желательное условие для его понимания. Но как быть, если знания этого – нет?! И значит ли, что под каждое слово человек, познающий мир, должен подводить один, и только один смысловой базис из своего индивидуального смыслового контекста? Э. Фромм говорит о негативных результатах такой рационалистичности; он видит в этом «атрофию генеративной способности». Ребенок такой «атрофией» не страдает; его речь – воплощенное творчество, рождение новых смыслов, преодоление рамок стандартизированного, «взрослого» восприятия феноменов реальности.

Совершая познание мира через познание слова, ребенок зачастую отыскивает в этом слове грани, порожденные какой-либо конкретной ситуацией (например, та же «казарма») – и сообразно им строит последующее словоупотребление и слововосприятие.

5-летний ребенок вздрогнул, когда в магазине, где он с отцом стоял в очереди, натужно ухнув, завыл и загрохотал вентилятор – такие звуки электромоторов, имитирующие вой урагана и грохот землетрясения, были тогда приняты.

– Это вентиляция, – перехватив взгляд сына, пояснил отец. Нужно ли говорить, что значение слова «вентиляция» у чада соотносилось не со свежим воздухом, а с теми звуками, заставившими его вздрогнуть?

Через какое-то время мать ребенка принялась открывать окно в поезде, где они ехали:

– Сейчас будет вентиляция.

---

[1] М. Я. Поляков. *Вопросы поэтики и художественной семантики*.Москва, Советский писатель, 1986, с. 159.

На малыша страшно было смотреть: побледнев и явно готовясь расплакаться, он заткнул пальцами уши. А в чем дело? Оказалось, он был уверен, что за окошком, на станции, на которой они остановились, он ждал появления гудящего и завывающего вентилятора! Будем думать, что желание матери открыть окно не счел фактором изощренного издевательства или желанием получше расслышать заветные звуки…

Нужно ли говорить, что дитя несколько лет панически боялось вентиляторов, а само слово «вентиляция», оказавшееся «якорем», было способно вызвать у ребенка нервную дрожь?

«Привязанность» детского восприятия слова к ситуации его первичного употребления может быть чревата самыми неожиданными последствиями. И речь должна идти о том, как такую неожиданность минимизировать, чтобы способствовать формированию, как говорят взрослые, «адекватного» представления о мире в огранке слова. Детская рецепция всегда индивидуальна; предвосхитить ее – задача невозможная. Значит, важно исследовать реакции ребенка, чтобы не допустить патологических (опять же, по мнению взрослых) отклонений, порожденных детским индивидуальным смысловым контекстом. «Язык переодевает мысли» (Л. Витгенштейн); денотат, означенный в слове, может быть совершенно разным в представлении говорящего и воспринимающего. Тем более – когда один из собеседников лишь формирует то, что мы традиционно именуем опытом восприятия и означивания. Такого рода «переодевание» приводит к необходимости:

- говоря о чем-либо, иметь в виду вероятный опыт собеседника; выход за пределы этого опыта ведет к вероятному искажению денотата;
- сопровождать высказывание «конгруэнтными» паралингвистическими атрибутами, интонированием и паузированием, дополняющими вербальную основу;
- исключать «чистый» монолог, разбавляя его вопросами, обращениями, устанавливающими коммуникативный режим;
- обращаться к уже воспринятому собеседником, помещать новое (рему) в контекст известного (темы), чтобы новая информация всегда опиралась на усвоенное ранее.

Всё это – абрис очевидных диалогических приемов; они не должны заслонять главного: работа над формированием и закреплением вербального знака, способного стать средством и атрибутом познания мира, всегда индивидуальна. Специфику детского восприятия можно лишь учитывать, но ни в коем случае невозможно исключить.

– Сейчас будет Пушкин, – говорит мать дочери, с которой они едут к родственникам. Девочка в свои 6 лет знакома с поэзией

Пушкина; и в нужно ли говорить, кого ждет она увидеть в окне, в которое напряженно смотрит. Разумеется, не знающая, что город называется Пушкин, она менее всего ожидает увидеть за окном городские дома.

Другая девчушка, второклассница. Она сделала «иллюстрацию» к роману «Евгений Онегин», который бабушка взяла за обыкновение читать ей по вечерам. «Вот Евгений Онегин», – объявляет юная художница. – «А вот брегет». Действительно, кем может быть брегет, который «прозвонит ему обед», как не мужчиной с колокольчиком? Его она и нарисовала.

Дети познают мир в слове, обнажая этим значительный пласт формирования общечеловеческого сознания. Слово-как-знак для них становится словом-сущностью, способным не только фиксировать явления окружающего, но и это окружающее формировать. О «переодевании мыслей» дети не знают и не задумываются. Можно сказать, что у большинства из них, помимо унифицированных единиц языка, есть же «языковые очки», которые способны совершенно изменить стандартные явления. Понимать или исследовать факты таких «отклонений» от конвенциональных значений слов в сознании и эмоциональной сфере ребенка – область предстоящих психолингвистических исследований, способных пролить свет на развитие языкового мышления человека в целом.

Известно: люди, говорящие на разных языках, имеют различные «картины мира». Точно так же говорящие на одном языке, но в разной мере овладевшие его лексической базой, будут иметь неодинаковое представление о системе денотатов, предметов, воплощенных в языковых знаках. В немалой степени такие несоответствия проявляются при употреблении слова в переносном, метафорическом или метонимическом осмыслении.

– Наклони носик! – командует ребенку, держащему в руке чайник, мать. Он, не понимающий, чего от него хотят, смотрит исподлобья, пытаясь «наклонить носик» вместе с лицом: иного «носика» он не знает.

– Это дерево, – с гордостью показывает новые оконные рамы соседка. Маленькая гостья недоумевает: какое же это дерево, если это – окно?! Дерево (она уже знает) – это береза, сосна, даже осину с известной натяжкой она готова считать деревом, но то, что показывает соседка, никак этому понятию не соответствует!

– Это – Швейк! – уверенно объясняет 6-летний малыш своему приятелю, показывая статуэтку, подсвеченную изнутри лампочкой. Почему Швейк? Он видел светящуюся пластмассовую фигуру над приборной панелью в автобусе, у своего соседа. «Это Швейк», – прокомментировал тогда отец, видя, с каким любопытством сын

разглядывает светящуюся фигурку. А для него – естественно, не знающего о герое Ярослава Гашека, – любая такая фигурка, изнутри подсвеченная лампочкой, стала «Швейком»: «якорем» оказалось не изображение человека в австро-венгерской военной форме, а нечто светящееся.

Что окажется таким «якорем», заранее думать бессмысленно. Какая деталь увиденного окажет наиболее яркое впечатление, – тоже. Исследования детской речи могут носить только эмпирический характер, не претендуя на прогностические подсказки и теоретические обобщения.

Одно остается непреложным: познавая мир через слово, ребенок наделяет это слово рефлексами имеющегося опыта, погружая его в свой опыт – в зависимости от этого мир и будет расцвечен теми или иными красками, наполнен разными звуками, увенчан не похожими друг на друга прозрениями. Мир, постигаемый в слове и через слово…

Библиография:

Литература:

Бердяев Н. А. *Я и мир объектов* [в:] Н. А. Бердяев. *Философия свободного духа.* Москва, Республика, 1994.

Бюлер К. *Теория языка* .Москва, Прогресс, 1993.

Поляков М. Я. *Вопросы поэтики и художественной семантики.* Москва, Советский писатель, 1986.

Фромм Э. *Психоанализ и этика*. Москва, Республика, 1993.

Хайдеггер М. *Время и бытие* . Москва, Республика, 1993.

Ірына Курбаева[1]

Дыстанцыйнае навучанне як эфектыўная альтэрнатыва традыцыйнаму. Досвед Адкрытага універсітэту (Вялікабрытанія)

Iryna Kurbayeva

Distance learning as an effective alternative to traditional education. The experience of the Open University (UK)

Ключавыя словы: дыстанцыйнае навучанне, універсітэт, модуль.
Key words: distance learning, university, module

Abstract: This article attempts to answer the question of whether distance learning can be as effective as traditional education based on the experience of the Open University (Milton Keynes, UK) as a world pioneer in the field of distance learning.

Апошнія гады тэма дыстанцыйнага навучання абмяркоўваецца вельмі актыўна і не толькі ў адукацыйнай прасторы. З імклівым развіццём тэхнічных сродкаў камунікацыі гэтая ідэя атрымала яшчэ большае распаўсюджанне. Не спыняюцца спрэчкі пра эфектыўнасць такой формы, праблемы, якія яна за сабой вядзе, але больш не ўзнікае пытанне, ці трэба гэтую форму рэалізаваць і ўдасканальваць. Асабліва яскрава прадэманстравала такую неабходнасць сітуацыя, звязаная з COVID-19, калі наша сістэма адукацыі аказалася бездапаможнай, маючы ўсе тэхнічныя сродкі. Гэтая форма не толькі можа існаваць, але бываюць часы і сітуацыі, калі яна з’яўляецца адзіна магчымай. Да таго ж, на яе існуе сталы запыт у грамадстве.

А між іншым, ідэя дыстанцыйнага навучання зусім не новая. Яшчэ ў 20-я гады дваццатага стагоддзя пачала абмяркоўвацца магчымасць выкарыстання новых тэхналогій (на той час радыё і тэлебачання) для адукацыі шырокай аўдыторыі. Але толькі ў 60-я гады ідэя канчаткова саспела і ўвасобілася, дзякуючы палітычнаму актывісту Майклу Янгу, які і заклаў пачатак будучага дыстанцыйнага універсітэта на мясцовым тэлебачанні.

“1969 год быў рэвалюцыйным: у космасе – чалавек высадзіўся на Месяцы; у Вялікабрытаніі адбыўся гіганцкі скачок у адукацыі – быў адчынены новы універсітэт, адкрыты для ўсіх…”[2] (Пераклад аўтара)

У першы ж год 25 000 чалавек паступілі ў новы ўніверсітэт і 20 000 зарэгістраваліся на курсах, у той час, калі агульная колькасць студэнтаў у Вялікабрытаніі складала толькі каля 130 000. З самага пачатку Адкрыты універсітэт адпавядаў найвышэйшым стандартам навучання і зрабіўся надзвычай папулярным: уводзіліся новыя курсы,

---

[1] Беларуская Акадэмія, Гродна, Беларусь.
[2] Open University: History http://www.openuniversity.edu/why-the-ou/quality/history/, (доступ: 12.03.2021).

адкрываліся аспірантуры, прыцягваліся студэнты з усёй Еўропы. У 1983 г. адчыніла свае дзверы Адкрытая ўніверсітэцкая бізнес-школа – сёння гэта самая вялікая бізнес-школа ў Еўропе. У 2004 г. газета "Sunday Times" уключыла Адкрыты ўніверсітэт у пяцёрку лепшых універсітэтаў Вялікабрытаніі. Гэта найбуйнейшая акадэмічная ўстанова Вялікабрытаніі і піянер дыстанцыйнай адукацыі ў свеце. На сённяшні дзень у іх атрымалі адукацыю больш за два мільёны студэнтаў з усяго свету. Такі поспех і папулярнасць – доказ таго, што фармат, які прапануе Адкрыты ўніверсітэт, высока запатрабаваны ў грамадстве, а тыя формы і метады, якія яны выкарыстоўваюць, адпавядаюць найвышэйшым адукацыйным стандартам і чаканням аўдыторыі.

Адкрыты ўніверсітэт, як і іншыя еўрапейскія ўніверсітэты, ахвотна дзеліцца сваімі напрацоўкамі ў галіне методыкі дыстанцыйнага выкладання. Так беларускія выкладчыкі мелі магчымасць прайсці стажыроўку ў межах праекта «Удасканаленне адукацыі напрацягу жыцця ў Рэспубліцы Беларусь» праграмы Erasmus+. У ходзе гэтай стажыроўкі выкладчыкі і метадысты Адкрытага ўніверсітэту падзяліліся сваім досведам арганізацыі адукацыйнага працэсу і стварэння навучальных модуляў, методыкамі выкладання анлайн і ўзаемадзеяння са студэнтамі.

Адкрыты ўніверсітэт дэкларуе сваёй місіяй быць адкрытымі для людзей, мясцовасцяў, метадаў і ідэй. То бок, універсітэт дае магчымасць атрымання якаснай вышэйшай адукацыі ўсім, хто хоча рэалізаваць свой патэнцыял, не зважаючы на ўзрост, месца жыхарства, папярэднюю адукацыю, стан здароўя. У Адкрытым ўніверсітэце больш студэнтаў з абмежаванымі магчымасцямі, чым у любым другім еўрапейскім універсітэце. Больш чым 23 тысячы чалавек з рознымі праблемамі здароўя, уключаючы ментальныя, штогод выбіраюць навучанне тут. Большасць курсаў не мае афіцыйных патрабаванняў для паступлення, адзінае, што мае значэнне – кваліфікацыя студэнтаў па заканчэнні. Асацыяцыя студэнтаў Адкрытага ўніверсітэту з'яўляецца зарэгістраванай дабрачыннай арганізацыяй, якая цалкам фінансуецца ўніверсітэтам. Гэта магчымасць усталявання кантактаў, валанцёрства, камунікацыі і ўзаемадапамогі ў навучанні. Кожны студэнт аўтаматычна з'яўляецца сябрам Асацыяцыі, калі толькі афіцыйна не адмаўляецца ад удзелу.

Адкрыты ўніверсітэт ніколі не існаваў у традыцыйным фармаце, можна казаць, што ён цалкам віртуальны. Пляцоўкай служыць адукацыйная платформа Moodle, адаптаваная і дапрацаваная пад патрэбы ўніверсітэта. Матэрыяльны бок навучальнага працэсу ўвасабляецца ў адукацыйных модулях. Звычайна модуль доўжыцца дваццаць тыдняў. Гэта можа быць уся дысцыпліна, альбо яе частка. Некаторыя модулі (напрыклад, тыя, што звязаны з атрыманнем

медычных спецыяльнасцяў) прадугледжваюць абавязковы ўдзел у кароткіх сесіях, разлічаных на некалькі дзён, альбо ў летніх школах, дзе студэнтны цалкам канцэтруюцца на вучобе.

Разуменне таго, што ў сучасным свеце кожны мае доступ да любой неабходнай для навучання інфармацыі, прывяло да перагляду ролі выкладчыка ў навучальным працэсе. Яго задача бачыцца ў тым, каб выхаваць актыўнага студэнта, здольнага да самадукацыі. Як жа матываваць студэнта? Гэта складаная задача нават для традыцыйнай сістэмы, дзе выкладчык мае асабісты кантакт са студэнтам на кожным занятку. Над гэтай задачай працуе не адзін выкладчык, а некалькі каманд спецыялістаў у розных галінах. Так ёсць каманда распрацоўшчыкаў, якія непасрэдна ствараюць адукацыйныя матэрыялы. Пасля таго, як модуль цалкам падрыхтаваны, працуе каманда прамоўтараў, якія прэзентуюць курс шырокай аўдыторыі. Адбываецца набор і студэнты размяркоўваюцца паміж т'ютарамі, якія суправаджаюць іх напрацягу ўсяго ходу рэалізацыі модуля. Працуе таксама каманда тэхнічнай падтрымкі, якая адказвае на ўсе пытанні, якія не датычаць непасрэдна зместу навучання. Такім чынам, студэнт, працуючы над матэрыялам, не адчувае сябе ў вакууме і заўсёды можа звярнуцца па дапамогу. Адбываецца таксама кантакт з другімі студэнтамі праз форум ці чат. Такія кантакты заахвочваюцца, ствараюцца адмысловыя заданні, якія патрабуюць студэнцкай калабарацыі і ўзаемадапамогі ў навучанні.

Найбольш цікавая для нас праца каманды распрацоўшчыкаў. Гэта не толькі спецыялісты па дысцыпліне, гэта і дызайнеры, якія надаюць прывабны выгляд модулю, і тэхнічныя спецыялісты, якія дапамагаюць у стварэнні арыгінальнага аудыё-візуальнага кантэнту, і тыя, хто сочыць за якасцю матэрыялаў і выкананнем заканадаўства аб аўтарскім праве. У аснову паспяховага дызайну анлайн курсаў (модуляў) пакладзены студэнта-арыентаваны падыход. Перш чым пачаць ствараць курс, распрацоўшчыкі адказваюць сабе на пытанне: "Якія тры словы вы хацелі б пачуць ад студэнтаў пасля таго, як яны скончаць модуль?" Тут выкарыстоўваецца спецыяльная "прылада" (wordweel)[1], з дапамогай якой выбіраюцца словы. Гэтыя тры выбраныя словы ў далейшым дыктуюць змест навучальных матэрыялаў і метадаў навучання.

Наступны крок – стварэнне профілю будучага студэнта. Мэта гэтай дзейнасці ў тым, каб асэнсаваць, для каго распрацоўваецца курс, якую аўдыторыю ён мусіць зацікавіць. У адпаведнасці з профілем фармулююцца меркаваныя вынікі навучання. Для студэнтаў – гэта канкрэтная інфармацыя аб тым, што яны будуць ведаць і ўмець пасля паспяховага засвойвання праграмы, для распрацоўшчыкаў – стратэгія і

[1] The learning design word wheel, https://www.open.edu/openlearn/wordwheel/, [доступ: 12.03.2021].

тактыка пабудовы модуля. І тут важна, каб меркаваныя вынікі былі рэальнымі і дасяжнымі. Ад гэтага залежыць далейшы выбар навучальнага матэрыялу, віды актыўнасці студэнтаў, формы кантролю і ацэнкі ведаў.

Ацэнка адыгрывае вельмі важную ролю, гэта перш за усе элемент навучання, а не кантролю. Задача ў тым, каб стымуляваць і заахвочваць студэнта. Для гэтага яму павінны быць вядомымі і зразумелымі крытэрыі ацэнкі і змест. Важнае значэнне мае правільнае размеркаванне матэрыялу ў часе: калі студэнт перагружаны, ён не спраўляецца своечасова, і гэта яго дэмаралізуе, занадта расслаблены тэмп – дэзарганізуе. Прамежкавы кантроль, падрабязны і рэгулярны, дазваляе аператыўна выяўляць праблемы, сачыць за прагрэсам, мець зваротную сувязь са студэнтамі і падводзіць да выніковага кантролю. Выніковы кантроль складаецца з дзвюх раўнаважных частак: курсавая работа і трохгадзінны экзамен.

Пры атрыманні дастатковай колькасці крэдытаў і паспяховым засваенні абавязковай навучальнай праграмы студэнт павінен здаць дзяржаўныя экзамены для атрымання дыплома, і гэтыя экзамены ўжо не прымаюцца дыстанцыйна. Але і тут студэнт не павінен ехаць у Мілтан Кінз адмыслова, ён можа здаць экзамены ў бліжэйшым да яго месца жыхарства ўніверсітэце, дзе працуюць выкладчыкі адпаведнай кваліфікацыі. Паміж універсітэтамі заключаецца дамова аб супрацоўніцтве на прыём такіх экзаменаў. Такая сістэма не толькі вельмі зручная для студэнта, гэта дадатковы механізм кантролю якасці навучання. І тое, што Адкрыты ўніверсітэт смела накіроўвае сваіх студэнтаў для здачы выпускных экзаменаў у любыя іншыя ўніверсітэты, - найлепшае сведчанне высокай якасці.

Падсумаванне

Дыстанцыйная адукацыя ў сучасным свеце развіваецца вельмі хутка і усё яшчэ набірае тэмп. Запыт у грамадстве на такую форму навучання таксама павялічваецца з году ў год. Можна сцвярджаць, што яна ўжо пачала канкурыраваць з традыцыйнай формай. Што ж да якасці навучання, то шматгадовы паспяховы досвед Адкрытага ўніверсітэту – найлепшы адказ на пытанне, ці можа дыстанцыйная адукацыя стаць паўнавартаснай альтэнатывай традыцыйнай. Можа, наша задача толькі ў тым, каб эфектыўна скарыстацца тымі набыткамі, якія ўжо ёсць у свеце і разам з міжнароднай акадэмічнай супольнасцю працягваць развіваць і удасканальваць гэтую сістэму.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Declan Kennedy, Writing and Using Learning Outcomes: A Practical Guide, Cork, University College Cork, 2006

Концеал Е.В., Курбаева И.Л., Печенова М.А., Савич О.Е., Юргель Н.В., *Европейский опыт дистанционного образования: от теории к практике*, Электронный научно-методический журнал «Университет образовательных инноваций» 2019, № 2,

Інтэрнэт-крыніцы:

http://www.openuniversity.edu

www.open.edu

Вольга Савіч[1]

Вопыт Кадысскага ўніверсітэту ў выкарыстанні праграмных сродкаў арганізацыі дыстанцыйнага навучання і стварэння кантэнту

Volha Savich

Experience of the University of Cadiz in the using of software tools for organizing distance learning and content creation

Ключавыя словы: дыстанцыйнае навучанне, праграмныя сродкі.

Abstract: The article discusses software tools for organizing distance learning and content creation, borrowed from the experience of the University of Cadiz in the framework of an international project.

Дыстанцыйнае навучанне набірае ўсё большую папулярнасць ва ўсім свеце. Апошнія падзеі, звязаныя з неспрыяльнай эпідэміялагічнай сітуацыяй, паскорылі працэс ўкаранення дыстанцыйных формаў у нашай краіне і ў той жа час паказалі наяўнасць праблем для арганізацыі такога віду навучання. Распрацоўка якаснага дыстанцыйнага курса – складаны і працаёмкі працэс, які патрабуе ад выкладчыка, які з'яўляецца адначасова і распрацоўшчыкам, вялікай колькасці навыкаў у розных сферах: педагогікі, псіхалогіі, інфармацыйных тэхналогій. Як паказвае практыка, многім выкладчыкам не хапае ведаў і навыкаў менавіта ў галіне інфармацыйных тэхналогій. Яны не знаёмыя з той разнастайнасцю праграмных сродкаў, якія ім прапануюцца.

Многія краіны Еўропы ўжо шмат гадоў практыкуюць дыстанцыйнае навучанне, створаны цэлыя універсітэты, якія даюць адукацыю толькі ў такой форме. Мэта гэтага артыкула – падзяліцца вопытам выкарыстання розных праграмных сродкаў арганізацыі дыстанцыйнага навучання і стварэння кантэнту, пераняты ў універсітэта горада Кадыс ў рамках падрыхтоўкі і рэалізацыі праекта міжнароднай тэхнічнай дапамогі «Удасканаленне бесперапыннай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь» у рамках праграмы Erasmus + "Павышэнне кваліфікацыі на працягу ўсяго жыцця у Беларусі: BELL (586278-EPP-1-2017-1-LV-EPPKA2-CBHE-JP). Мэта праекта складалася ў развіцці і ўдасканаленні бесперапыннай адукацыі ў Беларусі з эфектыўным выкарыстаннем дыстанцыйнага навучання і інструментаў Балонскага працэсу для развіцця рэгіянальнага рынку працы.

Адным з этапаў рэалізацыі дыстанцыйнага навучання з'яўляецца этап падрыхтоўкі навучальнага кантэнту і размяшчэння яго ў сетцы Інтэрнэт. Для гэтых мэтаў маецца вялікая разнастайнасць праграмных сродкаў, якія можна падзяліць на два віды: сістэмы кіравання

[1] Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў УА "Гродзенскі дзяржаўны універсітэт ім. Янкі Купалы ", Гродна, Беларусь

навучаннем (англ. Learning Management System, LMS) або сістэмы дыстанцыйнага навучання (СДН) і асобныя праграмныя сродкі, якія дазваляюць ствараць свой незалежны кантэнт або ўкараняць яго ў СДН.

СДН Moodle – адна з самых папулярных такіх сістэм. Паводле інфармацыі з афіцыйнага сайта Moodle, яе выкарыстоўваюць больш за 60% усіх установ адукацыі ў свеце. Дадзеная сістэма мае убудаваныя сродкі распрацоўкі навучальных курсаў і дазваляе ствараць і выкарыстоўваць вялікую разнастайнасць элементаў для стварэння кантэнту. Для прадстаўлення матэрыялу, арганізацыі зваротнай сувязі, кантролю над выкананымі заданнямі можна выкарыстоўваць розныя элементы СДН Moodle (лекцыя, гласарый, заданне, чат, форум, тэст, гіперспасылка, пакет SCORM).

Аднак як ні разнастайныя магчымасці сістэмы Moodle, як ні вялікая колькасць прапанаваных ёю сродкаў стварэння кантэнту, сістэма не можа задаволіць выключна ўсе запыты распрацоўшчыкаў курсаў. Асабліва гэта актуальна пры распрацоўцы навучальных курсаў, якія забяспечваюць дыстанцыйнае навучанне. Дэфіцыт прамых зносін з выкладчыкам павінен кампенсавацца максімальна нагляднымі метадычнымі матэрыяламі з магчымасцямі візуалізацыі. Пры наведванні універсітэта горада Кадыс, Іспанія, была прадстаўлена вялікая колькасць праграмных сродкаў для стварэння кантэнту пры арганізацыі дыстанцыйнага навучання: ActivePresenter, H5P, eXeLearning, Hot Potatoes, LAMS, Kahoot, Socrative. Разгледзім некаторыя з іх.

ActivePresenter – праграма прад’яўляе магчымасці па стварэнні інтэрактыўнага відэакантэнту: можа ствараць запіс экрана, рэдагаваць гатовае відэа, дадаваць інтэрактыўнасці пры дэманстрацыі відэа, ствараць інтэрактыўныя прэзентацыі. Прадукты праграмы SCROM-сумяшчальныя, гэта значыць, іх можна таксама выкарыстоўваць у сістэмах дыстанцыйнага навучання. Праграма распаўсюджваецца бясплатна, спампаваць яе можна па адрасе https://atomisystems.com/download.

H5P – бясплатны інтэрнэт-сэрвіс для стварэння інтэрактыўных відэа і прэзентацый, які знаходзіцца па адрасе https://h5p.org/. У H5P можна накладваць пытанні або заданні на слайд прэзентацыі або на вызначаны кадр відэа, і гэтыя пытанні і заданні будуць даступныя навучэнцам пры прайграванні. Матэрыялы, створаныя ў H5P, можна выкарыстоўваць непасрэдна, а можна ўкараняць у сістэмы дыстанцыйнага навучання. У СДН Moodle маецца спецыяльны плагін, з дапамогай якога можна прама з сістэмы ствараць H5P-заданні або ўкараняць прадукты H5P, створаныя раней і захаваныя ў выглядзе файла .h5p.

eXeLearning – бясплатны рэдактар для стварэння адукацыйных рэсурсаў, размешчаны па адрасе https://exelearning.net/. На сайце распрацоўнікаў сказана, што рэдактар распрацаваны з мэтай «дапамагчы настаўнікам і навукоўцам у публікацыі вэб-кантэнту без неабходнасці валодання HTML або разметкай XML». Матэрыялы, створаныя ў eXe, можна экспартаваць у фарматах SCORM, што дазваляе ўкараняць іх у сістэмы дыстанцыйнага навучання, у прыватнасці, у СДН Moodle.

Kahoot – гэта інтэрнэт-сэрвіс для стварэння онлайн віктарын, тэстаў і апытанняў, зарэгістраваны па адрасе https://kahoot.com/schools-u. Сэрвіс цікавы тым, што выкарыстоўваць яго матэрыялы можна ў гульнявой форме. Для гэтага ў навучальным класе выкладчыку спатрэбіцца камп'ютар і праектар, а навучэнцы могуць скарыстацца камп'ютарамі, наўтбукамі або сваімі смартфонамі. Пры дыстанцыйным форме дастаткова дэманстрацыі экрана выкладчыкам і смартфона навучэнцам. Усю выніковую інфармацыю па выніках тэставання, апытання, віктарыны выкладчык можа спампаваць у выглядзе файла Excel, пры гэтым яна апрацавана ў розных разрэзах і прадстаўлена на розных лістах.

Высновы

Падводзячы вынік, варта адзначыць, што пералік праграмных прадуктаў не абмяжоўваецца пералічанымі вышэй, вялікая разнастайнасць іх размешчана ў сетцы Інтэрнэт, як бясплатных, простых і інтуітыўна зразумелых, так і з больш складаным функцыяналам, а, такім чынам, платных. Выкарыстанне любога з іх залежыць ад дасведчанасці выкладчыкаў і ад іх жадання развівацца і асвойваць новыя праграмныя прадукты.

Бібліяграфія:

Літаратура:

Савіч В. *Даступнасць адукацыі ва ўмовах лічбавага адукацыйнага асяроддзя: вопыт арганізацыі дыстанцыйных курсаў*, Устойлівае развіццё: стан, праблемы, перспектывы: Матэрыялы міжнароднага сімпозіума 25-26 верасня 2020 г. – Смаленск: Выдавецтва «Ідэя», 2020. – с.166-169.

Інтэрнэт-крыніцы:

https://atomisystems.com/
https://exelearning.net/
https://h5p.org/
https://kahoot.com

Marcin Pasek[1)],
Jolanta G. Zuzda [2) 1]

Sprawność fizyczna jako miernik zdrowia – niepokojące trendy wśród przedstawicieli młodego pokolenia

Marcin Pasek,
Jolanta G. Zuzda

Physical fitness as a measure of health – worrying trends among the young generation

Słowa klucze: tożsamość osobista i społeczna, zdrowie, sprawność
Key words: personal and social identity, health, fitness
Abstract: The aim of the study is to indicate the disturbing trends in the health condition of human populations. Contemporary civilization characterized by technological and IT progress favors the regression of certain atavistic tendencies, which undoubtedly include the need for movement. These effects in the social dimension are far-reaching, and their indirect causes should be seen in the systematic reduction of human functionality. In this context, the need to keep healthy is associated with the need to preserve personal identity and, consequently, also to preserve social identity. Research on physical fitness, carried out over the last several decades, forces us to reflect more deeply on future methods of shaping a person who is healthier, and at the same time more health-conscious, and therefore more helpful in the social dimension.

Dynamicznie zmieniająca się współczesna rzeczywistość jest niewątpliwie czynnikiem utrudniającym odkrywanie własnej tożsamości, która powinna kojarzyć się z pewnymi stałymi wartościami. Tożsamość osobista to zestaw cechy określających każdego człowieka, wśród których wyróżnić należy cechy psychologiczne i fizyczne, zainteresowania intelektualne, upodobania czy sposób nawiązywania relacji międzyludzkich. Z kolei tożsamość społeczna identyfikowana jest m.in. przez płeć, wiek, narodowość czy przynależność do określonych grup społecznych. Tożsamość osobista i tożsamość społeczna są współzależne. Z tego powodu osoby należące do danej grupy społecznej przypisują sobie cechy charakteryzujące tę zbiorowość i odwrotnie. Niezbywalnym elementem kształtowania poczucia tożsamości jest również przestrzeń, w której zachodzi socjalizacja człowieka. Rolę przestrzeni go otaczającej trafnie ujął Burdzik [2] w słowach: „Znaczenie miejsca jako przestrzeni interakcji oznacza wspólnotowy wymiar wartości miejsc pamięci poprzez rozumienie ich nierozerwalnie z kulturą danego regionu. Zbiorowe postrzeganie symboli wzmacniające poczucie przynależności regionalnej wynika z powszechnego

---

[1] 1 Gdansk University of Physical Education and Sport, Ph.D Gdansk, Poland
2 Bialystok University of Technology, M.D. Ph.D Białystok, Poland

[2] T. Burdzik. *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*. [w:] *Kultura — Historia — Globalizacja*, Instytut Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 17.

podzielania istotności danych elementów przez zbiorowość, która ma na uwadze ich wspólne rozumienie przez użytkowników przestrzeni".

Z perspektywy tożsamości osobistej i społecznej wyłania się tożsamość zdrowotna, formułowana po części przez szeroko rozumianą promocję zdrowia, przybliżającą do praktyki życia społecznego platońską ideę „dobrego społeczeństwa". W koncepcji tej stan zdrowia osiąga wysoki poziom, jeśli życiem społecznym kierują odpowiednie wartości, w tym m.in. równość szans w zdrowiu, poszanowanie i wspieranie podmiotowości człowieka, a także wzmacnianie więzi społecznych[1].

Zdrowie jest pojęciem bardzo obszernym, subiektywnym i trudnym do zdefiniowania. Jednym z jego kluczowych elementów jest zdrowie fizyczne. Wykorzystywane do jego oceny mierniki stanowią wstępną, ogólną, ale ważną informację w procesie rozpoznawania kondycji zdrowotnej populacji. Wśród kluczowych uwarunkowań zdrowia od dawna poczesne miejsce zajmuje aktywność fizyczna. Poprzez takie elementy kultury fizycznej jak wychowanie fizyczne, sport kwalifikowany i amatorski, turystyka aktywna czy rekreacja ruchowa, aktywność ta jest postrzegana jako dobro społeczne, przekładające się na tworzenie więzów społecznych i dobrego samopoczucia psychicznego oraz na poprawę sprawności fizycznej[2].

Wymiar społeczny aktywności sportowej wyraża się między innymi we wzajemnej życzliwości, podporządkowaniu się zasadom fair play, obiektywnej ocenie siebie i innych, jak również w unikaniu zachowań aspołecznych. W tym ujęciu wzmacnianie fizycznej strony człowieka nie jest jedynym wyrazem jego troski, gdyż równie ważne miejsce zajmuje rozwój dotyczący sfery umysłu, jak i działania wychowawcze. Co szczególnie ważne, a zarazem odnoszące się do wspomnianej tożsamości osobistej i społecznej, aktywność fizyczna i jej efekty zdrowotne w postaci sprawności fizycznej, stają się przestrzenią dla rozwoju dwoistej ludzkiej natury, postrzeganej równocześnie w kategoriach indywidualności i wspólnotowości[3].

Szerokie spektrum dobroczynnych efektów wynikających z zaangażowania w aktywność fizyczną zdaje się być wśród przedstawicieli młodego pokolenia wartością abstrakcyjną. Przejawem tego są alarmujące komunikaty dotyczące wyników cyklicznie prowadzonych badań sprawności fizycznej dzieci i młodzieży szkolnej. Współczesne rozumienie pojęcia

---

[1] K. Puchalski. *Promocja zdrowia w poszukiwaniu tożsamości.* [w:] W. Piątkowski i W.A. Brodniak (red.) *Zdrowie i choroba, Perspektywa socjologiczna*, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza, Tyczyn 2005, s. 73-91.

[2] J. Czechowski. *Sport szansą społecznego rozwoju człowieka*. [w:] *Społeczeństwo i Ekonomia [Society and Economics]*, AWF, Kraków 2014,13(1), s. 7-19.

[3] R. Winiarski. *Psychospołeczne aspekty rekreacji ruchowej*. [w:] H. Piotrowska (red.) *Sport dla wszystkich: rekreacja dla każdego*, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej. Zarząd Główny, Warszawa 1995, s. 6-16.

zdrowia uznaje sprawność fizyczną za jego ważną składową, tak w osobniczym jak i społecznym wymiarze.

Wyróżnić można 3 rodzaje mierników zdrowia[1]:

1. negatywne: umieralność, zapadalność na choroby, rozpowszechnienie inwalidztwa, absencja chorobowa,
2. pośrednie: warunki życia, warunki pracy, warunki sanitarne, woda, żywność,
3. pozytywne: jakość życia i oczekiwana jego długość, rozwój fizyczny, aktywność fizyczna, wydolność fizyczna, sprawność motoryczna, spoczynkowa częstość skurczów serca, ciśnienie tętnicze krwi, odsetek tkanki tłuszczowej, profil lipidowy, hematokryt.

Sprawności motorycznej, podobnie zresztą jak wydolności oraz aktywności fizycznej nie sposób jednoznacznie uznawać za pozytywne mierniki zdrowia, gdyż ich obniżające się w kolejnych pokoleniach wartości nakazują podchodzić do tych zmiennych jako do mierników, bez ich pozytywnej kategoryzacji[2].

Od ponad 40 lat w Polsce obserwowane jest w przypadku obu płci w wieku szkolnym systematyczne zwiększanie wysokości i masy ciała oraz przyśpieszenie procesów dojrzewania. O ile w ostatnim dwudziestoleciu XX wieku można było to zjawisko postrzegać w kategoriach poprawy warunków życia, o tyle pierwsza dekada obecnego wieku przyniosła niewspółmierny w stosunku do zwiększania się wysokości ciała zwiększenie masy ciała. Gwałtownie zaczęła ziększać się liczba dzieci z nadwagą i otyłością, stanowiąc podstawę negatywnej oceny zmian somatycznych. Zmianom tym towarzyszyła w latach 1979-89 poprawa sprawności fizycznej. Jednak już od lat 90. ubiegłego wieku obserwuje się stopniowo coraz bardziej znaczące pogarszanie wyników prób sprawnościowych.

Powyższe zjawisko określane bywa mianem syndromu rozwierających się nożyc, co oznacza, że korzystnym zmianom w wymiarze somatycznym towarzyszą niekorzystne tendencje w wymiarze sprawności motorycznej, w sensie gotowości organizmu do podejmowania zadań ruchowych wymagających siły, szybkości i wytrzymałości[3]. Wiązać to należy z licznymi problemami zdrowotnymi w tej grupie wiekowej, co zachęca do poświęcenia w strategii zdrowia publicznego większej uwagi miernikom zdrowia fizycznego[4].

Nieprawidłowy rozwój fizyczny i zdegradowany rozwój motoryczny skutkują zaburzeniami w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym i społecznym. Tak więc współczesne młode pokolenie kształtuje w okresie

[1] N. Wolański. *Zdrowie – środowiskowe uwarunkowania i pozytywne mierniki*. [w:] *Zdrowie Publiczne* 1983, 94, s. 241-258. https://nwolanskibc.wordpress.com/spis-publikacji/ (Dostęp, 03.06.2021).
[2] J. Drabik. *Aktywność, sprawność i wydolność fizyczna jako mierniki zdrowia człowieka*, AWF, Gdańsk 1997, s. 19.
[3] R. Przewęda, J. Dobosz. *Kondycja fizyczna dzieci i młodzieży w Polsce*, AWF, Warszawa 2003.
[4] J. Drabik. *Pedagogiczna kontrola pozytywnych mierników zdrowia fizycznego*, AWFiS, Gdańsk 2006.

dzieciństwa i dojrzewania znacząco niższy kapitał kondycji fizycznej niż miało to miejsce pod koniec lat 70. U progu dorosłości stanowi on istotnie mniejszy rezerwuar zdrowia i sił witalnych, z którego jednostki mają czerpać przez całe życie. W połączeniu z niską aktywnością ruchową dorosłej części populacji powstają znaczące zagrożenia zdrowotne i społeczne: wzrost zachorowalności na choroby cywilizacyjne, szybsza utrata zdolności do pracy, wcześniejsze pojawienie się procesów inwolucyjnych, a wreszcie konieczność korzystania ze specjalizowanej opieki medycznej.

Szczególnie ostatni z tych czynników, w świetle aktualnych problemów demograficznych i przyjętych rozwiązań emerytalnych, zwiastuje znaczące zagrożenia ekonomiczne. Sytuacja wymaga więc podjęcia pilnych, szeroko zakrojonych działań, zmierzających do zwiększenia aktywności fizycznej młodego pokolenia, podniesienia efektywności szkolnego wychowania fizycznego oraz uruchomienia mechanizmów monitorowania kondycji fizycznej uczniów.

Sprawność fizyczna to zdolność do efektywnego wykonywania pracy mięśniowej. Jest ona rozwijana w oparciu o elementy, które w starszej nomenklaturze określane były jako składowe sprawności fizycznej[1,2,3], w nowszej zaś określa się je mianem komponentów sprawności fizycznej zorientowanej na zdrowie (*Health-Related Fitness Components HRFC*[4]. Ideą tej koncepcji jest zaszczepienie nawyku aktywności fizycznej (WHO, 2015)[5]. W starszej z tych koncepcji wśród składowych sprawności fizycznej wymieniano: siłę, szybkość, gibkość, wytrzymałość, moc, zwinność, równowagę, koordynację i panowanie nad ciałem. W nowszej zaś: wytrzymałość sercowo-oddechową, siłę i wytrzymałość mięśniową, gibkość i skład ciała.

Szczegółową charakterystykę zmian rozwoju fizycznego i sprawności motorycznej przedstawiono na rycinach 1-6, korzystając z danych Maszczaka (za Doboszem, 2017)[6].

[1] C.J Caspersen, K.E. Powell, G.M. Christenson. *Physical activity, exercise and physical fitness: Definitions and distinctions for health-related, Public Health* 1985, 100 (2), s. 126-131. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1424733/pdf/pubhealthrep00100-0016.pdf (dostęp 2. 05 2021).

[2] H.A. De Vries. *Physiology of Exercise*, Staples Press, London 1971.

[3] J. Drabik. *Sprawność fizyczna i jej testowanie u młodzieży szkolnej*, AWF, Gdańsk 1992.

[4] C.B. Corbin, G.C. Le Masurier. *Fitness for life*, Human Kinetics, Champaign 2014, s. 67.

[5] WHO. *European Region Physical Activity Strategy 2016-2025*. https://apps.who.int/iris/handle/10665/329407 (Dostęp 23.-5 2021).

[6] T. Maszczak. *Kondycja fizyczna młodzieży szkolnej w świetle badań populacyjnych*. [w:] *Aktywność Fizyczna i Zdrowie* 2017, 12, s. 63-68. https://www.wskfit.pl/PDF/artykuly/17/17055-Maszczak.pdf (dostęp 23.05 2021).

Ryc. 1. Zmiany wysokości ciała chłopców polskich w latach 1979-2009

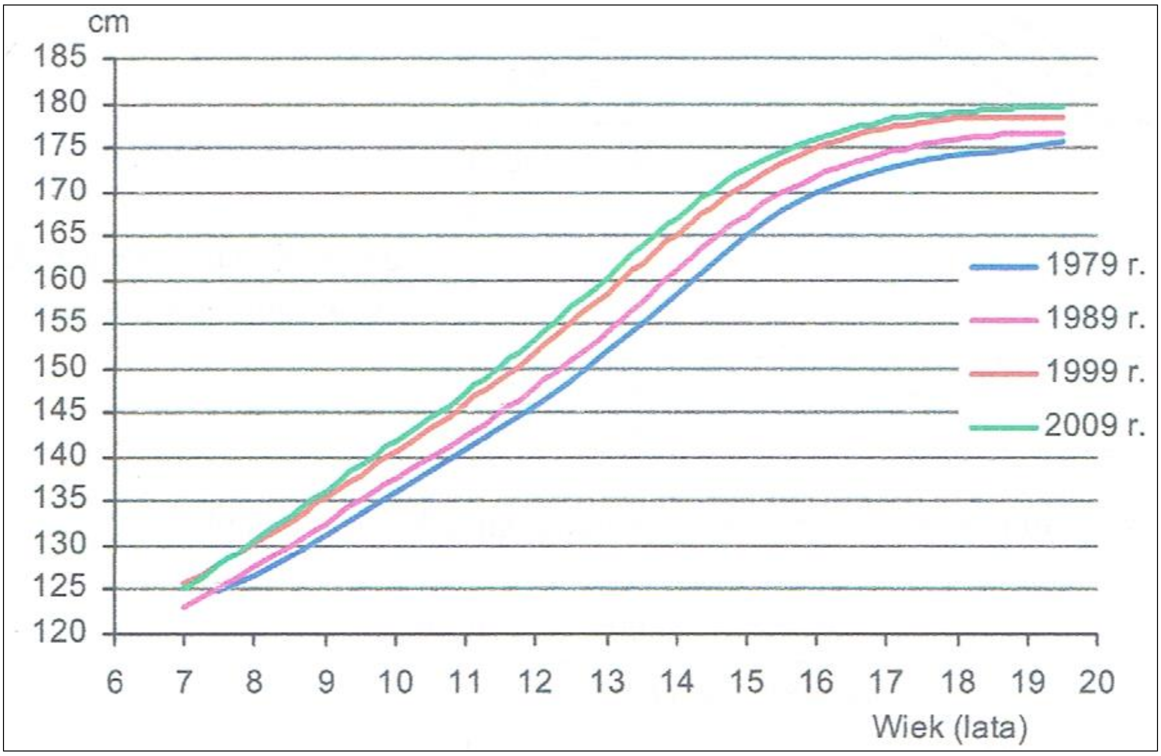

Źródło: T. Maszczak (2017)

Ryc.2 . Zmiany wysokości ciała dziewcząt polskich w latach 1979-2009

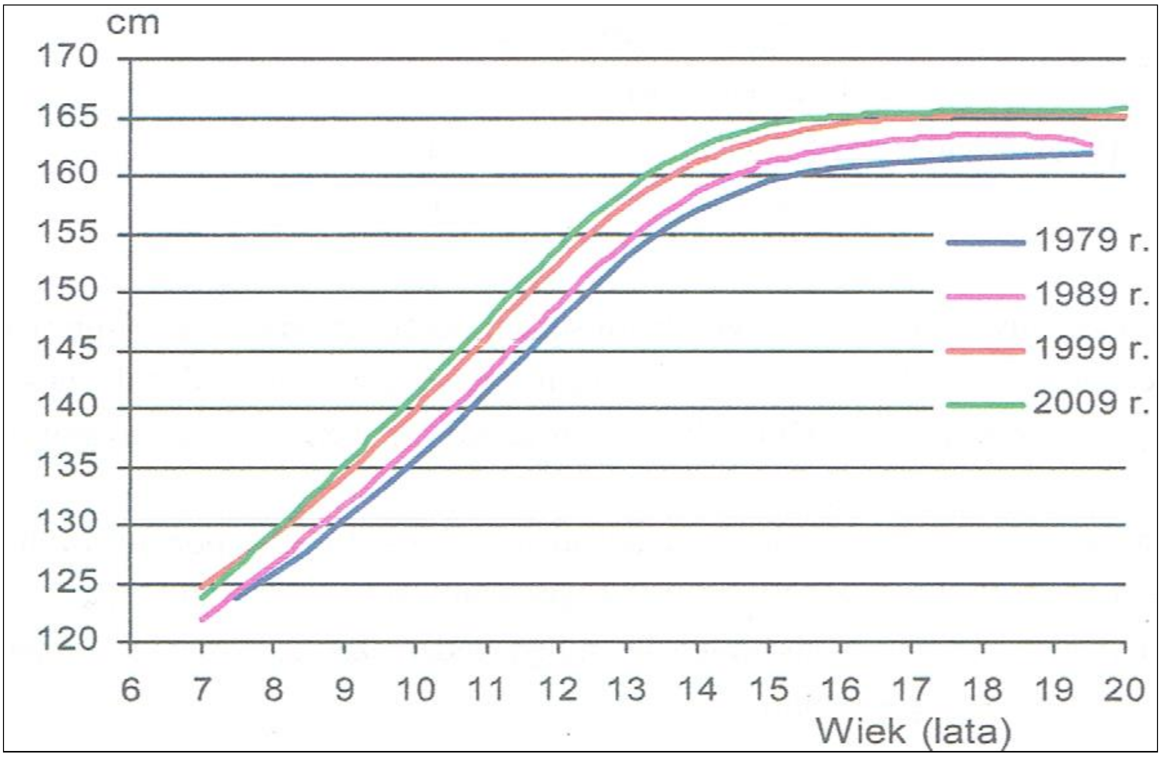

Źródło: T. Maszczak (2017)

Ryc. 3. Zmiany masy ciała chłopców polskich w latach 1979-2009

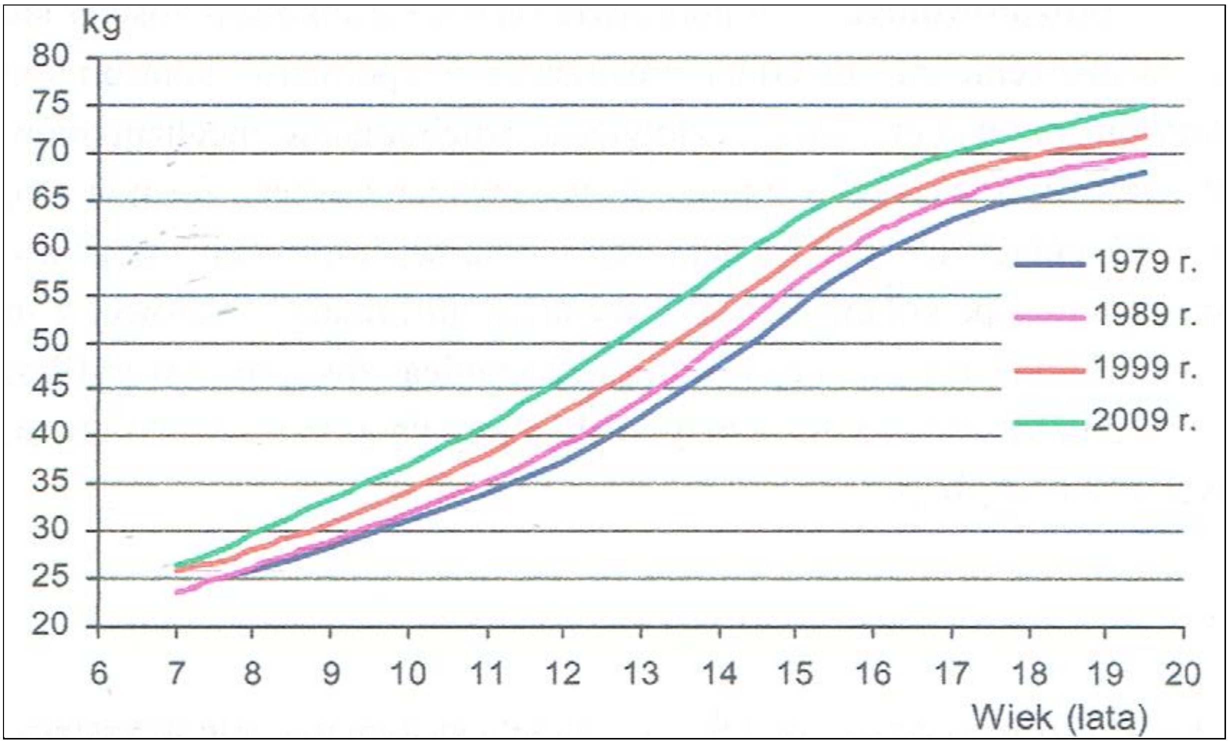

Źródło: T. Maszczak (2017)

Ryc. 4. Zmiany masy ciała dziewcząt polskich w latach 1979-2009

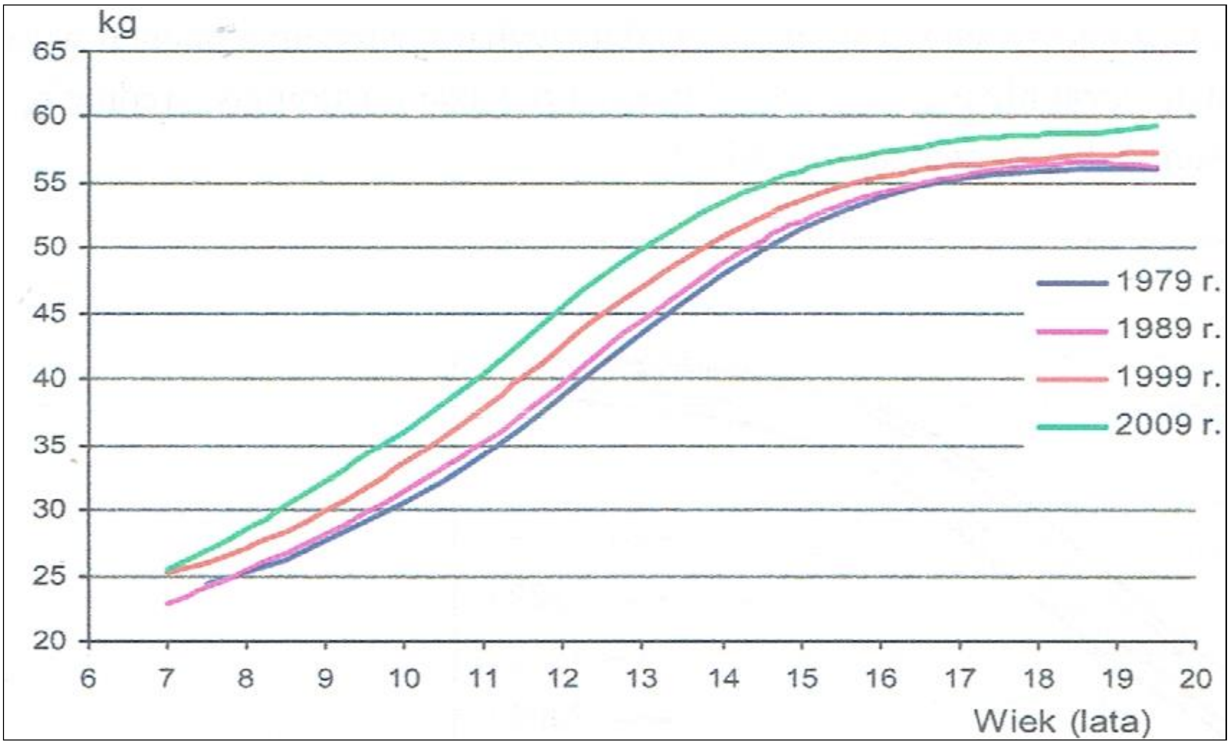

Źródło: T. Maszczak (2017)

Ryc. 5. Zmiany w unormowanych wartościach poszczególnych prób sprawności fizycznej chłopców polskich w stosunku do poprzedzającej dekady

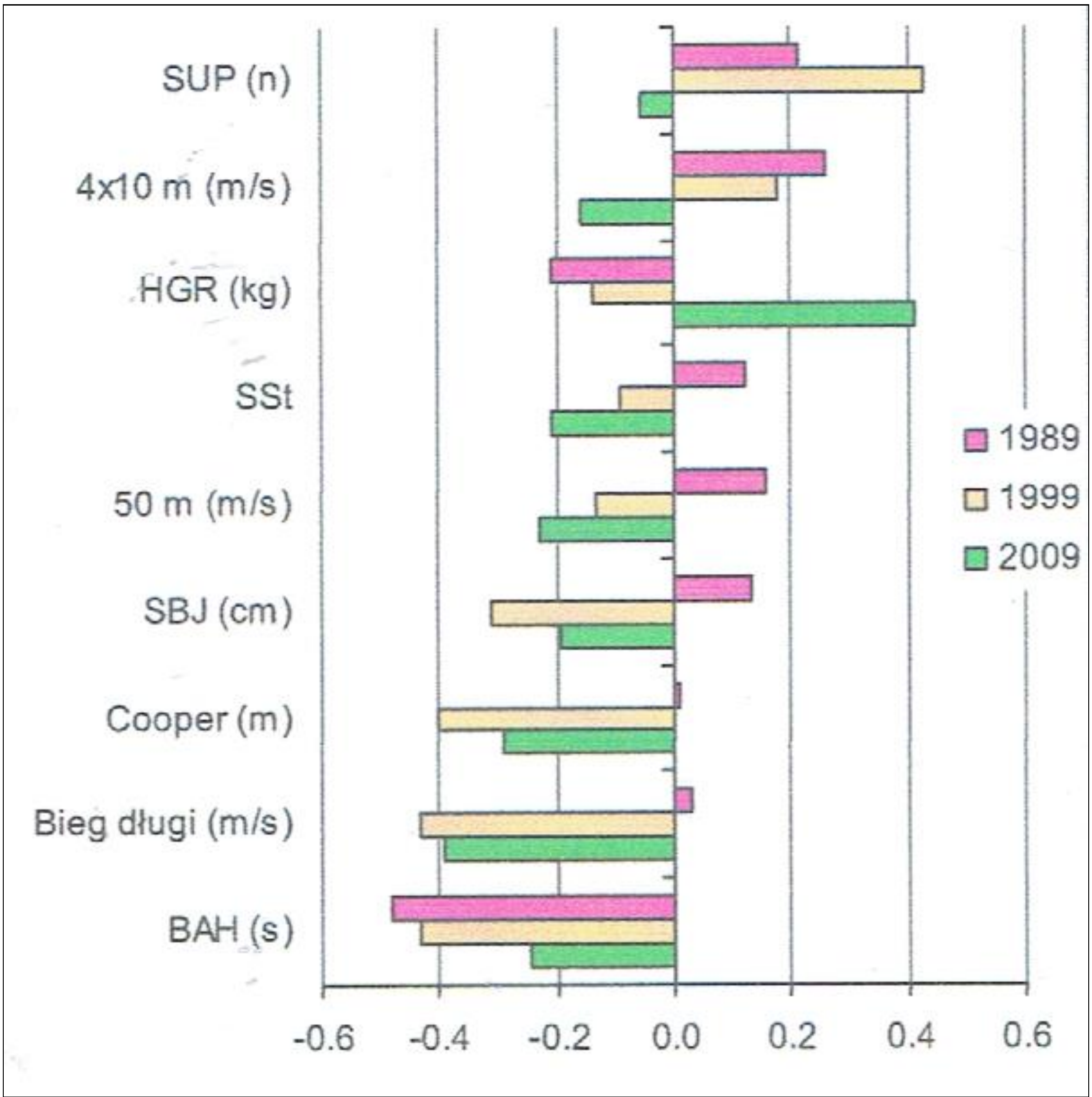

Źródło: T. Maszczak (2017)

Legenda: SUP (Sit-Up) – siady z leżenia (rep.) 4x10 m – bieg wahadłowy (m/s); HGR (Hand Grip) – siła ścisku ręki (kG);SSt – skłon w staniu (cm); 50 m – bieg krótki(m/s); SBJ (Standing Broad Jump) – skok w dal z miejsca (m); Cooper –test Coopera (bieg 12-minutowy); Bieg długi – dystans 600m, 800m lub 1000 (m), zależnie od płci i wieku;BAH (Bent Arm Hang) – zwis na ugiętych ramionach(s).

Ryc. 6. Zmiany w unormowanych wartościach poszczególnych prób sprawności fizycznej dziewcząt polskich w stosunku do poprzedzającej dekady

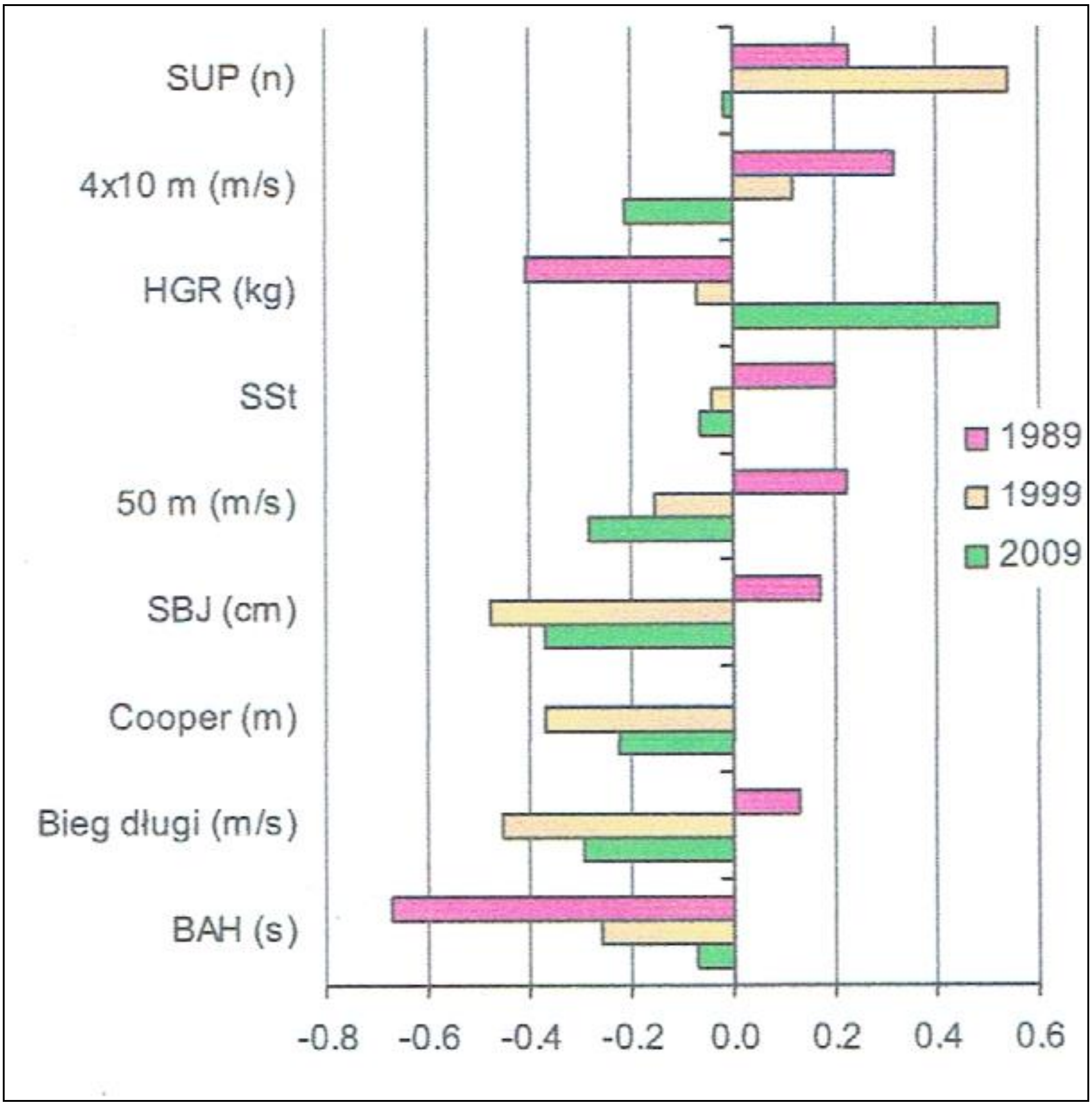

Źródło: T. Maszczak (2017)

Legenda: SUP (Sit-Up) – siady z leżenia tyłem (rep.); 4x10 m – bieg wahadłowy (m/s); HGR (Hand Grip) – siła ścisku ręki (kG);SSt – skłon w staniu(cm); 50 m – bieg krótki (m/s); SBJ (Standing Broad Jump) – skok w dal z miejsca (m); Cooper –test Coopera (bieg 12-minutowy); Bieg długi – dystans 600m, 800m lub 1000 m, zależnie od płci i wieku;BAH (Bent Arm Hang) – zwis na ugiętych ramionach(s).

Biorąc pod uwagę postępujący regres sprawności fizycznej młodzieży szkolnej, ubolewać należy nad rezygnacją z kontynuacji systematycznej

kontroli tego miernika stanu zdrowia. Biorąc bowiem pod uwagę 10-letnie okresy dzielące ostatnich kilka projektów badawczych (1979-1989-1999-2009), należało spodziewać się kolejnych badań w roku 2019. Do tej pory wciąż jednak brak doniesień na ich temat, co skłania do przypuszczenia, że zostały zaniechane. Wyniki te najprawdopodobniej nie mogłyby być dobre w obliczu sygnalizowanego w ostatnich tygodniach niedostatecznego poziomu aktywności fizycznej[1].

Warto jednak zauważyć, że roku 2018 z inicjatywy przedstawicieli Fundacji V4Sport podjęto się analizy sprawności fizycznej o regionalnym zasięgu w 35 dolnośląskich szkołach podstawowych wśród 9128 dzieci uczestniczących w programie edukacyjnym pod nazwą Aktywne Szkoły MultiSport. Niespełna półroczny projekt badawczy, w ramach którego wydłużono czas przeznaczony na aktywność fizyczną, przyniósł efekt w postaci wzmocnienia siły ramion. Potwierdzeniem tego były wyniki próby zwisu na drążku, wskazujące na poprawę tego elementu sprawności fizycznej w badaniu końcowym w porównaniu do początkowego (8,99 sek. vs 7,94 sek.). Jak się jednak okazuje, był to zbyt krótki okres, aby zbliżyć się do znacznie lepszego wyniku rówieśników z roku 2009 (11,81 sek.), a tym bardziej do najlepszego w tym porównaniu wyniku 15,59 sek., zanotowanego w czasie próby przedstawicieli tej grupy wiekowej w roku 1999[2].

Mało atrakcyjny wizerunek kondycji fizycznej polskiego społeczeństwa odnosi się do wartości zdrowia, które, podobnie jak ojczyzna czy honor, stanowią przykład wartości uniwersalnych[3]. Jako element stylu życia, kultura fizyczna staje się fragmentem systemu wartości poszczególnych jednostek, jak i całego społeczeństwa, definiując styl życia człowieka, w taki sposób, że jest w nim miejsce na dbałość o własne ciało, zdrowie, sprawność i wydolność organizmu. W takim rozumieniu kultura fizyczna charakteryzuje właściwości człowieka, jego sposób postępowania i stosunek do samego siebie, a także do innych ludzi, środowiska i świata symboli[4]. Gwałtowne przemiany zachodzące niemal we wszystkich

[1] W. Drygas, M. Gajewska, T. Zdrojewski. *Niedostateczny poziom aktywności fizycznej w Polsce jako zagrożenie i wyzwanie dla zdrowia publicznego*. Raport Komitetu Zdrowia Publicznego Polskiej Akademii Nauk. Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2021, s. 9. https://gumed.edu.pl/attachment/attachment/75626/Monografia_aktywnosc_fizyczna.pdf (Dostęp 23.05 2021).

[2] M. Sygnut. *Z roku na rok spada sprawność fizyczna dzieci w Polsce. Czy ten trend można odwrócić?* [w:] Rynek Zdrowia 2019. https://www.rynekzdrowia.pl/Uslugi-medyczne/Z-roku-na-rok-spada-sprawnosc-fizyczna-dzieci-w-Polsce-Czy-ten-trend-mozna-odwrocic,192105,8.html (Dostęp 23.05.2021).

[3] E. Gutkowska-Wyrzykowska, K. Żegnałek. *Edukacja fizyczna jako element szeroko rozumianego bezpieczeństwa narodowego*. [w:] *Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa* 2013, 2, s. 15-25.

[4] K. Obodyński, Z. Barabasz. *Akademicka kultura fizyczna na przełomie stuleci, Tom 1 Stan i perspektywa zmian*, Akademicki Związek Sportowy Zarząd Główny, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Wychowania Fizycznego, Warszawa 2009. https://studentfit.eu/wp-content/uploads/2017/03/Akademicka-kultura-fizyczna-na-przelomie-stuleci-Tom-1.pdf (Dostęp, 03. 06.2021).

dziedzinach egzystencji społeczeństw, prowadzą do takiego przeobrażenia życia, by stało się łatwiejsze i wygodniejsze, ale nie zawsze bezpieczniejsze. Okazuje się bowiem, że mimo imponującego postępu w rozwoju nauki i zaspokojenia rosnących potrzeb społeczeństw, pociągają one za sobą także szereg ujemnych konsekwencji. Należy do nich m.in. postępujące zjawisko hipokinezji, przeobrażającego współczesnego człowieka w *homo sedentarius*, [1] lub w wersji polskiej zaproponowanej przez wykładowcę Zbigniewa Markiewicza - w człowieka przewlekle siedzącego. Posługując się pewną dozą czarnego humoru, trudno jedynie ocenić, czy stanowi on nowy, godny opisania, gatunek rodzaju ludzkiego czy też jest formą mutacji na długiej drodze ewolucji ludzkiej rodziny. Tymczasem w rozwoju społeczeństwa decydującą rolę odgrywać powinni ludzie wykształceni, o wysokim poziomie moralnym, a przy tym zdrowi i sprawni, którzy biorą aktywny udział w społecznych zmianach w nauce, technice czy rozwijaniu świadomości społecznej. Nabywanie tych kompetencji wymaga czasu i wytrwałości i przebiegać może jedynie w kierunku od sterowanej własną wolą, indywidualnie podejmowanej aktywności poprzez bardziej użyteczną społecznie jednostkę ku lepiej rozwiniętej cywilizacji.

Bibliografia:

Burdzik T. Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. [w:] Kultura— Historia — Globalizacja, Instytut Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 17-25.

Corbin C.B., Le Masurier G.C. Fitness for life, Human Kinetics, Champaign 2014.

C.J Caspersen, K.E. Powell, G.M. Christenson. Physical activity, exercise and physical fitness: Definitions and distinctions for health-related, Public Health 1985, 100 (2), s. 126-131. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1424733/pdf/pubhealthrep00100-0016.pdf (dostęp 2. 05 2021).

Czechowski J. Sport szansą społecznego rozwoju człowieka. [w:] Społeczeństwo i Ekonomia [Society and Economics], AWF, Kraków 2014, s. 7-19.

De Vries H.A. Physiology of Exercise, Staples Press, London 1971.

Drabik J. Aktywność, sprawność i wydolność fizyczna jako mierniki zdrowia człowieka, AWF, Gdańsk 1997.

Drabik J. Pedagogiczna kontrola pozytywnych mierników zdrowia fizycznego, AWFiS, Gdańsk 2006.

[1] J.A. Levine. *Lethal Sitting: Homo Sedentarius Seeks Answers*. *Physiology* 2014, 29, s. 300-301.

Drabik J. Sprawność fizyczna i jej testowanie u młodzieży szkolnej, AWF, Gdańsk 1992.

Drygas W., Gajewska M., Zdrojewski T. Niedostateczny poziom aktywności fizycznej w Polsce jako zagrożenie i wyzwanie dla zdrowia publicznego. Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2021.

Gutkowska-Wyrzykowska E., Żegnałek K. Edukacja fizyczna jako element szeroko rozumianego bezpieczeństwa narodowego. [w:] Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa 2013, 2, s. 15-25.

Levine J.A. Lethal Sitting: Homo Sedentarius Seeks Answers. [w:] Physiology 2014, 29, s. 300-301.

Maszczak T. Kondycja fizyczna młodzieży szkolnej w świetle badań populacyjnych. [w:] Aktywność Fizyczna i Zdrowie 2017, 12, s. 63-68. https://www.wskfit.pl/PDF/artykuly/17/17055-Maszczak.pdf (dostęp 23.05 2021).

Obodyński K., Barabasz Z. Akademicka kultura fizyczna na przełomie stuleci, Tom 1 Stan i perspektywa zmian, Akademicki Związek Sportowy Zarząd Główny, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Wychowania Fizycznego, Warszawa 2009. https://studentfit.eu/wp-content/uploads/2017/03/Akademicka-kultura-fizyczna-na-przelomie-stuleci-Tom-1.pdf (Dostęp, 03. 06.2021).

Przewęda R., Dobosz J. Kondycja fizyczna dzieci i młodzieży w Polsce, AWF, Warszawa 2003.

Puchalski K. Promocja zdrowia w poszukiwaniu tożsamości. [w:] W. Piątkowski i W.A. Brodniak (red.) Zdrowie i choroba, Perspektywa socjologiczna, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza, Tyczyn 2005, s. 73-91.

Sygnut M. Z roku na rok spada sprawność fizyczna dzieci w Polsce. Czy ten trend można odwrócić? [w:] Rynek Zdrowia 2019.

WHO. European Region Physical Activity Strategy 2016-2025. http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/physical-activity-strategy-for-the-who-european-region-20162025 (dostęp 1.05.2021)

Winiarski R. Psychospołeczne aspekty rekreacji ruchowej. [w:] H. Piotrowska (red.) Sport dla wszystkich: rekreacja dla każdego, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej. Zarząd Główny, Warszawa 1995, s. 6-16.

Wolański N. Zdrowie – środowiskowe uwarunkowania i pozytywne mierniki. [w:] Zdrowie Publiczne 1983, 94, s. 241-258.